

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland Falster 2003

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2003 – 91. årgang

Redaktør: Heidi Pfeffer

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo

© 2003 Lolland-Falsters Historiske Samfund

ISBN 87-91059-04-6

Indholdsfortegnelse

<i>Kaj Dreijer</i> DDR's lukkede græsner 1961-1989 . . .	6
<i>Anne Elmer</i> Er dette Danmark?	18
<i>John Erichsen</i> En bolig til Skovens Konge	35
<i>Ellen Margrethe Thomsen</i> Dengang der var vand i Fjorden	57
<i>Benni Bødker</i> Den store mand på den lille ø	101
<i>Helge Hagemann</i> Lolland-Falster den 29. august 1943 En militærhistorisk beretning om begivenhederne på Lolland-Falster "til lands og til vands"	107
<i>Jens Chr. Moesgaard</i> Møntfund og datering af aktiviteten på Albuen ved Nakskov	119
<i>Ole Munksgaard</i> Møntfundene på Lollands Albue set i relation til tidligere historieforskning	126
<i>Liselotte Mygh</i> Anna-Lisa Reuter-Lorenzen (1909-2001) - en kunstnerinde, der blev falstring .	133
Årets gang på Falsters Minder	142
<i>K. E. Watz</i> Lolland-Falster i bogverdenen	147
Det skete i 2003. Lolland-Falsters Historiske Samfunds ture og temadag	151
<i>Johannes Nørgaard Petersen</i> Årsberetning 2003	154
Lolland-Falsters Historiske Samfund .	155
Love for Lolland-Falsters Historiske Samfund	156
Person- og stedregister	157

Flugtrute Østersøen

Af Liselotte Mygh

I perioden 1961 – 89 var grænsen mellem de to tyske stater, Østtyskland og Vesttyskland, måske den mest velbevogtede grænse med muren i Berlin som et massivt beton-symbol på den kolde krig. Mindre bemærket er det, at den naturlige grænse, Østersøen, blev benyttet af hundreder af østtyskere som flugtrute. Den dramatik og de skæbner, der her udspillede sig, kendes kun i de tilfælde, hvor flugten enten lykkedes, og de flygtende nåede Danmarks eller Vesttysklands kyster eller i de uheldige tilfælde, hvor ligene af de flygtende skyllede i land. Det præcise antal mennesker, der omkom ude på Østersøen i forsøget på at nå Vesten, kendes ikke, men mindst 189 omkom.

I sommeren 2002 viste Museet Falsters Minder den tysk producerede udstilling, "Über die Ostsee in die Freiheit", som fik den danske titel "Flugtrute Østersø". Udstillingen, der rummede en lang række genstande, beretninger, arkivalier og fotos fra både vellykkede og mislykkede flugtforsøg over Østersøen med kurs mod enten Vesttyskland eller Danmark, byggede på

en meget omfattende og grundig research foretaget af den tyske journalist, Christine Vogt Müller.

Museet benyttede denne lejlighed til at supplere den tyske udstilling med den danske side af historien, lokalbefolkningens møde med de østtyske flygtninge. Som optakt til særudstillingen iværksatte vi derfor en indsamling af beretninger fra de danskere, der mødte de forkomne flygtninge, når de nåede den danske grænse. Dette indsamlingsarbejde har ikke tidligere været foretaget, det var således helt ny historieskrivning, der præsenteredes i udstillingen.

De indsamlede beretninger publiceres nu i de efterfølgende to artikler. Artiklen "DDR's lukkede grænser 1961-1989" er skrevet af Kaj Dreijer, der var initiativtager til at få den tyske udstilling til Danmark. I den anden artikel "Er dette Danmark?" er det "redningsmændene", der fortæller. Beretningerne er dels skrevet af dem selv, dels redigerede båndinterviews, foretaget og bearbejdet af museets formidler, Anne Elmer.

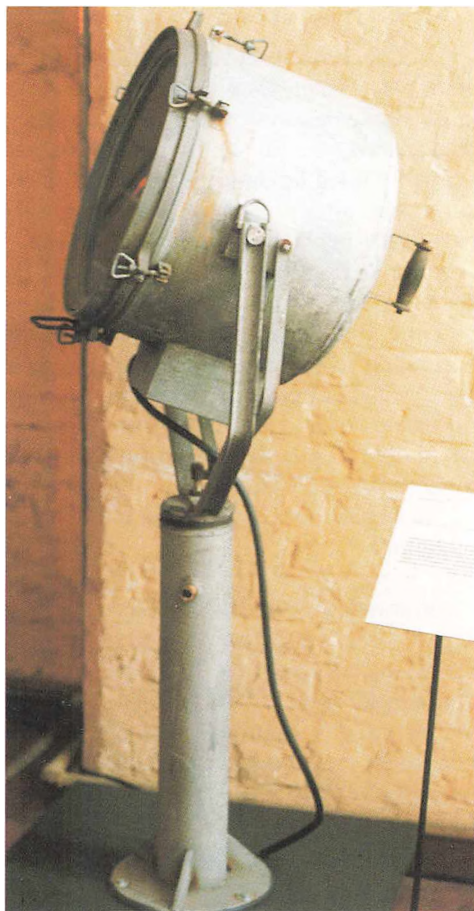
DDRs lukkede grænser 1961-1989

Af Kaj Dreijer

I DDR-tiden kunne man fra diget på Sydfalster om aftenen lejlighedsvis på himlen se genskinnet af lyset i Rostock og – når Østersøen var helt rolig – også blinkene fra fyrtårnet på Darss, ellers var der i årene frem til 1989 ”buldrende” mørkt derovre på den anden side af vandet. Men så blev mørket pludselig brudt af grænsebrigaderenes projektørlys, der fejede ud over vandet i forsøg på eventuelt at finde flygtninge, der prøvede på at svømme eller sejle til Danmark.

Derfor interesserede det mig, da jeg i sommeren 2000 læste en kort notits i et tysk ugeblad om en udstilling om vel- og mislykkede DDR-flugtforsøg og de anvendte både mv. Udstillingen kunne ses på Fehmarn i turistforeningen på Strandpromenaden i badebyen Dahme, som er Nystedts venskabsby. Efter omtale til Ellen og Sten Olesen, Marrebæk, tog de også af sted for at se udstillingen, og vi var enige om at forsøge at få udstillingen til den forladte radarstation på Gedsers sydspids.

Med familien Olesens ildhu og meget store Sydfalster-lokalkendskab til personer og hændelser, også i DDR-tiden, blev idéen udbygget med kontakt til Christine Vogt-Müller, journalist, tidligere DDR-borger og udstillingens organisator. De første lister over personer med viden om ”skjulte” flygtningehistorier blev udskrevet og senere fulgt op af omtale i dagblad og lokale ugeaviser.

Lyskaster fra et af de mange vagttårne langs DDRs kyst. En 1000 W glødelampe foran et parabolspejl sendte lysstrålen langt ud over Østersøen, og genskinnet på skyerne kunne en mørk nat ses helt til Falsters østkyst.

Året efter, midt i januar, kom dr. Volker Höffer, formand for den registrerede forening bag udstillingen, og Christine Vogt-Müller på besøg. På grund af marinestationens forfald blev det besluttet at flytte udstillingen til Nykøbing.

I Gedser fik selskabet af tidligere redningsbådsfører William Kristensen overdraget en flygtnings efterladte gummibåd. Endvidere fik man en foldekajak, som havde været gemt på loftet i et sommerhus på Bøtø. Begge genstande er indgået i den stadig voksende udstilling, som siden har været vist i Stralsund, Lübeck, Nykøbing F. og i Kiel.

Nogle datoer og flygtningetal

1945, maj 05 slutter i Nordtyskland (08 i Sydtyskland) Anden Verdenskrig. Landet opdeles i fire besættelseszoner, som også omfatter Berlin, der ligger som en ø i den sovjetrussiske zone. Den strækker sig fra den nye grænse mod Polen (Oder-Neisse) til øst for Lübeck. Arealet er ca. 108.000 km² Indbyggertal over 17,5 millioner. Territorialgrænsen i Østersøen godt 325 km, kystlinien i alt ca. 600 km.

1949, okt. 07. dannes DDR med Østberlin som hovedstad. Først 1959, okt. 01. får DDR et eget flag med hammer og segl på

Christine Vogt-Müller interviewer William Kristensen til et tysk radioprogram, medens Sten Olesen supplerer og Niels Dreijer filmer.

Dr. Volker Höffer, Christine Vogt-Müller og William Kristensen med den gummibåd, som han gennem de mange år havde haft gemt under taget på sit redskabsskur på havnearealerne ved Gedser.

det almindelige tyske flag, som er sort, rødt, guld i vandret.

1952 flygter ca. 182.000 mennesker fra Østberlin og øvrige DDR til Vesttyskland og Vestberlin af frygt for at blive lukket inde.

1953, juni 15.-17. er der opstand i Østberlin. Senere erklærer Vesttyskland juni 17. for "den tyske enheds dag".

1954, marts 25. anerkendes DDR af Sovjet.

1955, december er mere end 250.000 mennesker flygtet.

1956, september 20. ankommer flygtning nr. 1 million til Vestberlin, i alt er siden 1949 flygtet 1.72 millioner fra øst til vest.

1957 flygter yderligere godt 260.000 DDR-borgere. Udrejseforbud indføres. Udflugtsskibene "Weisse Flotte" består af 80 skibe, med pladser til i alt 12.000 personer, skibene har tilsammen 42 linier, som befarer i alt 160 km på floder, men også sejler på Østersøen.

1959 ultimo: i år er ca. 143.917 flygtet, det er ca. 60.000 færre end året før.

1960 stiger antallet til ca. 200.000, ca. 50% er yngre end 25 år. Flugten foregår overvejende via Østberlin. Den indretyske grænse er strengt bevogtet på grund af »faren« for infiltration fra vest.

1961, august søndag morgen den 13. lukkes vestsektorgrænsen i Berlin med pigtråd. Den 15. begynder man opførelsen af en betonmur.

Fra 1949 til slutningen af 1960 var ca. 2.46 millioner flygtet til vest, flest via Berlin. I juli flygter yderligere ca. 30.400. Efter grænselukning begynder for alvor de utroligste flygter, dels over land, dels over Østersøen.

Offentligheden, danske myndigheder og DDR-flygtningene

For mange mennesker, tyske såvel som danske, er det kommet som en absolut overraskelse, at mange DDR-borgere er flygtet – eller har forsøgt at flygte – over Østersøen i tidsrummet 1961-1989. En forklaring er naturligvis, at de, for hvem flugten er lykkedes, har været "tavse" af hensyn til den i Østtyskland tilbageblevne familie, så myndighederne dér ikke har fået grundlag for at foretage repressalier. De danske privatpersoner, som på Østersøen eller i land har modtaget flygtninge, er dengang også "gået stille med dørene". Men undtagelser er dog forekommet. Dette

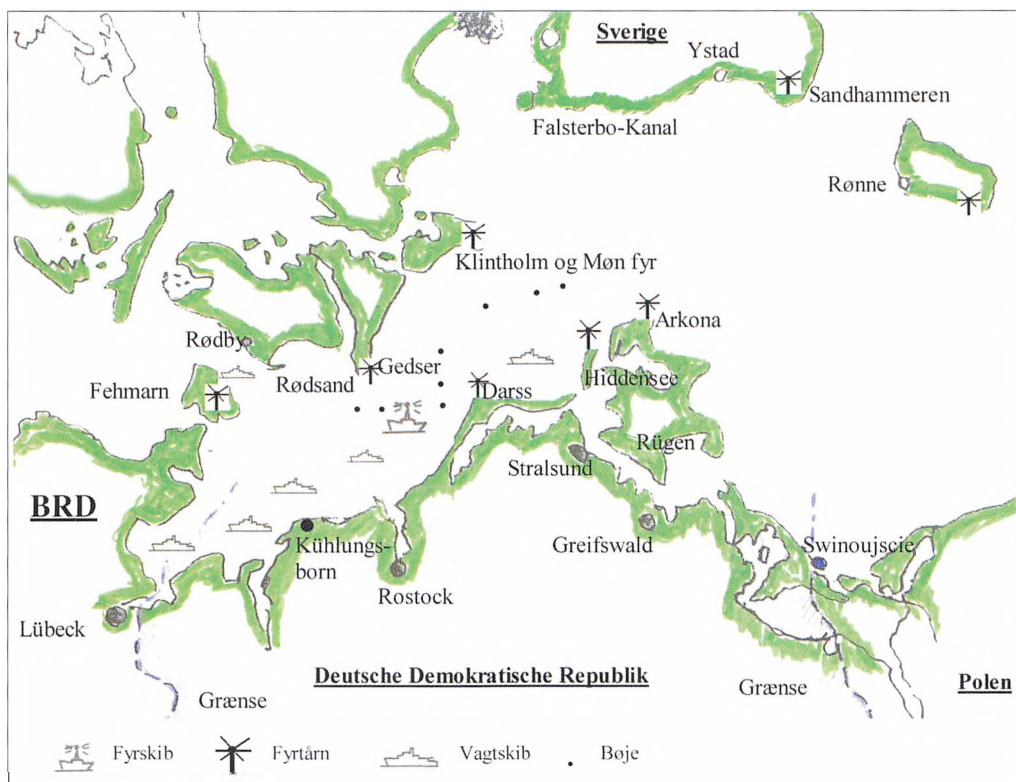
gælder f. eks. omtalen af demonstrationerne i Gedser 1961. Thi for enkelte passagerer lykkedes det at komme ned på kajen eller i vandet, til land, og videre til BRD. Disse tilfælde blev også omtalt i svenske og (vest)tyske aviser samt i den københavnske presse, hvorimod der er skrevet forholdsvis lidt og bragt meget få fotos i de lolland-falsterske aviser.

Et tilsvarende forhold gælder i beretningen "Færgen og kajakkerne", hvor en leder dengang i Kristeligt Dagblad kræver, at den danske udenrigsminister over for DDR indskærper Helsinki-aftalens bestemmelser om borgernes frihedsrettigheder. Selv Ekstrabladet bringer en nøgtern og fyldig omtale af forløbet. De lokale aviser ser meget mere på eventuelle følgevirkninger for færgefarten Gedser-Warnemünde, men det er jo et almindeligt fænomen, at jo længere man er fra et problem, jo nemmere synes det at være at håndtere det.

Men privatpersoners hjælpsomhed over for flygtningene har været stor, måske i erindring om hjælp til modstandsfolk, nedskudte allierede flyvere og tyske deserterere under anden verdenskrig?

Når DDR-flygtningene var forplejet af privatpersoner, blev de direkte hjulpet om bord på en færge til Vesttyskland, eller ført til politiet i Nykøbing til en kort afhøring og derefter til færgen. Det forekommer måske umiddelbart mærkværdigt, at der ikke – i hvert fald officielt, og slet ikke tilgængeligt – foreligger politirapporter om sådanne flygtningesager.

Tilsvarende mangel på arkivmateriale gør sig gældende i Toldvæsenet, Fyrvæsenet, hos DSB, herunder DSB-færger, forsvaret og herunder FET, hjemmeværnet og PET. Rigsarkivet er opmærksom på forholdet. Hjemmeværnets arkiv har skriftligt meddelt, at MHV 75's indberetning om redningsaktionen i Østersøen er makuleret (!)

Afstanden i luftlinie fra Kühlungsborn til Nysted er ca. 56 km og fra Nierhagen til Gedser ca. 44 km.

et år efter, at den indgik til Kastellet i København. Et besætningsmedlems fotos og negativer samt hans nøjagtige og fuldt færdige beretning om redningen af lægerne gik til grunde ved en totalbrand i et hus, inden han nåede at få materialet mangfoldiggjort og fordelt.

Blandt flygtningene er der få, som efter den tyske genforening er stået frem i Tyskland eller i Danmark og på skrift, i TV eller på møder har fortalt deres skæbne. Andre tidligere DDR-borgere – også nogle, som vides bosatte i Danmark – nægter konsekvent at fortælle deres flygtningehistorie.

Demonstrationer i Gedser havn i 1961 mod Vopo-metoder

Omkring 1960 var der åbnet så meget op i DDR, at der blev indsat udflygtsbåde fra Warnemünde til Gedser. Ikke-DDR-borgere kunne benytte disse skibe som et egentligt trafikmiddel, men kun ganske få gjorde brug af muligheden. Derimod var bådene fyldte med østtyskere, som benyttede lejligheden til at få et kikk ind i det fremmede. Skibene var "kajkyssere" fra rederiet "Die weisse Flotte" (Den hvide flåde), som ellers normalt besejlede DDRs kyst øst for Warnemünde. "Besætningen" var på turene til Gedser forøget med civilklæd-

Ingen VOPO-metoder her

3000 overværede demonstration i Gedser Havn mod de metoder, det østtyske folkepoliti bruger overfor afhøppere – Kaptajn i meget pinlig situation

Fra B. T.s Nykøbing F.-redaktion

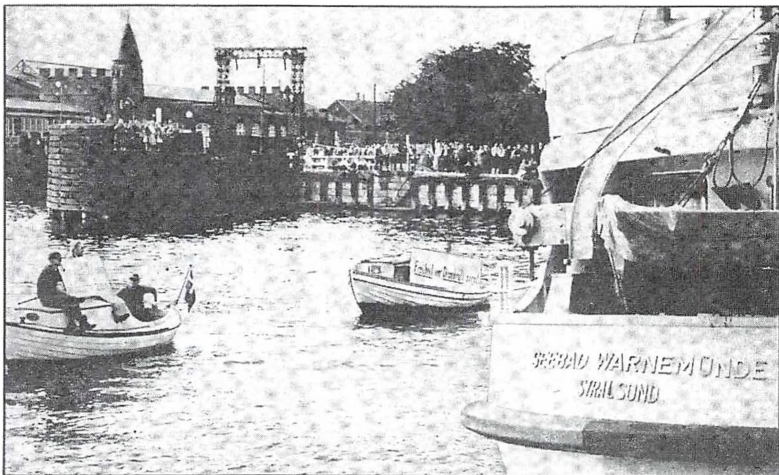
Den østtyske Kaptajn på turistbåden »Seebad Warnemünde« var i knibe i går. To motorbåde foranstaltede en demonstration mod det østtyske folkepolitis brutale metoder over for afhøppere i Gedser Havn. De sejlede flere gange havnen rundt med store skilte, og østtyskerne om bord på turistbåden forstod meningen.

»Mellem os og jer venskab — mellem jer og os folkepoliti«, stod der på et af skiltene. Et andet fortalte, at østtyske borgere bliver slået ned af folkepolitiet, og »Haven VOPO-metoder på dansk område«. »Vi vil fred, men ikke efter Kruschevs metoder«, og »Ulbrichts metoder ligner Hitlers«, stod der på nogle skilte. Tørbsten var på tysk.

Østtyskerne på båden udtalte og forstod, men ingen forsøgte at hoppe af. De tvang ikke. Som sædvanlig stod de på skibet omkring af folkepoliti og som dyr i et bur, mens en 3000 mennesker på havnen så til.

Der blev klappet ad folkene i de to motorbåde, hvis demonstration er udtryk for den vrede, Gedser-borgerne føler eller flere gaude at have været vidne til folkepolitets brutalitet. Den sidste, der forsøgte afhøpping, blev omrent kraft. En folkepolitihøjttaler, skak kommunistere ind i begge sider af båden på afhøpperen, til han sank besværet som.

Demonstrationen i går forløb fredeligt, men den østtyske Kaptajn var pinlig heraf. — Kan det ikke stoppes, spørger han det danske politi, som han også har forklaret, at han ikke er skibets øerste myndighed.

De to motorbåde cirklede omkring turistbåden for at alle om bord kunne se skiltene.

Bannere og skilte bar tysk tekst:

Ingen VOPO-metoder på dansk grund.

Mellem os og jer venskab .... mellem jer og os folkepoliti.

Vi vil fred, men ikke efter Kruschevs metoder.

Østtyske borgere bliver slået ned af folkepolitiet.

Ulbrichts metoder ligner Hitlers.

te VOPO'er, som skulle forhindre, at pasagererne sprang ned på kajen eller i havnen, hvor Gedserfiskerne diskret havde lagt en flåde ud, så flygtningene havde den at redde sig op på. Vopo'erne forklarede danske iagttagere, at de blot var med som andre turister og derfor i civil.

I december 1960 udgav "den gamle mand" i Marrebæk, redaktør og indehaver af ugeavisen Syd-falster-Nyt, heftet "Sydmøllen" en pendant til et andet julehefte. Han tegnede og tekstede to fiskere på en flåde i Gedser havn. Den ene har en krog i ryggen af en person, og den anden siger: "Hvis det her bliver ved, så må fiskerihavnen da omsider blive udvidet."

Om begivenhederne i Gedser i 1961 fortæller Marie Larsen, gift med daværende skibsprovianteringshandler Jens Larsen, og Jørgen Quistgaard, dengang trafikassistent på DSB-stationen og senere radiotelegrafist på bl.a. færgen "Danmark":

Jørgen Quistgaard: "6. september kom en ung mand ind på stationen og spurgte på tysk, hvor han kunne leje en robåd. Et mærkeligt spørgsmål, men jeg fik ud af ham, at hans mor (42 år) og han selv (22 år) var flygtet fra Østtyskland til Vestberlin og derfra til slægtninge i Ruhrområdet. Nu kom faderen med "Seebad Warnemünde", skulle springe overbord fra øverste dæk og

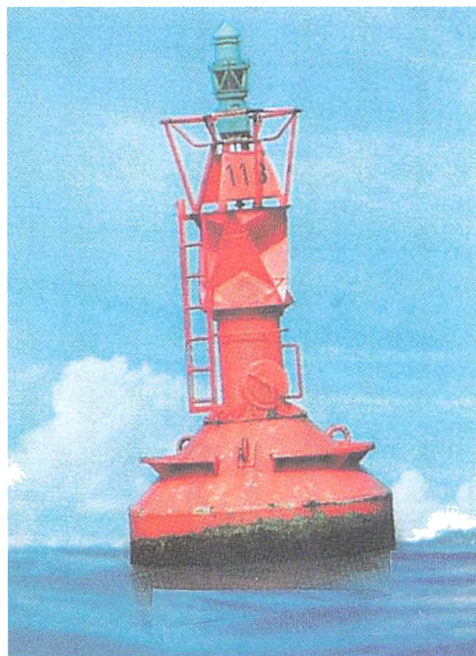
”fiskes op” af sønnen. Faderen havde tidligere været med færgeren ”Sassnitz” til Trelleborg i Sverige, men kunne ikke springe i land på grund af Vopo’ernes vagtsomhed ombord. Næste flugtforsøg foregik med ”Seebad Binz”, som daglig sejlede fra Warnemünde og omtrent til Gedser Rev fyrskib. Han ville svømme hen til det, når skibet vendte, men måtte opgive på grund af tåge.”

Jørgen Quistgaard var i forvejen aktiv sammen med andre Gedserfolk og parat til at agere fisker i havnen. Men som sædvanlig var alle passagerer gennet under dæk under opholdet i Gedser. Alligevel lykkedes det faderen en halv time efter ankomst at komme op, se sin familie og få sig svunget op på rælingen, hvor Vopo’erne fik fat i ham. Hans kone og søn kunne fra modsat havnekaj blot se til, at 10-11 Vopo’er slog og sparkede ham, smed ham på ryggen ned på dækket og hoppede på hans brystkasse.

Marie Larsen: ”Efterfølgende dage blev der arrangeret demonstrationer på havnen. Aviser påstod, at der var op mod 3000 mennesker. Nogle bar skilte og bannere med tysk tekst”. Den tyske kaptajn bad det danske politi om at standse demonstrationerne. Han forklarede også, at han ikke var skibets øverste myndighed!

Mislykket flugtforsøg fra DDR i 1974

I foråret 2003 udkom en stærkt personlig erindringsbog om en Østersøflugt. Bogen er skrevet af rejsebogsforfatteren Carmen Rohrbach, født 1948 i Østtyskland. Hun studerede biologi i Greifswald og Leipzig, og søgte af rent faglige årsager om at komme med på en forskningsrejse til Cuba. Trods hendes ubestridte faglige kvalifikationer og uplettede forhold, blev det hende nægtet uden begrundelse. Hun ville have en forklaring, og en professor røbede, at

Bøje med blinklys i Østersøen. En nøjagtige placering af bøjen kender Carmen Rohrbach ikke, da hun ikke har ville granske sin sag i Stasiarkiverne i Rostock.

årsagen var, at hun havde familie i Vest, altså i BRD (Forbundsrepublikken), og på grund af denne forklaring fik hun et stærkt ønske om at flygte.

Allerede fra barndommen havde hendes far lært hende om flora og fauna, og senere havde hun trænet sig i både at tåle sult og tørst, klatre i bjerge og være langdistance-svømmer. En ven foreslog, at de sammen skulle flygte over Østersøen til Danmark. Fra Nierhagen, 10 km. vest for Warnemünde, svømmede de i august 1974 ud i mørket iført våddragter og skubbende en gummikajak foran sig. Ude ved tremilegrænsen blev kajakken ”fanget” af projektørlys fra et vagtskib, så de sænkede den ved at jage en dolk i luftlommerne. Dermed forsvandt også alle personlige papirer, al udrustning

Arrestcelle i kvindefængslet Hoheneck i Erzgebirge, ca. 25 km. sydvest for Chemnitz. Fængslet var oprindeligt en borg ombygget til 230 fanger, men i Carmen Rohrbachs fængselstid var der 1500 kvindelige fanger stuvet sammen.

og værst: det uundværlige kompas. Alligevel besluttede de at svømme videre, for de manglede "kun" 40 km, troede de, og fortsatte hele næste dag og det meste af efterfølgende nat, til hun i sin overtrætte tilstand så et "blinklys". Havstrømmen havde ført dem østover – helt ud af kurs – men de kæmpede sig op på den bølge, som blinklysene blev udsendt fra. Den lå i sejl-ruten, så de troede at et forbigående vestligt skib snart ville redde dem. De havde stadigvæk hverken fået vådt eller tørt siden Nierhagen. 34 timer efter starten observeredes de af en polsk lystsejler, der vendte om uden at yde hjælp. Selv om de

var i internationalt farvand, kom senere et DDR-vagtskib og førte dem til forhør hos Stasi i Warnemünde.

Måneders gik med forhør, fængselsophold og en dom på 2 år og 8 måneders fængsel for forsøg på republikflugt. Efter 2 år blev Carmen frikøbt af Vesttyskland, hvor hun promoveredes ved Max-Planck-institutet i München.

Carmen Rohrbach har i bogen mange tilbageblik over barndommen, studietiden, venner m/k, elskere, samt dagliglivet i det land, der nu på dansk omtales som "DDR-var". En tredjedel af bogen handler om forhør, domfældelser, opholdene i forskellige fængsler, hendes chikaner mod vagter og de deraf følgende tillægsstraffe.

Bogen er et usædvanligt dokument. Spændende, men nøgternt fortalt, medrivende og lærerig for den læser, der er interesseret i nutidshistorie.

DSB-færgen og kajakerne

I 1977, marts, padlede en familie fra Schwerin: mor (36), far (40), søn (15) og to døtre (14 og 12 år) i to foldekajaker ud fra Kühlungsborn, ret syd for Nysted. På grund af ophobning i Gedser af jernbanevogne i transit til Warnemünde måtte DSB i stedet sende nogle til Rødby færgehavn og en gang ugentlig i nattetimerne lade færgen "Dronning Ingrid" sejle dem over. På turen tirsdag den 08. efter midnat og lige uden for østtysk territorialfarvand opdagede man en af de to kajaker, så man fik reddet mor og søn. Den anden kajak med far og de to døtre blev eftersøgt med færgens projektører, men uden at de blev fundet, og man måtte nødvendigvis fortsætte, for ikke at vække mistanke ved at ankomme stærkt forsinket til Warnemünde. De to reddede blev gemt ombord, og blev ved tilbagekomsten til Rødby færgehavn bragt til færgen til Vesttyskland. De tre andre er aldrig blevet registrerede som

Vagtskibene

Foto af et af de 18 skibe i "Kondor"-klassen. De var bygget i 1969-71 som ministrygere til "Die Volksmarine der DDR", men blev udlånt til Grenzbrigade Küste og derefter betegnet med "G...". De var 52 x 7,3 x 2 m og sejlede med 21 knops hastighed, hvilket svarer til ca. 40 km/timen. Besætningen på 30 mand var bevæbnede med Kalaschnikow's og håndgranater. Skibene havde radar til eftersøgning af flygtninge samt to 25 mm maskinkanoner. Desuden havde GBK mindst 10 patruljebåde af "Bremse"-klassen fra 1972-73, 23 x 5 x 1,3 meter, 14 knob, radar og 2 stk. 14,5 mm maskinkanoner og 6 mand ombord. Der var yderligere 6 både af "SAS"-klassen, byggede i 1965 som fiskekuttere, og overført i 1968 til GBK. De var 21 x 5,5 x 18 meter: 10 knob og havde 7 mands besætning. "Kondor" og "SAS"-bådene patruljerede i Østersøen, og "Bremse"-kutterne fortrinsvis mellem øerne og i de øvrige lavvandede områder, samt "Bodden"-indsøerne.

Data er stillet til rådighed af Søværnets Taktik- og våbenskole, Faggruppe Fjernkending, Holmen, og suppleret med oplysninger fra bøger om marineskibe.

I bogen "Über die Ostsee in die Freiheit" berettes om et "Kondor"-besætningsmedlem, som i august 1979 låste de øvrige inde, hvorefter han ene mand førte båden fra midten af Lübecker-bugten over i BRD-farvand, hvor han blev nedkæmpet af sine kammerater. Straffen blev livsvarigt fængsel, og han blev først fri i december 1989.

Foto: Søværnets Taktik- og våbenskole, Faggruppe Fjernkending, Holmen.

fundne. De indgår "blot" med deres navn i totaltallet 189 for de i Østersøen omkomne østtyske flygtninge.

Marinehjemmeværnsskutter "MHV 75" fra Gedser reddede to flygtninge

MHV 75 fra flotille 284 var i sommeren 1980 på øvelse ved Bornholm sammen med andre MHV-skibe og nogle marinefartøjer. Tidligt om morgenen, juli den 13., var fartøjet undervejs fra Rønne mod Gedser, da man efter ca. 2 1/2 timers sejlads opdagede en gummibåd med 2 mand ombord.

Lokalt er der bevaret en kopi af rapporten, som er skrevet på formular "Hjælpeaktion udført af marinehjemmeværnsfartøj" til hjemmeværnsdistriktet, hvoraf uddrages følgende: "13. JUL. 80 kl. 0450 Z" (Z betyder GMT Greenwich Mean Time = en time forud for lokal dansk tid, men da det samtidig var sommertid, skal der tillægges en time, hvorfor klokkeslættet i dansk sommertid vil være GMT plus to timer). "MHV 75, 9 besætningsmedlemmer, deltagende myndighed: BHM" (Bornholms marinedistrikt), "opgave: hjælp til 2 flygtninge".

Dette foto af MHV 75 stammer fra 1985, men det er gnævnet af tidens tand. Besætningen var 9 mand, hastigheden 8-9 sømil pr. time, svarende til 15-16 km/h. Fartøjsfører og næstkommanderende i flotillen, Erik Børre fra Nykøbing F. står forrest i skibet. MHV 75 sejlede under splitflag. Den medførte ikke skydevåben. Foto: Bent Rasmussen.

ge fra DDR i gummibåd – efter deres anmodning – pos. 55° 01' 8N og 14° 14' 5E. Aktionsforløb: MHV 75 traf gummibåden på positionen. De 2 mand var forkomne og trætte efter sejlads fra Stralsund afgang 122030. De havde haft yderligere 1 mand i en anden gummibåd på slæb, men havde mistet kontakt med ham 130100. Signal til BHM 130510. Signal fra BHM modtaget 130810 return. Aktion indstillet 131115. Årsag: de to mand afleveret til politiet (PET) i Rønne. Senere bev.: 131155 afgang Rønne for returnering basehavn. Vind S 3, Vejr let skyet, Sigtbarhed god, Sø moderat, Kommunikation ....i....Kvalitet god. Sign.”

Denne ordknappe rapport dækker en del af et sagsforløb, hvor tre unge (28, 28 og 27 år) nyudannede læger fra Universitet i Greifswald besluttede at flygte til Bornholm i to gummibåde, medførende proviant, 80 liter benzin og en reservemotor til drivkraft i båd nr. 2. De illuderede lystfiskere og sejlede derfor fra stranden ved Ludwigsburg ud i Dänische Wiek syd for

byen, derefter mod nord igennem Greifswalder Bodden, langs østkysten af Rügen til øen Greifswalder Oie. For ikke at vække for megen ”interesse” ved at bruge motor i begge både lod de den ene bugsere den anden, men så blev motoren overbelastet og måtte repareres, og bådene sejle hver for sig. Derefter fortsatte de til ud for Sassnitz, men i nymånenattens mørke kom de fra hinanden. Gummibåden med den enlige mand blev senere samlet op af en svensk lystyacht, og bragt til Klintholm havn på Møn. Efter en times forgæves eftersøgning, fortsatte gummibåden med de to mand østover, til de havde passeret grænsen til polsk farvand, hvorefter de ved hjælp af et lille håndkompas tog en nordøstlig kurs. De kunne imidlertid ikke vide, at de blev ført vestover af strømmen, så de ville være kommet til Sveriges kyst i stedet for Bornholm. I morgendisken blev de passeret af den svenske TT-færge ”Robin Hood”, men den stoppede ikke op. Senere fik de øje på MHV 75, som tog dem ombord og forplejede dem. De blev påklædt, så de lignede den øvrige besætning og ikke ville blive bemærket af et eventuelt forbi-passerende DDR-fartøj. De to læger og besætningen fra hjemmevernsskutteren har siden bevaret kontakten, og den ene kom til åbningen af udstillingen i Staldgårdsporten i Nykøbing.

Flugt fra CSSR mod Danmark i 1986

En vognmand beretter, at han engang var på vej ad transitruten gennem CSSR sydfra med fuldt belæst lastvogn og påhæng, begge helt dækkede med presenning, lukkede med toldplomber. I Tjekkiet gjorde han om aftenen stop på en rasteplads, gik kontrolltur om vogntoget og så til køjs, men han havde senere en svag fornemmelse af at være blevet generet af ”et eller andet” under søvnen. Før afgang blev der

For at bevare autenticiteten er dette farvefoto ikke billedbehandlet. Det er udtaget fra en 8 mm farvesmalfilm, som Helmer Jensen optog under MHV 75's øvelser ved Bornholm. Der er lavet en del TV-film om DDR-flugt over Østersøen, men denne filmstump er – så vidt vides – den eneste ægte optagelse.

Foto: ©Helmer Jensen i samarbejde med Dreijer Film og TV.

igen kontrolleret at alt var i orden, men han bemærkede at en lille personbil i løbet af natten var kommet til p-pladsen. Ankommet til Warnemünde hilste han på de fra mange tidligere ture kendte pas- og toldbetjente: "Alt i orden", men så gøede en af vagternes hunde og sprang op ad påhængsvognen. Intet usædvanligt var at se, indtil en vagt i taget af påhængsvognens presenning opdagede en flænge. Den var skåret af et ungt tjekkisk par, som var krøbet i skjul øverst på læsset, hvor de havde overhældt sig med petroleum. De blev ført væk. Chaufføren blev tilbage-

holdt over 12 timer, men derefter løsladt. Han forsøgte senere – men uden resultat – at skaffe sig oplysning om tjekkerne skæbne. Hans beretning er senere verificeret.

DDR flygtninge og andre flygtninge samt to danskeres skæbner

En pasbetjent i Gedser tog mod en del østtyske flygtninge og sendte dem den første del af turen Gedser-Nykøbing-Rødby-færgen til Vesttyskland.

Andre ikke-DDR-flygtninge kom reguleret med færgen fra Warnemünde, men

uden pas eller andre papirer, selv om de f. eks. kom fra Iran eller Irak. De var rejst med det østtyske flyselskab Interflug til Østberlin, derfra med tog og så med færgen, alt betalt af egen lomme. Pasbetjenten "råbte op" om, at det jo var umuligt at rejse til, gennem og ud af DDR uden pas eller andre papirer eller penge, men når de kom til Danmark havde de hverken det ene eller det andet. Pengene var skjult, og papirerne samt passet var smidt i Østersøen. Derfor var det efter hans mening urimeligt, at ikke DDR, men pludselig Danmark stod med forsørgerpligten for dem.

En ung kvindelig journalist skrev på forsiden af Berlingske Tidende meget kritisk om pasbetjenten og hans synspunkter. Det medførte, at han blev forflyttet til Nykøbing politi, men da kollegerne dér ikke ville kendes ved ham, blev han forflyttet videre til Vordingborg politi, hvorfra han blev mobbet ud i førtidig pension. Journalisten blev i nogle år MF'er og har senere overtaget forskellige chefstillinger i dansk radio/TV.

Nogle forkortelser og forklaringer:

DK: Danmark

FET: Forsvarets Efterretningstjeneste.

PET: Politiets Efterretningstjeneste.

HJV: Hjemmeværnet.

BRD: Bundesrepublik Deutschland, Forbundsrepublikken Tyskland, (Vesttyskland indtil genforeningen, derefter det øst-vestsamlede land).

BGS: Bundesgrenzschutz. Den vesttyske grænsebevogtning.

CSSR: Tjekkosllovakiske Socialistiske Republik.

CSFR: Tjekkosllovakiske Føderative Republik (før deling).

DDR: Deutsche Demokratische Republik. Tyske demokratiske Republik (øst).

GB: Grenzбатаillon. Bevogtningsenhed i land.

GBK: Grenzbrigade Küste. Østtyske kystbevogtning.

Stasi: STASI Staatssicherheit. Tjeneste under ministeriet for sikkerhed.

VM: Volksmarine. Østtysk (folke-)marine.

VP: VoPo/Vopo Volkspolizei. Det østtyske (folke-)politi.

De nyeste tal for flugtbevægelser

Med tilladelse af Christine Vogt-Müller gengives fra "Hinter dem Horizont..." slut-tallene pr. 2003-oktober for flugtbevægelser til og over Østersøen i tidsrummet 1961 august-13. til 1989 oktober.

Tilfangetagne	Omkomne ¹	Vellykkede	I alt
4.522	177 ²	913	5.609

¹) De omkomne m/k, som danske fiskere har fundet i Østersøen, ligger begravet i København på Bispebjerg kirkegård.

²) Tallet har tidligere været opgivet som 189.

Kaj Dreijer, f. 1928, er uddannet ingeniør og har i perioden 1980-1991, i arbejdsøjemed, rejst talrige gange fra København til Wien gennem DDR i egen bil, med tog og fly. Bosat på Digevej i Sildestrup Strand med direkte udsigt over Østersøen mod den tyske kyst nord for Rostock.

Litteraturliste

Dansksproget

Dan Hilffing Petersen (f. 1945): "Jazz og blå briller, flugten fra Stasi", 2001, 230 sider, forlag Borgen, Kbh., ISBN 87-21-01623-2. Han var medlem af amatørorkester, som lejlighedsvis spillede i DDR, forelskede sig i Bärbel, blev hvervet af Stasi, men meldte sig straks til PET i København, og 1965 fik orkestret hende via Polen til Danmark. Stasi fandt aldrig ud af fremgangsmåden.

Tysksprogede

Erika von Hornstein: "Die deutsche Not", 1960, 343 sider, forlag Kiepenburg & Witsch, Köln-Berlin, 43 beretninger om årsager til og om flugt fra DDR. (Findes også i en forkortet dansksproget udgave).

Bodo Müller (f. 1943): "Faszination Freiheit", 2000, 224 sider, forlag Links, Berlin, ISBN 3-86153-216-6, med mange fotos. Om bl.a. flugt med udflugtsflodbåde, med bus, gennem tunnel, med fly – ført af pilot, som ikke tidligere havde fløjet – og bortførelse af polsk trafikfly. Enkelte eksempler på flugt over Østersøen.

Christine og Bodo Müller: "Über die Ostsee in die Freiheit", 1996, 230 sider, forlag Klasing & Co., Bielefeld, ISBN 3-7688-0925-0, med bl.a. mange fotos af flugtmidler, om ruter og opfindelsen af Aquascooterne, gengivelser af originale Stasi-dokumenter samt liste over 33 ud af ialt 189 omkomne på Østersøen med data, hvor disse har kunnet spores.

Hannelore Wagner: "Lasst uns sein, was wir sind", 2000, 140 sider, forlag Moland, Goldbek, ISBN 3-932184-73-4. Om årsagen til egen, mandens og to børns flugt i lystyacht fra Warnemünde til Rødsand og videre til BRD, om det videre liv i vest, samt betragtninger over tilværelsen efter murens fald i 1989.

Lotte S. Couch: "Aber nicht über das Wasser", 2000, forlag Fischer, Frankfurt M, ISBN 3-89501-561-X/562-8. Beskrivelse i romanform om den faktiske flugt i 1988 i gummibåd om natten fra Kühlungsborn langt ud i NNØ-retning mellem to vagtskibes positioner og derefter mod vest til Burgstaken på Fehmarn. Den sidste halvdel af turen med kun en åre og til allersidst med en motor, der løb tør for benzin. Båd og den sidste åre var med på udstillingen i Staldgårdsporten i Nykøbing.

Carmen Rohrbach: "Solange ich atme", 2003, 248 sider, forlag Frederking & Thaler, München, ISBN 3-89405-442-5. Se artiklen "Mislykket flugtforsøg fra DDR".

Christine Vogt-Müller "Hinter dem Horizont liegt die Freiheit", 2003 (okt. ultimo) 224 sider, 1. oplag, forlag Delius Klasing, Bielefeld, ISBN 3-7688-1486-6. Rigt ill. i sort/hvid. Format 24x17cm. På bindets inder-sider er et kort 22x33 cm over DDR-kysten med angivelser af 3 og 12-mile-zoner, vagtskibes positioner samt vagttårne m.v. Bogen er inddelt i tre afsnit: 1. bevogtning, 2. flugtberetninger - herunder flere, som ikke er omtalt i "Über die Ostsee in die Freiheit", - og 3. fra Stasi-akterne, fotos, gengivelser af dokumenter m.v. Litteraturfortegnelser over 2 sider om såvel DDR's lukkede landegrænser som Østersø-grænsen, systemets opbygning m.v.

Er dette Danmark?

af Anne Elmer

Som part i den kolde krig kunne danskerne ikke undgå at blive berørt af de politiske spændinger mellem øst og vest. Men for beboerne på Sydfalster betød jerntæppet mere end nyhedsindslag i aviser, radio og TV. Mange fik en direkte oplevelse af ufriheden i østblokkens regimer gennem mødet med en eller flere af de østtyskere, der satsede livet ved at flygte over Østersøen i mere eller mindre sikre fartøjer. I denne artikel præsenteres beretninger om mødet med flygtningene af nogle af de falstringer, der tog imod dem, når de dukkede op i dansk farvand, i Gedser Havn eller på stranden. Jeg har valgt at lade disse mennesker tale selv, deres beretninger er derfor gengivet direkte i de tilfælde, hvor der er tale om skriftlige beretninger og som redigerede afskrifter af båndinterviews, hvor der er tale om mundtlige beretninger. Nogle af vore meddelere har ikke ønsket deres navn offentliggjort, hvilket selvfølgelig respekteres.

Gennemgående for alle beretningerne er den omsorg, forståelse og empati, de østtyske flygtninge blev mødt med. Og så den varme kaffe! Beretningerne giver også udtryk for respekt over for det mod, flygtningene udviste, og de strabadser, de stod igennem for at nå ud i friheden.

Artiklen afsluttes med en østtysk beretning, der fortæller om den glæde og

næsten eufori, der opstod, da muren faldt, og østtyskerne igen kunne rejse frit.

Sensommormorgen

En kvinde i Gedser

Hver morgen, inden han skulle på arbejde, gik min mand ned til vandet. En morgen sidst på sommeren, - måske engang først i 1970'erne, kom han tilbage og fortalte, at der er to flygtninge nede på stranden, der lige var kommet ind med en kajak. En mand og en dame på 30 – 40 år. De var så våde og forkomne. Min mand bad mig om at byde dem på kaffe, men inden jeg nåede at give dem noget, kom politiet. De tog dem med, jeg tror først på stationen her i Gedser og senere til Nykøbing til forhør, - jeg så dem i bilen, da de kørte af sted. Men de havde fået kaffe på stationen, fortalte politiet mig. Jeg ved ikke, hvad der er blevet af kajakken. Jeg hørte heller ikke fra dem siden.

Flugten over Østersøen den 4. april 1986

Birger O. Juul, Gedser

Fredag i ugen efter påske, den 4. april 1986, tidligt på formiddagen, havde jeg som sædvanligt været på isværket på et af mine daglige eftersyn. Vejret var gråt og køligt, men næsten stille. På vejen hjem gik jeg over fiskerihavnen og bemærkede

et meget lille fartøj ud for indsejlingen til Gedser Havn, men tænkte ellers ikke nærmere over dét. Da jeg ikke havde særligt travlt, besluttede jeg mig til at gå langs stranden til mit hjem, der er beliggende øst for fiskerihavnen. Det kunne da meget vel tænkes, at jeg kunne hjembringe lidt mere rav. Jeg skræede ned over stranden og så straks, at der var løbet en blå tomandskajak op på stranden, og at en yngre mand, lidt tøvende, kom hen imod mig. En anden mand sad stadig i kajakken. På tre – fire meters afstand spurgte manden fra kajakken mig: "Ist dies' Dänemark?" Dette spørgsmål kunne jeg med føje besvare bekræftende og rakte ham hånden og bød ham velkommen til Danmark. Derefter spurgte jeg, om de kom fra DDR, hvad han straks kunne bekræfte.

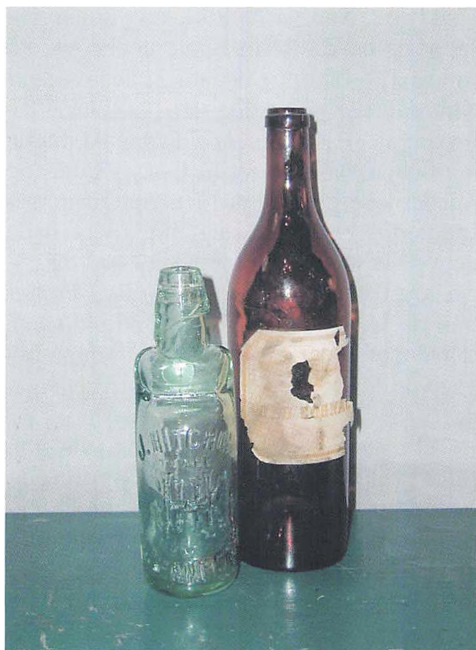
Hvad nu – hvad siger man i en så uvant situation? Jeg kunne forsøge med en vis fasthed, men med "en ræv bag øret": "Ich bin Zollbeamter - haben Sie etwas zu verzollen". Her må det føjes til at jeg rent faktisk var og er tolder, og at jobbet på Gedser Isværk kun var en bibeskæftigelse. Efter et meget kort øjeblik betænkningstid svarede han "Ja – Moment", hvorefter han gik hen og hjalp sin kammerat op af kajakken, søgte i sin taske og fandt en 20 cl flaske "Kornaquavit" frem, tog skruelåget af og bød mig flasken. – Nu havde jeg jo selv givet bolden op og tog selvfølgelig en slurk og rakte den tilbage til giveren, og både han og makkeren tog hver en ordentlig dram. Det lettede noget på stemningen.

Mens den første havde ledt efter flasken og hjulpet kammeraten op af kajakken, fik jeg øje på et forstenet søpindsvin mellem strandens sten. Jeg samlede det op og stak det i lommen. Efter rundskålen fiskede jeg søpindsvinet op af lommen og rakte det til den først ilandstegne som en venlig gestus. Om han stadig har det, ved jeg ikke. Af deres stive bevægelser, ansigtskuløren og på

hænderne, som var helt blålige, kunne jeg se, at de havde været længe undervejs. På forespørgsel fortalte de, at de havde sejlet i hen ved 12 1/2 time. De var både våde og forkomne. På daværende tidspunkt burde jeg faktisk have ringet til Gedser Politi og således overgivet dem til myndighederne. Imidlertid besluttede jeg mig til at byde dem på et måltid mad, et varmt bad og noget tørt tøj. De takkede straks ja. Derefter trak de kajakken længere op på stranden, tømte den for deres meget sparsomme bagage og fulgte med mig op mod Havnegade.

Vel ankommet til mit hjem blev de som før nævnt tilbudt et varmt bad og fik mulighed for bagefter hver at låne et jogging-sæt. Imens blev der dækket op i køkkenet og det våde, svedige tøj blev lagt i vaske-maskinen. Efter badet blev der serveret kaffe, friskbagt franskbrød, smør, marmelade, mælk og ost. Det eneste mælk vi havde i køleskabet den formiddag var uhomogeniseret sødmælk, som normalt var det der blev vores kat til del, men så god mælk havde de ikke smagt siden, de var børn. Indtil den dag troede vi, vi vidste hvad tandsmør var. Den opfattelse fik vi revideret – og det var en fornøjelse at diske op for dem – de var meget sultne og meget trætte.

Der blev også tid til at fortælle, mens de spiste, - de havde forberedt flugten i månedsvis. Kajakken og to tilkøbte påhængsmotorer var erhvervet i det sydlige DDR. Og ingen andre end de selv måtte vide noget. De måtte regne med aldrig mere at skulle se familie og venner igen. Aftenen før flugten var det mørkt og overskyet. De kørte ind i en skov, så vidt jeg husker, lidt vest for Warnemünde, men det kan da også have været nordøst for Rostock. Jeg er ikke sikker. – Der efterlod de deres bil – en VW Golf, et gode de ellers havde måttet vente længe på. Heller ikke den ville de få

Da de to flygtninge halvanden måned senere hentede deres kajak, havde de disse to flasker med som gave til Birger Juul. Foto: Museet Falsters Minder.

at se igen. På stranden kom de uset ombord i kajakken, padlede lige så stille et stykke væk fra stranden, hvorefter de startede den ene motor. Monteringen af motoren havde medført en mindre ombygning af kajakken, så der var monteret en motor i styrbords side foran den ene mand og en tilsvarende en i bagbords side foran den anden. Meningen var at sejle i en bue mod nordvest for derefter at lande på Fehmarn i Vesttyskland. De nåede dog ikke ret langt, før den første motor satte ud. Den blev dumpet i havet, da det ikke lykkedes at få den i gang igen. Derefter blev den anden motor sat igang, men heller ikke den fik nogen lang levetid, så også den blev opgivet og røg samme vej som den første. Flugtsikre motorer: Made in DDR! Ganske kort efter blev de klar over, at de rent fak-

tisk var på vej ind i en større flådemæssig nøv, men takket være den omstændighed at motorerne var væk, var der ingen radarreflektorer tilbage i det spinkle fartøj, og de to flygtninge kom lidt senere "i læ" mellem skibe, der lå for anker på Rostock Red.

Timerne gik, mens de padlede af sted mod nord, og som tidligere nævnt var det roligt vejr, men bidende koldt. I dagningen kunne de begynde at ane, at de nærmede sig land, men de vidste ikke med sikkerhed, om det var Lolland, Falster eller Møn, eller om det overhovedet var "Dänemark". Manglen på søvn, mad og drikke og uvisheden om det, der ventede dem, har ikke gjort det lettere at holde humøret oppe. Da de var ved at være sikre på at være så tæt på land, at det ikke kunne glippe, fik de øje på en færge, der var på vej ud imod dem. På et tidspunkt standsede færgen, og da troede de, at de var opdaget. De kunne nemlig se, at det var DDR-færgen, M/F Warnemünde. Færgen fulgte dog sin helt normale procedure og bakkede ud gennem renden fra Gedser Havn og vendte for enden af denne og sejlede derpå forlæns til Warnemünde, og til de to flygtendes store lettelse lod det til, at ingen ombord på færgen havde observeret det spinkle fartøj. Resten af "overfarten" forløb helt udramatisk og landingen ligeså og mødet med den danske tolder i civil på stranden ved Gedser, klarede de også med bravour. De havde humor, på trods af situationens alvor.

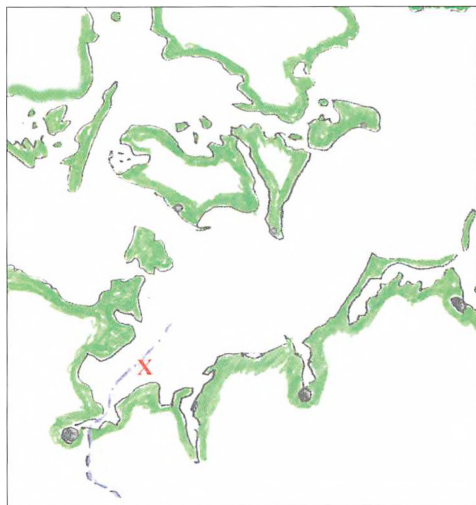
Ekstra passagerer om bord

Egon J. Nielsen, fhv. skibsfører m/f Travemünde

Den 13. september 1973 eller 74 kl. 14.00 afgik færgen m/f "Travemünde" fra Travemünde med kurs mod Gedser. Kl. ca. 15.00 meddelte 1. styrmanden, som havde vagt på broen, at der lå 2 og svømmede tæt ved færgen ca. 3 – 4 sømil fra den østtyske

kyst ud for Boltenhagen. Undertegnede løb ud på broen og alarmerede bådbesætningen. Da det østtyske vagtskib lå i nærheden ca. 1/2 - 3/4 sømil borte var det vigtigt, at østtyskerne ikke fik mistanke om at redningsaktion var i gang, og at de fik øje på flygtningene. Under fuld fart vendte vi færgen 360° og gik mellem flygtningene og vagtskibet og stoppede op. I mellemtiden havde besætningen gjort redningsbåden klar til udsætning, og båden blev straks firet i vandet, og kort efter blev de 2 flygtninge fisket op, og redningsbåden hejst om bord.

Det første, flygtningene spurgte om var vores nationalitet, og hvor vi sejlede hen. Jeg oplyste, at det var et dansk skib, og at vi var på vej til Gedser, og de drog et lettelsens suk. Hele redningsaktionen varede ca. 13 minutter, og vagtskibet opdagede intet. Østtyskerne var lidt forkomne og frøse temmelig meget, for de var kun iført badebukser og redningsvest og havde ligget i vandet i 3 timer. De fik straks et varmt bad, og derefter blev der serveret varm suppe. Vi fik dem ekviperet med vores ekstra tøj. De meddelte, at de var brødre og var henholdsvis 21 og 16 år og kom fra Midtjylland. Den ældste var uddannet telefonmontør og fortalte, at de havde forberedt flugten i ca. 1 år. De havde besluttet at gå ud fra Boltenhagen, og i den anledning havde de medbragt et par brædder, som de lagde på tværs af "dødsriben" for ikke at aktivere landminerne, men forinden havde de klippet telefonledningerne mellem vagtårnene. De var svømme tæt agten om vagtskibet, men heldigvis for dem, blev de ikke opdaget. Det var deres hensigt at svømme til kysten omkring Neustadt, en tur på ca. 18 km, hvilket de ikke ville have overlevet. Vi havde faktisk passeret dem, da styrmanden tilfældigvis så agterud og opdagede dem. Som et kuriosum kan nævnes, at de havde vinket til nogle passage-

Kort med omtrentlig angivelse af det sted, de to østtyske flygtninge, Egon Nielsen beretter om, blev samlet op af færgen M/F Travemünde.

rer, som gik på dækket for, at gøre opmærksom på deres situation, men passagererne havde blot vinket tilbage.

Passagererne fik meddelelse om redningsaktionen, og der blev foretaget en indsamling om bord, og det var med stor glæde, at jeg kunne overrække dem en startkapital på ca. 900 DM.

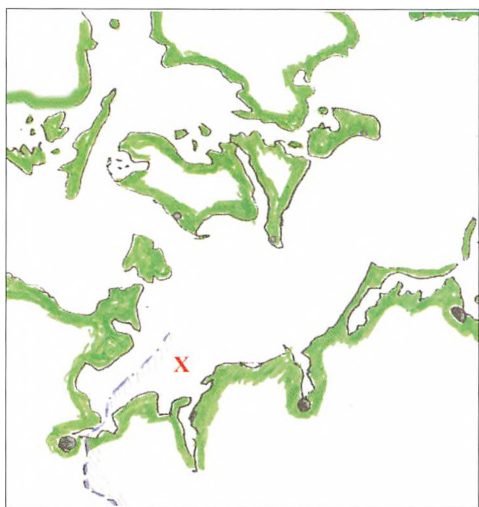
Flygtningen ønskede at returnere til Travemünde, hvor de ved ankomsten blev overgivet til de tyske myndigheder. Det danske politi i Gedser fik meddelelse om, at vi havde 2 østtyske flygtninge om bord, men at de ønskede at returnere til Tyskland, og der blev derfor ikke optaget rapport i Danmark.

Til jul modtog jeg et kort, hvor de takkede for hjælpen, og fortalte, at de havde det godt og boede i Harberg.

På luftmadras

John Rasmussen, fhv. skibsfører

Det var en morgen i begyndelsen af 70'erne kl. 04.00 eller kl. 06.00 ud for

Kort med omtrentlig angivelse af det sted, de to østtyske flygtninge, John Rasmussen beretter om, blev samlet op.

Wismarbøjen, at vi observerede noget, der glimtede i vandet. Det var to unge, der lå på en luftmadras. Vi opdagede dem faktisk kun, fordi det var helt roligt vejr. Vi slog straks ned på fart, gik hen på siden af dem og samlede dem op. De var kun iført små bukser og en snor med en plastpose med deres legitimation om halsen. De havde aftalt, at de ville blive sammen, og hvis de var blev opdaget, ville de hoppe af luftmadrassen og drukne sig, for de kendte konsekvensen af deres handling. De to unge drenge på 20 – 22 år var gået ud fra den østtyske kyst kl. 22.00 aftenen i forvejen. De havde brugt hænderne til at padle med. Da de kom ombord, var de meget forkomne. De fik tøj, noget varmt at drikke og spise, mens vi snakkede med dem. Færgen var på vej til Gedser, men de ønskede at returnere til Travemünde. Vi kontaktede det danske politi og fik lov til at tage de to unge med tilbage til Travemünde uden yderligere foranstaltninger.

På Gedser Rev Fyrskib

Niels Gartig, Gedser

Jeg startede som matros på Gedser Rev Fyrskib i oktober 1962. Allerede på det tidspunkt havde der været mange østtyske flygtninge, og i de år, jeg var på fyrskibet frem til 1972, kom der mange flere. De kom med alle slags fartøjer, luftmadraser, en- og tomands kajakker, gummibåde, motorbåde og med lystbåde, som de sprang ud fra, og hvor vi så fik en båd i vandet og samlede dem op. Den værste tur må have været for dem, der kom i gummibåde, der er virkelig vanskelige at styre. Vi har også haft et par, der blev sejlet ud med en fiskeskutter og sat af på fyrskibet. De fleste flygtninge kom i de første år, jeg arbejdede på fyrskibet, altså frem til 1965-66. Det var som om, at det varede fire fem år, før den østtyske søgrænse blev lukket helt. Langs kysten havde østtyskerne blandt andet opstillet projektører, nogle af dem var mobile. De var kæmpestore, lampen var 1,80 m i diameter, og de var opstillet på lastvogne, der blev flyttet rundt på kysten. En generatorvogn leverede strømmen. De var så stærke, at vi kunne sidde på broen på fyrskibet tyve kilometer ude og læse avis ved det lys, de kastede ud over vandet. Og der var selvfølgelig patruljer på stranden og så "vagthundene", patruljebådene, ude ved os.

De fleste flygtede fra stranden mellem Warnemünde og Darss. Det var jo et ferieområde med badestrande, og det var alle slags mennesker, der flygtede, men de fleste var unge mennesker på 20-30 år. Det krævede jo en god fysik at komme over Østersøen i en kajak. Der var også alle mulige uddannelser. Mange af dem kom fra det sydlige Østtyskland. De havde været på ferie ved nordkysten og havde set fyrskibet ligge derude i Østersøen og set muligheden for at komme til Vesten via vandet. Det var mange forskellige begrund-

Postbåden "Gedser Rev" hentede flygtningene på fyrskibet og sejlede dem det sidste stykke ind til Gedser. Foto Niels Gartig.

delser, de havde for at flygte. Nogle var politisk forfulgte, men for de fleste var det nok ønsket om friheden, om at leve i Vesten, som de jo kendte fra det vesttyske fjernsyn. Og mange af dem talte om, at nu skulle de ud og rejse, se verden. Vi fik da også flere gange hilsner fra nogle af flygtningene, efter de var kommet videre, også fra ferierejser i Spanien og Portugal.

Der var også meget forskel på hvor meget planlægning, der lå bag flugten. Nogle havde brugt flere år på at planlægge turen, for andre var det en impulsiv ide, der opstod under en ferie ved Østersøen: "Vi har en gummibåd, vi stikker af." Flygtningene kom mest hen i sensommeren, hvor vandet er varmt og natten mørk. Sådanne nætter, hvor vejret var roligt, kunne vi næsten forudsige, at i nat kommer de. Og det passede tit, at der så kom et hold hen ved tre-tiden på natten. Når de kom, var de meget stille

og både våde og forfrosne, og tit også snavsede. Det er jo ikke sådan at komme på toilettet om bord på en kajak. Så det første, vi gjorde, var at tilbyde dem et varmt bad og noget tørt, rent tøj. De fleste havde kun deres pas og en lille smule papirer med sig, så vi havde et lager af gammelt arbejdstøj liggende på skibet til det samme. Nogle gange kunne vi også nå at tørre deres eget tøj. Så de så helt pæne ud, når de gik fra borde igen. De fik også kaffe og et varmt måltid, og mens de spiste, kunne vi snakke lidt med dem og få dem til at fortælle, hvor de kom fra, og hvorfor de var flygtede. Vi kunne jo på grund af de østtyske vagtskibe, der lyttede med på vores radio, ikke nævne i radioen, at vi havde flygtninge om bord. Så når vi kaldte postbådsføreren i Gedser for at få hentet flygtningene ind til land, bad vi i stedet om at få noget mere proviant eller vand. Så vid-

Gedser Rev Fyrskib lå på Gedser Rev fra 1945 til 1972. Foto Niels Gartig.

ste han, at der var flygtninge om bord på fyrskibet, og sejlede ud og hentede dem. Når de kom i land, overtog politiet dem og sørgede for, at de kom videre til Vesttyskland.

I slutningen af 1962 stod vi på dækket, og pludselig kunne jeg høre en totaktsmotor, og da jeg havde lyttet lidt, var det klart, at det var en Wartburg. Det viste sig at være en motorbåd med fire personer om bord. Vi kastede en ende ud til dem, som de fangede, og manden om bord spurgte, om vi var Gedser Rev Fyrskib, og om vi var danske. Lige så snart han havde fået det bekræftet, kravlede han ned på agterdækket, tog det østtyske flag af skibet og smed det i vandet. Det var slut med at være østtysker. Flygtningene viste sig at være et æg-

tepar med to piger på 10-12 år. De havde været på ferie i Østtyskland, da muren blev bygget, og grænserne lukket. Så egentlig var de vesttyskere, der var blevet tvunget til at blive i Østtyskland.

Det var i helligdagene lige efter jul, at der kom en gummibåd med en stor påhængsmotor ud til fyrskibet. Ombord var to mænd, en ældre dame på ca. 70 år og to piger i konfirmationsalderen. Den ene mand genkendte jeg. Vi havde samlet ham op året før, hvor han var flygtet fra Østtyskland i en kajak, og nu kom han altså en gang til. Det hang sammen med den anden mand, der var om bord på gummibåden. Det var også anden gang, han tog turen fra Østtyskland. Første gang flygtede han over "den grønne grænse", altså over Elben, sammen med sin kone og deres

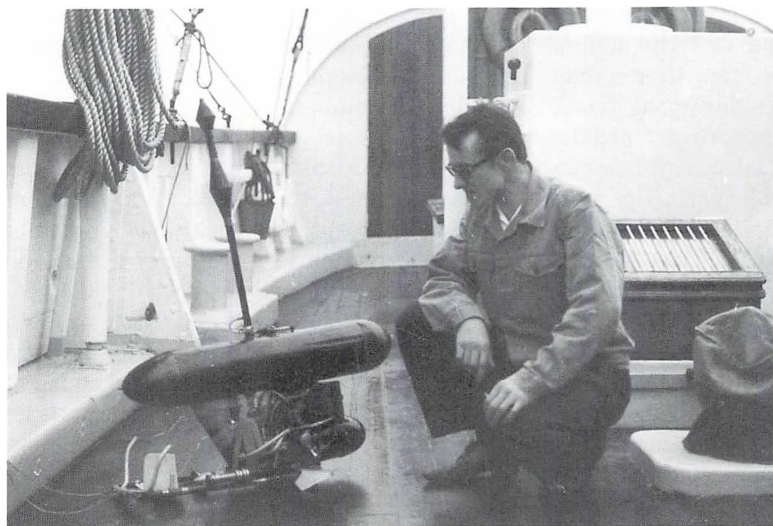
barn. Ægteparret havde aftalt, at hvis de kom fra hinanden, skulle de fortsætte mod Vesttyskland hver for sig. Konen blev imidlertid nervøs under flugten og vendte om sammen med barnet, mens manden nåede frem til Vesttyskland, hvor han blev indkvarteret i en opsamlingslejr. Her mødte han den anden mand, som efter vi havde samlet ham op fra kajakken, var kommet videre fra Danmark til samme lejr. Han havde måtte efterlade sin gamle mor og sine to niecer i Østtyskland. Pigerne havde boet hos deres mormor, efter deres mor var blevet lukket ude fra Østtyskland. Hun havde været i Vestberlin, da muren blev bygget. De to mænd aftalte nu at vende tilbage til Østtyskland efter deres familier og tog turen i gummibåd tilbage til den østtyske nordkyst. Den gamle mor og de to niecer dukkede op på det aftalte sted, mens den anden mands kone endnu engang havde fået kolde fødder og ikke kom. De ventede i skjul et par dage, men måtte så tage af sted mod fyrskibet uden kone og barn. De fem flygtninge måtte blive hos os i nogle dage, for det var så hårdt vejr, at postbåden fra Gedser ikke kunne komme ud og hente dem. Men de nød da dagene ombord på fyrskibet, pigerne var helt kåde og kastede med sne efter os, og alle østtyskerne var meget benovede over den levestandard, vi havde. De vidste jo ikke, at den mad, vi bød dem, var resterne fra julefrokosten. Næste sommer samlede vi min sandten de to mænd op endnu en gang, og denne gang havde de konen og barnet med. Så begge de to familier kom altså ud, men det krævede tre ture over Østersøen. Som den ene af mændene sagde, nu var det slut.

Det skete nogle gange om natten, at de østtyske patruljebåde kom sejlende tæt på os med slukkede lanterner. Så måtte vi jo fortælle dem, at de var på dansk område. Der

var også en sommer, hvor østtyskerne i et par måneder lagde en fuldt belyst trawler halvanden sømil sønden for fyrskibet. Det virkede som om, at den skulle trække flygtningene til, få dem til at tro, at det var fyrskibet. Den sommer kom der et par unge mennesker i en kajak. Vi tog dem om bord, og som vi plejede, tilbød vi dem at komme ned og få et varmt bad, kaffe og noget rent, tørt tøj. Men de ville ikke ned. De blev stående ved lønningen og så tilbage mod Østtyskland. Efter en halv time, tre kvarter, kom der så en kajak med endnu et par. De to første havde ikke turde fortælle os, at der kom flere, og de var samtidigt meget nervøse for dem på grund af trawleren.

Den mest vanvittige flugt, jeg har oplevet, blev foretaget af et par unge mænd, som kom ud i en fiskejolle, de havde stjålet i Warnemünde. Den ældste af dem havde været i marinen og ville nu gerne ud og fiske, men var netop blevet skilt, og det var kun gifte mænd, - og helst skulle de også have børn - der kunne få lov til at sejle. Man brugte familien som gidsler for at sikre, at søfolkene ikke flygtede. Det var han så utilfreds med, og mens han sad på et værtshus og drøftede situationen med sin kammerat, fik de den impulsive ide, at nu ville de flygte. De gik ned til havnen og stjal en fiskerjolle, sejlede lige ud af havneløbet med motoren kørende, forbi alle vagttårne og patruljebåde og ud til os. Det var så dumdrigt, at det egentlig ikke skulle kunne lade sig gøre.

Jeg talte efter murens fald med forældrene til den yngste af de to unge. Da han flygtede, var han ikke fyldt 18 og derfor ikke myndig. Hans far var fisker, og da sønnen flygtede, lå han på fiskeri på den anden side af Bornholm. Så moderen var alene hjemme. Da sønnen ikke mødte op på arbejde, opsøgte det østtyske politimoderen, og de må have haft en ide om, at

Den østtyske flygtning Gerd Langermann med sin undervands-scooter, fotograferet på Gedser Rev Fyrskib efter opsamlingen. Foto Niels Gartig.

drengen var flygtet. De fortalte i hvert fald, at hendes søn var kommet meget alvorligt til skade under flugten og nu lå alvorligt syg i Vesttyskland, og at han ikke havde mulighed for at komme under rigtig hospitalsbehandling. Men hvis hun ville skrive under på det udleveringsdokument, de lagde foran hende, ville han blive udleveret til Østtyskland og kunne blive behandlet. Vesttyskland var forpligtet til at udlevere ham, fordi han ikke var myndig. Men moderen skrev ikke under på trods af, at hun – og faderen, da han kom hjem – blev presset flere gange.

To gange har vi samlet en flygtning op, der kom med en undervandsscooter. Den ene var Bernd Böttger, der senere døde i Spanien.* Vi kunne slet ikke høre undervandsscooterne, så det var først, når de kom helt op på siden af os og prajede os, at vi opdagede dem. Det var knallertmotorer, de havde bygget om, så de kunne køre under vandet, og det er vel lidt utroligt, at de to, der ikke kendte hinanden, begge kunne få den ide.

Det var også en østtysker, der arbejdede på visakontoret om bord på færgen "Warnemünde". Det var jo egentlig et godt job, de kunne jo få lidt med hjem fra færgen, men hans ægteskab var ved at gå i stykker, og blev han skilt, var det slut med at sejle. Det fik ham til at flygte. Det skete ganske udramatisk ved, at han gik i land fra færgen i Gedser og søgte asyl. Han blev sendt til en af opsamlingslejrene i Vesttyskland, hvorefter han blev udstyret med 100 mark og en togbillet til Bremen, hvor han fik hyre med det samme. Så han kom ud og sejle igen.

*: Bernd Böttgers historie er beskrevet i "Über die Ostsee in die Freiheit", s. 100.

Østtysk chikane

Henry Danielsen, Hasselø

Det var en dag i september eller oktober i 1978 eller 1979, jeg var sejlet ud for at røgte mine garn på Gedser Rev. Ved middagstid kommer der en mand, ca. 25- 35 år gammel, i en kajak op på siden af mig, og

Østtysk rejsehåndbog over Østersøkysten

Denne udgave fra 1963 er den sidste, hvori man kan finde placeringen af Gedser Rev fyrskib. I de efterfølgende udgaver var fyrskibet ikke med på kortet. Foto Museet Falsters Minder

jeg kan jo hurtigt gætte, hvad det var for en fyr. Han lå og ledte efter fyrskibet, men det var jo flere år siden, det var blevet fjernet. Det var lidt utroligt, at han kunne finde stedet, selv om han sejlede efter de gamle kort, hvor fyrskibet var markeret, men han fortalte, at han havde taget nogle navigationskurser. Jeg kunne jo nok have givet ham en kurs mod Gedser, men han så ret medtaget ud, så jeg tog ham ombord. Kajakken bandt jeg til siden, indtil jeg var færdig med at røgte garnene. Manden kom ind i styrehuset, fik noget varm kaffe, - jeg har altid noget med. Våd var han også, så han fik nogle tæpper om sig, så da vi sejlede hjem, var han kommet helt pænt til live igen. På turen hjem fik jeg lidt at vide om hans flugt og hans specielle kajak. Den var fabriksfremstillet, kunne skilles ad, så den kunne bæres som en kuffert. Og så var den udstyret med en el-motor med batteri, så han, når han kom ind i områder med de

østtyske patruljebåde, kunne undgå at bruge pagajerne, de lavede jo støj, som kunne opfanges af patruljebådenes fantastiske lytteudstyr. Kajakken havde også både sejl og mast, der også kunne pakkes sammen. Det var et helt fantastisk udstyr, han havde, og han fortalte, at han havde været så tæt på en patruljebåd, at han kunne røre ved den uden at blive opdaget. Det havde været en mørk nat og en lang og hård tur, som man kun vil tage, hvis man virkelig er trængt. Manden var tydeligt nervøs, indtil vi kunne se radarstationen inde på land, og han fik at vide, at det var Danmark. Så faldt han til ro. Han fortalte, at han ville søge asyl, og kunne han klare at leve et vestligt land i tre år, ville han kunne få sin kone og barn ud af Østtyskland, det var noget med en aftale, der var mellem Østtyskland og Vesten. Da vi kom ind til Gedser, blev der naturligvis ringet til politiet, som kom og tog sig af ham. Jeg så ham ikke siden, ke-

deligt nok. På hjemturen havde jeg taget kajakken op på dækket, og det blev jeg grundigt bebrejdet for, da jeg kom ind til Gedser. Jeg havde jo ikke tænkt på de østtyske helikopterpatruljer, som kunne have opdaget kajakken og dermed forstået, at jeg havde en flygtning ombord. Det var lidt farligt, det jeg havde gjort. Jeg blev da også kraftigt chikaneret af to østtyske helikoptere, da jeg tog ud igen et par dage senere. De placerede sig lige over skibet i længere tid, så jeg ikke kunne være på dækket. Det var ret voldsomt. De ville nok vise, at østtyskerne godt var klar over, at jeg havde samlet flygtningen op den dag, for normalt generede de os ikke. Det skete kun den ene gang, men var det sket, mens jeg havde flygtningen ombord, ville jeg nok være blevet tvunget til at udlevere ham.

Flygtninge i Gedser Havn

En mand i Gedser

Jeg sejlede i en periode som bådfører for lodsens. En gang i 1960'erne var der nogle østtyske flygtninge, der var kommet med en lystbåd fra Østtyskland ud til fyrskibet på Gedser Rev. Det var et ægtepar midt i fyrrerne. Da vi sejlede dem ind til Gedser, måtte jeg tage lystbåden på slæb, for de turde ikke være om bord i den, de stod i styrehuset hos mig, indtil vi kom ind til Gedser. De var meget tavse på turen ind, men da vi var kommet i land, var de meget glade og omfavnede mig.

Jeg oplevede også, at der en morgen ved seks-tiden kom en mand i dykkerdragt op på kajen, lige foran mig, hvor jeg stod. Han havde en påhængsmotor på ryggen og havde altså svømmet over Østersøen på den måde. Politiet blev tilkaldt, og mens vi ventede på dem, fik vi os en lille snak.

Fra Østtyskland kom der to gange om dagen en turistbåd fra Østtyskland. De østtyske turister om bord måtte ikke gå i land

i Gedser, de skulle blive om bord. For at sikre, at ingen forlod skibet, stod der to østtyske vagter ved skibets landgang. Alligevel skete det tit, at der var nogle af de unge østtyske passagerer, der sprang over bord og ned i havnen for at komme på land og søge asyl. Derfor holdt vi altid øje med turistbåden, når den var i havnen. Vi havde en flåde liggende i havnen, den sejlede vi ud med og samlede flygtningene op. Når det skete, krævede de østtyske betjente dem udleverede, og de kunne godt være ret aggressive. Men de var jo på dansk jord, så de havde jo ikke noget at skulle have sagt, og fik ikke flygtningene udleveret. Når de sprang ud, havde de ingen ejendele med, det ville jo have vakt opmærksomhed, hvis de havde stået på dækket med bagage. Der gik civile betjente rundt blandt passagererne, og nogle gange nåede betjentene at få fat i dem, der forsøgte at springe over bord, og så kunne vi se, at de uheldige blev ført ned under på skibet. Jeg vil tro, at jeg har været med til at samle ca. 25 mennesker op på den måde, det største antal på en gang var fem.

Turistbådene

Udo Markgraf, Gedser

Sommeren 1959 besøgte jeg Gedser som turist og her så jeg flere gange ugentligt en turistbåd fra Warnemünde lægge til kaj i ca. en halv time. Af og til kunne man se gæster springe i land på trods af tilstedeværelsen af vagtmænd fra Stasi i civil. I 1960 kom færgen igen flere gange, men lå kun stille i få minutter midt i havnebassinnet. Alligevel sprang enkelte i vandet og blev reddet i land. I 1961 blev alt østtysk turistsejls til Gedser indstillet.

En smilende betjent

Jørgen Brydensholt, Nykøbing F.

I pinsen 1974, eller var det 1975 (jeg har ikke mere det præcise årstal præsent), var

*Turistfærgen Ahlbeck, der anløb Gedser omkring 1960.
Foto Udo Markgraf*

jeg med min lille familie kørt fra Hellerup til Falster for, traditionen tro, at holde pinseseferie med mine forældre i sommerhuset på Bøtø. Om søndagen var det meget fint vejr, og for at adspredte børnene og måske købe nogle friske fisk, blev vi enige om at køre en tur til Gedser. Ved 10.30-tiden stod vi i fiskerihavnen og nød solen og atmosfæren, da en motorbåd med høj hastighed kom sejlende ind i havnebassinet. Båden virkede gammeldags og var tydeligt bygget før krigen. Den var ca. 5 meter lang, bygget helt i mahogni, med lukket dæk og uden overbygning. Den havde en lille glasvindskærm som eneste beskyttelse mod vejret, og bag vindskærmen sad 4 mennesker, 2 og 2 bag hinanden, på samme måde som folk sidder i en åben bil. Båden var af den type, vi i mine drengeår kaldte en Cris-Craft, og i agterstavn var der en lille flagstang med et tysk flag. Da båden var omkring 10 meter fra kajen, opdagede jeg, at flaget ikke var det "sædvanlige" tyske,

idet en gul hammer og passer på flaget viste, at båden kom fra DDR.

Inde på kajen stod vi i alt en 8-10 mennesker og fulgte motorbåden, da dennes fører råbte ind til os, om der var nogen, der kunne tale tysk. Jeg svarede ja, og manden fortalte, at de kom fra Østtyskland, at de søgte asyl, og at de gerne ville tale med de lokale myndigheder. Jeg fik sendt en stor dreng, der sammen med os havde overværet sceneriet, af sted på cykel efter den lokale politibetjent og i mellemtiden stod vi og talte med de 4 mennesker i båden. Det var et yngre ægtepar samt deres 2 børn, en dreng og en pige på 10-12 år. Manden ville af forståelige grunde ikke fortælle, hvor de var startet fra, men jeg forstod, at de var sejlet ud, medens det var mørkt, havde ligget underdrejet, for så at sætte fuld fart på mod Gedser, da det blev lyst. Manden fortalte endvidere, at han var tandlæge i Rostock, og det var hans og familiens mål at komme videre til Kiel, hvor

han havde en broder og mere familie. De 4 tyskere blev i båden i ventetiden. De var varmt klædt på og havde ikke frosset, men jeg husker, at de alle var meget nervøse og spændte på mødet med den danske øvrighed. Når man oplevet det opbud af soldater og politi, der omkransede havnene i det tidligere DDR, og denne lugt af frygt, der hang over det hele, så forstod jeg den østtyske familie.

Efter en halv times venten ankom det danske politi. Familien i båden troede ikke deres egne øjne, da den lokale betjent ankom smilende på sin sorte cykel og i adstadigt tempo. Han var i skjorteærmer i det fine vejr, ubevæbnet som jeg husker det, og kun med sin sorte politikasket som ydre myndighedstegn. Med et venligt velkommen til den tyske familie tog Gedser politi over efter os andre, men jeg skal aldrig glemme forbløffelsen på tyskernes ansigter over dette første møde med vort "kapitalistiske Natoland" og dets myndigheder.

Der er jo ikke meget drama i min oplevelse, men jeg har mange gange tænkt på den østtyske familie, og hvad de måtte igennem, inden de kunne sejle ind i fiskerihavnen i Gedser hin dejlige pinsedag.

Med dragen pistol

En mand i Nykøbing F.

Mens jeg var tolder i Gedser i 70'erne skete det ca. to gange om året, at folk flygtede fra de østtyske færger og søgte tilflugt i toldbygningen. Det var om natten, og de søgte til toldbygningen, fordi det var den eneste bygning på området med lys. Det var både besætningsmedlemmer og blinde passagerer fra Warnemündefærgerne. En voldsom episode hændte en nat, hvor midnatsfærgen lige var ved at lægge fra. I det øjeblik springer et besætningsmedlem, - han var vist styrmand, fra borde, løber hen ad jernbanesporene og over den store plads og ind i toldbygningen. Straks han er inde i

bygningen, stiller han sig med spredte ben og hænder med ansigtet op mod væggen og beder om asyl. Vi to, der er på vagt den nat, ser, at der kommer to andre løbende efter ham ned over pladsen, så hurtigt griber vi ham og trækker ham ind i toldkontrollørkontoret og gemmer ham under en bänk. I mellemtiden er de to forfølgere, hvoraf den ene er skibets kaptajn, nået ind i bygningen. De råber op og vil have manden, men vi forklarer på det bestemteste, at "Niemand ist hier". Kaptajnen fægter med en lille håndpistol, så til sidst beslutter vi at tilkalde fremmedpolitiet, der har til huse lige over for os. Den vagthavende får gemmyterne dæmpet hos de to østtyske søfolk ved at fortælle, at episoden vil blive indberettet til den østtyske ambassade, hvad den også bliver. Ved morgenfærgens ankomst er kaptajnen ikke med, og vi så ham ikke siden. Flygtningen blev overgivet til fremmedpolitiet, forhørt og derefter sendt til Vesttyskland med Travemündefærgen kl. 8 næste morgen.

Den mest fantastiske flygtning, jeg mødte som tolder i Gedser, var en mand, der havde været fire dage under vejs fra langt nede i Østtyskland. Han var kommet over med færgen, og det var besætningsmedlemmer herfra, der fulgte ham over til os. Han var et højst mærkværdigt syn: Inderst var han smurt ind i vaseline, over det var han smurt i noget olie og der ud over i kulstøv. Han havde sort skiundertøj på og en sort tætsluttende kedeldragt. På hovedet havde han en fyrbøderhue, og han var helt sort i ansigtet. Han var flygtet under togvogne gennem Tyskland spændt fast i nogle stropper. I Warnemünde undgik han på mirakuløs vis at blive opdaget, - her tjekkede man togene med hunde og ved at køre togvognene gennem et dybt bassin fyldt af vand. Da han kom om bord på færgen, var han så udmattet, at han måtte slippe sit greb, faldt ned på dækket og rullede

ud fra vognen. Han var opdaget – men heldigvis var færgen den danske ”Danmark”. Jeg glemmer ham aldrig – hans øjne var så store som tekopper af træthed.

Politiet og flygtningene

Mogens Jensen, politikommissær, Nykøbing F.

Vesttyskland accepterede aldrig Tyskland som delt land, alle østtyskere havde derfor adgang til Vesttyskland uden visum, mens der var visumpligt for østtyskere ved indrejse til Danmark. Illegalt østtyske indrejser blev overdraget til politiet, blev afhørt efter et helt bestemt koncept udarbejdet af efterretningsvæsnet og blev derefter straks sendt videre til Vesttyskland. I Vesttyskland kunne de østtyske flygtninge gå direkte ind på det nærmeste rådhus og få udleveret et ”personalausweiss”, - da de jo var tyskere.

I min tid i Gedser sejlede den østtyske færg ”Warnemünde” det halve år og den danske ”Kong Frederik d. 9” det andet halve år. De østtyske flygtninge kom jævnlige. Det var normalt rene ekspeditionssager, men hvis der var noget af interesse, kom efterretningsvæsnet og talte med flygtningene. Der er ikke tvivl om, at der via ruten Østtyskland – Gedser – Vesttyskland blev plantet spioner i Vesttyskland. Flygtningene var som regel meget lettede, når vi talte med dem, nu var de jo i sikkerhed, og de var meget villige til at besvare vore spørgsmål. Ind imellem var der nogle, der var meget forkomne, og de fik så et varmt bad, inden vi afhørte dem. Så normalt tog det kun et par timer hos os, inden flygtningene var på vej videre til Vesttyskland.

Fordi de østtyske flygtninge kom enkeltvis, var der tid til omsorg. I midten og slutningen af 1980’erne kom der masser af flygtninge fra Irak og Iran, op til 100 – 150 dagligt. De tog via Kurdistan til Ankara og med fly herfra til Schöenefeldt og derfra

med tog til færgen til Gedser. Disse flygtninge kunne ikke afvises, da Østtyskland ikke blev anset som et sikkert land. Og på grund af de store mængder, kunne vi ikke afhøre dem i Gedser, så de blev sendt direkte til Sandholmlejren, hvor sagsbehandlingen fandt sted. Der var ingen tvivl om sagsbehandlingen af de østtyske flygtninge. De havde krav på asyl, men jeg mindes ikke nogen flygtning, der søgte asyl i Danmark. Vi fungerede bare som transitland på flugten til Vesttyskland, hvor der ingen problemer var for dem, da de jo – for Vesttyskland – alle var borgere i samme land. Tyskere var tyskere.

Den 9. november 1989 faldt Berlinmuren. Dagen efter, d. 10. november tidligt om morgenen, blev vi ringet op af kaptajnen på motorfærgen ”Kong Frederik d. 9”, - han havde ca. 80 østtyske turister uden visa om bord, kunne de komme ind i Danmark? Vi kontaktede Rigspolitiets afd. E for at høre, hvordan vi skulle forholde os. Afdeling E kontaktede straks Justitsministeriet, og efter kun nogle få timer fik vi besked tilbage, at man ville acceptere, at østtyskere rejste ind i Danmark, såfremt de viste deres pas, personalausweiss og udfyldte et indrejsekort. Indrejsekortet blev normalt udfyldt af folk, der havde visum. Kaptajnen bekendtgjorde dette via højttalere på færgen, østtyskerne fik udleveret indrejsekortene ombord og kunne have dem klar i udfyldt stand, da de kom til Gedser. Der var her tale om en helt usædvanlig hurtig responstid og en særlig konduite vedr. indrejsereglerne. Det vidner om, at de danske myndigheder ønskede at vise deres gode vilje overfor udviklingen i Østtyskland.

Østtyske turister strømmede til efter murens fald. Jeg husker, at de kom til julemessen ”Gammel Jul” i Nykøbing i tiden lige efter d. 9. november 1989, og de faldt i svime over de flotte brochurer, de gratis

bolsjer og så videre. Papir var jo af en meget dårlig kvalitet i Østtyskland, farver var der ingen af, så de flotte glittede farvebrochurer var noget helt nyt. I Østtyskland var alt gråt – og alt lugtede af brunkul.

Først i 1990'erne havde vi en del problemer med østtyske skinheads. Den store arbejdsløshed, der fulgte i Østtyskland efter murens fald, medførte jo at mange unge knyttede sig til skinhead-bevægelsen, den nynazistiske bevægelse og lignende grupperinger. Store grupper af disse unge tog på tur med færgen til Danmark. De opråbte voldsomt på færgen, og i Gedser ligeså. Så det blev til, at kaptajnerne på færgen kontaktede os, hvis disse grupper var med, og vi stod så klar, når færgen lagde til, og afviste dem, nægtede dem indrejse. Vi måtte også i nogle tilfælde eskortere dem hjem til Tyskland, fordi kaptajnerne ellers nægtede at tage dem ombord.

Der måtte ikke være kontakt mellem de østtyske myndigheder og det danske politi. Men efter murens fald afholdtes i den første tid halvårslige møder mellem det tyske politi i Rostock og Warnemünde og os. Ledelsen af de tyske stationer bestod nu af en østtysk leder og en vesttysk (der skulle stå for omskoling af østtyskerne), men jeg bemærkede, at de østtyske ledere kun var med til et eller to møder, så blev de skiftet ud. Dette skete, efterhånden som Stasi-arkiverne blev åbnet, og man fandt compromitterende materiale på dem. Møderne fortsatte frem til marts 2001, men blev sjældnere og sjældnere i takt med, at redierne overtog forpligtelsen til at kontrollere passene.

Fra Gedser til Rødby Færge

MR, politibetjent

Det var normalt kriminalpolitiet, der tog sig af de østtyske flygtninge, når de kom til Gedser. Jeg har enkelte gange kørt flygtninge til Rødby Færge, så de kunne kom-

me videre til Vesttyskland. En dag i 1980'erne kørte jeg to flygtninge på ca. 50 år fra Gedser til Rødby Færge. De var kommet til Gedser med en lille jolle eller kajak. På turen snakkede vi selvfølgelig sammen om løst og fast. At man selv ejede det hus, man boede i, var helt nyt for dem, og det var helt fantastisk, at man "bare" kunne gå ind fra gaden og købe en bil. De var jo vant til, at man skulle ansøge om at få en bil, og at det kunne tage op til 12 år at få den, - Trabanten. Eget hus og egen bil var nogen af de ting, der stod for dem som Vestens lyksaligheder. Flygtningene tog mødet med os danske betjente meget afslappet, og da vi kom til Rødby Færge, blev de afleveret til paspolitiet, som fulgte dem om bord på færgen.

Bekendtgørelse om rejsefrihed

Ute Weiss, Warnemünde

Der var engang, - sådan begynder alle eventyr. Det gør vores også, men det var ikke blot et eventyr, det blev virkelighed: Den 9. november 1989 blev det bekendtgjort i fjernsynet, at borgerne i DDR med øjeblikkelig virkning kunne rejse til Vesten, hvis de hos politiet fik et stempel i deres identitetskort. Jeg gik til vores nabo og veninde og fortalte hende det, - hun vidste det allerede. Vi gik til politistationen og stillede os i køen, der allerede var meget lang. Min venindes mand besøgte min mand i værkstedet. "Herbert," råbte han, "vi rejser med "Kong Frederik" til Gedser i aften, grænserne er blevet åbnet. Herbert, der ikke havde set indslaget i fjernsynet, fordi han havde haft travlt i værkstedet, svarede: "Conny, her har du en øl, giv mig lidt fred, jeg har travlt." Conny drak sin øl og forsvandt. Conny kom efter en time tilbage og havde billetterne til færgen "Kong Frederik" kl. 22.00 fra Warnemünde til Gedser med. Derudover skulle vi have noget at drikke og spise med, for personalet

på færgen strejkede. I mange år kunne vi kun fra en bestemt afstand se færgerne sejle fra færgestationen. Nu gik det store ønske i opfyldelse, vi kunne selv sejle med færgen. Kl. 21.30 mødtes vi ved færgestationen med hver sin kurv med drikkevarer og mad. Så gik vi gennem toldkontrollen, - tolderen var meget venlig, vi fik et stempel i vores pas og kunne gå om bord på færgen. For mig var det et under, for jeg havde aldrig i mit liv været på eller sejlet med så stort et skib. Min mand, Herbert, havde oplevet det flere gange, da han havde arbejdet på Warnowværftet og altid var med på prøvesejladserne. Han havde også ofte set Warnemünde fra vandsiden, - det havde jeg aldrig, så for mig gik altså endnu et ønske i opfyldelse. Jeg kunne endelig se Warnemünde fra vandsiden. Selvom det var mørkt, så det trods alt smukt ud. Fyr-tårnet sendte et lyshav af stråler langt ud over havet. Der var kun få mennesker med færgen, - jeg tror, vi var de eneste fra Warnemünde ombord. Der var også nogle enkelte danskere ombord. Selv om vi kun var få passagerer ombord, følte vi os flere gange overvåget, for der løb en mand i "slips-og-krave-antræk" rundt på skibet. Vi lod os ikke forstyrre deraf og var trods alt glade. Hen imod kl. 23.30 lagde vi til i Gedser. Vi fik at vide, at vi kunne gå i land i Gedser eller blive ombord, for vi kunne alligevel ikke se noget af Gedser, da det var bælgmørkt. Vi gik dog alligevel i land, for så kunne vi i det mindste sige, at vi havde været i udlandet.

Kl. 05.00 sejlede den samme færg, "Kong Frederik" igen tilbage til Warnemünde. På hjemrejsen faldt vi til ro. Vi blev eftertænksomme og diskuterede vores situation. Da vi næsten havde spist al vores mad og vi kunne se, at vores drikkevarer efterhånden også snart ville være drukket, fik Herbert en ide. Han sagde: "Har vi en tom flaske?". "Naturligvis" sagde jeg,

"den ene champagneflaske er tom." "Godt, så skriver vi en flaskepost, - hvad mener I om det?". "En god ide, men vi har intet papir!". "Vent lidt," sagde jeg, "der står et par reservations-skilte, jeg henter et til os." Som sagt, så gjort. På den ene side af kortet stod noget på dansk, som vi ikke kunne læse. Jeg vendte kortet om og begyndte at skrive:

"I dag er en historisk dag for os, vi kunne kl. 22.00 sejle med færgen "Kong Frederik" til Gedser. Det er den 09.11.1989. - Den, som finder denne flaskepost, bedes henvende sig.

Herbert og Ute Weiss,
Rostock/Warnemünde,
Postr.40"

Da jeg havde skrevet dette, var vi måske 1 time fra Gedser. Herbert rullede det skrevne sammen og puttede det i champagneflasken. Så blev proppen sat grundigt i flasken, for at der ikke skulle komme vand ind. Og så blev flasken smidt overbord, og vi spekulerede over, hvor flasken mon ville ende. Da vi igen ankom til Warnemünde, gik vi eftertænksomme hjem. For os havde det været en skøn aften og en særdeles dejlig overfart. Fra da af håbede vi, at vi ofte ville kunne sejle med færgen, det skulle ikke være en engangstur. 5 måneder senere, d. 22. marts 1990, kom et brev fra Danmark. Jeg løb ud til min mand i værkstedet og råbte: "Vi har fået brev fra Danmark, hvem kan have skrevet til os?" Jeg havde ikke skænket flaskeposten en tanke. Jeg åbnede brevet og læste det højt. "Herbert, Herbert, vores flaskepost er fundet i fiskerihavnen i Gedser af en tolder et par dage efter vi smed den ud." Men brevet gjorde mig alligevel eftertænksom, for der stod en mærkelig sætning deri: "Vi vil gerne vide, om De også er det. Vi vil gerne invitere Dem."

Om beretningerne:

Følgende beretninger er skriftlige, forfattet af meddelerne:

Flugten over Østersøen den 4. april 1986

Ekstra passagerer om bord

En smilende betjent

Turistbådene

Bekendtgørelse om rejsefrihed

De øvrige beretninger er redigerede båndinterviews.

Reservationskortet, hvorpå hilsenen i flaskeposten blev skrevet.

Den sætning, fru Ute Weiss undrede sig over i brevet, havde en naturlig forklaring. Det reservationskort, som familien havde brugt til deres flaskepost, var et reservationskort for "Den Danske Komité for Arbejderkonferencen for Østersølandene, Norge og Island". Derfor overvejede de danske findere af flaskeposten om, det var kommunister, der havde sendt den glade hilsen.

"Den danske komité for Arbejderkonferencen for Østersølandene, Norge og Sverige" var dog en organisation tilknyttet den danske fagbevægelse.

Foto: Museet Falsters Minder.

Hjemme hos Skovens Konge

– en skovridergård på Lolland

Af John Erichsen

Indtil de strukturelle samfundsændringer tog fart efter Anden Verdenskrig havde så godt som alle større herregårde egen skovrider. Nu ser billedet anderledes ud. Gradvist forsvandt de private skovridere. I nogle tilfælde blev embedet lagt sammen med godsinspektøren, andetsteds delte man måske skovrider med et andet gods. Statsskovvæsenet har stadig en skovrider som chef på distrikterne, men privatansatte skovridere kan i dag tælles på to hænder. Vi møder dem først og fremmest på de store stiftelser Vallø, Vemmetofte og Korselize, mens skovrideren endnu kun overlever på ganske få ”almindelige” herregårde som for eksempel Frijsenborg. Det kan derfor have nogen interesse at se på den status, der tidligere knyttede sig til ”Skovens Konge”, og hvorledes de fysiske rammer, der tildeltes ham, afspejlede hans stilling og position.

De første skovridere kendes allerede fra 1500-tallet. Betegnelsen skal tages ganske bogstaveligt: det var en mand, der til hest red rundt for at tilse arbejdet i skoven. I modsætning til skovens øvrige folk, som måtte gå eller måske køre i arbejdsvogn til og fra deres daglige dont. 1786 etableredes en forstuddannelse beregnet på de kongelige skove, og embederne hørte sammen med to nye jægerkorps. Der er således tidligt forbindelse mellem skovdrift og jagt. Få år efter Den gkl. Veterinær- og Landbo-

højskoles oprettelse lægges uddannelsen i 1863 herhen, og skovrideren bliver nu akademiker med solid teoretisk baggrund.¹ De forstkandidater, der udgik fra Landbohøjskolen, startede i reglen som assistenter og kunne gøre sig forhåbning om en karriere, der endte med selvstændigt skovdistrikt og egen skovridergård.

Skovens folk havde en relativt fri stilling i godsets hierarki. De arbejdede og boede jo langt fra herregårdens kerne og herskabet. Men indbyrdes havde de deres eget hierarki med skovrideren i toppen og løsarbejderne i bunden. Endnu et godt stykke op i 1900-årene lod skovrideren sig køre rundt i skovene, og under inspektion gik hans assistent gerne et par skridt efter chefen, ligesom de undergivne naturligvis holdt hatten i hånden, når de talte med ”Hr. Skovrideren”.² Nogle herregårde kreerede en statelig uniform til skovrideren og en mindre fornem udgave til skovfogeden. I begge tilfælde hentede man inspiration hos statsskovvæsenet, der af mange opfattedes som noget finere. Ældre og mere prominente skovridere kunne af staten få tillagt den honorære titel forstråd.

Nogle steder gik hvervet som skovrider i arv, og der var udprægede skovriderdynastier. Således var embedet på Christianssæde i mere end hundrede år besat med tre generationer af slægten Wegge. Den første på posten - der i øvrigt selv var søn af en

skovrider - blev ansat 1797, og hans sønnesøn gik på pension sammesteds 1904. Hans søn blev skovrider på en anden herregård, så her er der tale om hele fem generationer i samme erhverv.³

Skovrideren havde høj status både i samfundet og i godsets verden. Hans arbejde førte ham tæt ind på livet af herskabet og dets gæster – navnlig de mandlige. Dette gjaldt især under de store herregårdsjagter, der havde et stærkt selskabeligt islæt. Skovrideren kunne tale med alle, høj som lav. Han kunne begå sig både i naturen og på de bonede gulve. Takket være sin akademiske baggrund var han en mand med nyttig specialviden og almindelse, som var værd at invitere til middage, kortspil og andet socialt samvær i hovedbygningen. Ligeså forventedes det, at han selv havde omgang med ligestillede fra nabo-godserne osv. Han førte stort hus, havde ofte overnattende gæster og kunne desuden have elever eller en forstassistent boende i skovridergården. Hans kone forestod naturligtvis husholdningen og havde i det mindste et par piger til hjælp, ligesom man disponerede over en avlskarl, der foruden driften af tjenestejorden, køkkenhaven og nogle få kreaturer også kørte for skovrideren.

Grevskabet Christianssæde

Her er det hensigten at belyse skovrideren boligforhold omkring 1900 på en herregård, nemlig det lollandske grevskab Christianssæde. Hvordan boede skovrideren, hvilken vægt tillagde godsejeren hans embedsbolig, og hvordan indgik den i herregårdens bygningshierarki? Når ordet herregård nævnes, ser de fleste nok en fornem hovedbygning for sig. Men en herregård var - og er stadig - meget mere. Den er først og fremmest en produktionsenhed, og vigtigst er derfor de vidtstrakte jorder med ager, eng og skov. En væsentlig del af

gårdens bygningskompleks udgør avls-gården med de specialiserede driftsbygninger lade, stalde, mejeri, vognport osv. Der-til kom de mange boliger i større eller mindre afstand fra herregårdsanlægget. Dengang udgjorde boligen en del af lønnen. Herregården var et mikrokosmos, befolket af talrige medarbejdere. Der var udtalt standsforskel i dette socialt sammensatte hierarki. Landarbejderen kunne bo i et lille stråtækt bindingsværkshus – måske med et mindre jordtilliggende, medens godsets øverste funktionærer: forvalteren og skovrideren logerede i herskabelige omgivelser med adskillige tdr. land tjenestejord. Udover den kontante gage havde skovrideren fri bolig, hvilket også indebar, at godset betalte ejendomsskat, brandforsikring og vedligehold. Desuden disponerede skovrideren over tjenestejord til dyrkning og græsning. Endelig fik han gratis brænde og såsæd. Hvis man for eksempel ser på Pederstrup omkring 1880, så var skovrideren gage ti gange så høj som skovfogedens, mens han havde tre-fire gange så meget jord og fik fire gange så meget brænde.⁴

Christianssæde på Midtjylland tilhørte siden 1725 den adelige slægt Reventlow. Det store gods bestod da af flere hovedgårde. Foruden kernen Christianssæde var der tale om Lungholm, Dansted og Aalstrup samt på Vestjylland Skelstoft og Pederstrup. I lange perioder havde familien også besiddelser i andre dele af Danmark, nemlig på Fyn grevskabet Brahetrolleborg og i Sønderjylland grevskabet Reventlow omkring herregården Sandbjerg. Hertil kom flere godser og andre landejendomme i Skåne og Västergötland. Omkring 1900 styredes dette vældige godskompleks af en overinspektør, medens de enkelte store ejendomme - som f.eks. Christianssæde - i det daglige var underlagt en godsinspektør, en mægtig mand, der havde ansvaret for

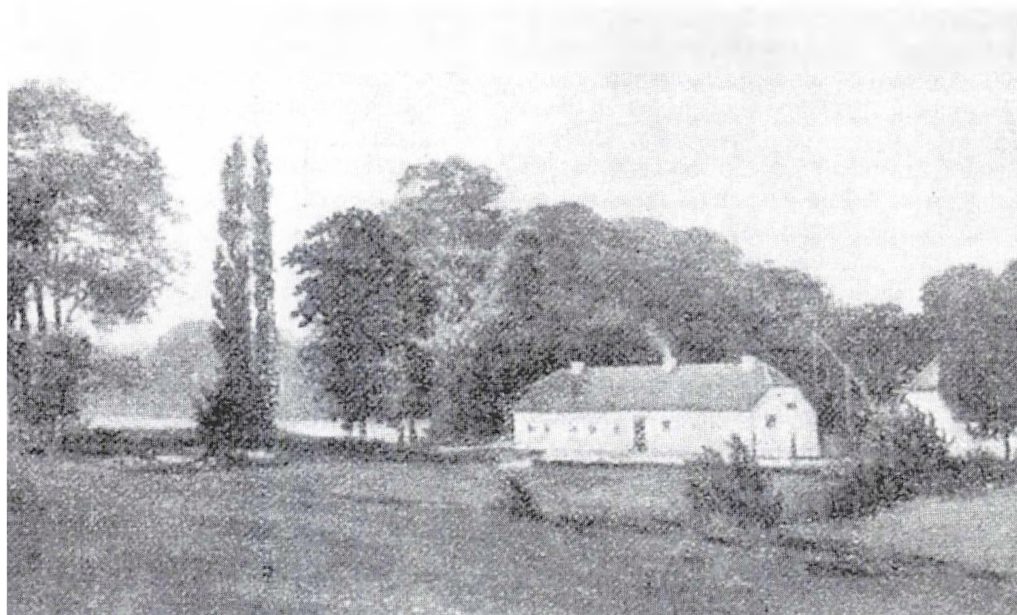

Fig. 1. "Den gamle Skovridergaard", skovriderens bolig indtil 1855. Det vides ikke, hvor bygningen lå – udover at det var nær Pederstrup. Maleri med ukendt opholdssted. Gengivet efter Lolland-Falsters Historiske Samfunds Aarbog 1946 s. 108.

både landbrug og skovdrift. For sidstnævnte stod skovrideren, hvis revier omfattede mere end 3.000 tdr. land skov under henholdsvis Christianssæde og Pederstrup. Det store areal, der bestod af to skovdistrikter med mange skovparter, var således spredt over betydelige afstande. To forstassistenter hjalp skovrideren med ledelsen, mens den daglige drift var betroet fem skovfogeder. Desuden var der to skovløbere og tre ledvogtere samt et vekslende antal skovarbejdere, skovhuggere og kuske.⁵ I en årrække administreredes grevskabet i et østre distrikt omkring Christianssæde og et vestre med centrum på Pederstrup. De to områder havde oprindeligt henholdsvis en overførster og en skovrider i spidsen, men i 1879 var distrikterne slået sammen. Som nr. to i herregårdens sammensatte univers var skovrideren en mægtig mand med

mange folk under sig og alle godsets skove som sit "kongerige".

Pederstrups skovrider beboede indtil 1855 "Den gamle Skovridergaard" i nærheden af herregårdens hovedbygning og avlsgård. Det vides ikke med sikkerhed, hvor denne bolig lå, og den kendes kun fra en relativt ringe gengivelse af et maleri (fig. 1).⁶ Den bestod af et ganske stateligt, grundmuret stuehus med tre skorstene og mindst én udlænge. Da lensgreven på Christianssæde arvede Brahetrolleborg 1854, medførte det en omorganisering af hele godsets administration. Forvalteren for grevskabet Christianssæde, der boede ved Pederstrup, blev nu også ansvarlig for det fynske gods. Det var derfor nødvendigt at ansætte en forvalter under ham til at forestå den daglige ledelse af de lollandske besiddelser. Man fik dermed behov for

endnu en embedsbolig. Det ordnedes således, at den ny forvalter, der havde mere behov for at bo tæt ved Pederstrup end skovrideren, fik overdraget den centralt beliggende skovridergård, mens skovrideren måtte fortrække til Søgaard ved Vesterborg Sø. Søgaard lå længere væk fra Pederstrup, men til gengæld tæt ved en af de store skovparter, nemlig Rosningen. Denne ejendom havde hidtil huset godsets landmålere. Han var en vital person i den lange tid, udskiftningen stod på, men det var ved at være et overstået kapitel, og landmålere fik ordre til at flytte til hovedgården Skelstoft, som han måtte dele med den anden af godsets embedsmænd.⁷ Med denne dobbelte flytterokade gik kabalen op.

Nu tjente Søgaard i en årrække skiftende skovridere som bolig, og det er denne, der – som eksempel på den boligstandard, man bød ”Skovens Konge” – skal optage os i det følgende. Søgaard er velegnet som repræsentant for skovridergården som fænomen, dels fordi bygningerne står ganske intakt, dels fordi stedet og dets funktion er godt dokumenteret med tegninger, kort, fotografier og oplysninger. Det er i øvrigt så heldigt, at ikke kun skovridergården, men også skovfogedboligen og skovløberstedet i dette distrikt er bevaret. De ligger alle inden for relativ kort afstand i og omkring Rosningen. Ældst er skovløberens bindingsværkshus fra 1700-årene ved Rosningevej, yngst Søgaard fra 1905, og ind imellem har vi den grundmurede skovfogedbolig fra 1881 midt inde i skoven.

Søgaard i Vesterborg Sogn

Skønt der i og for sig er mange oplysninger om Søgaards tidlige historie, er den alligevel omgivet med en del gåder. Trap Danmarks nyeste udgave oplyser, at ejendommen nævnes første gang i 1557,⁸ men den kan naturligvis meget vel være en del ældre. Førsteudgaven af Trap – fra 1858 –

fortæller følgende om Vesterborg: ”I Sognet har tidligere ligget en Herregaard ved Navn Søgaard.”⁹ Den har således i ældre tid haft status af hovedgård og må have været af nogen størrelse og i adelig besiddelse. 1639-68 beboes og ejes den af Theophilus Ruckrad fra Dresden. Hans enke opføres både i jordebogen fra 1671 og i Christian V’s matrikel 1688 som ejer.¹⁰ På dette tidspunkt var den ikke større end en forvokset bondegård og havde ikke længere status af hovedgård. Omkring 1690 blev den overdraget til overrentemester (finansminister) Peder Brandt, som havde erhvervet Pederstrup og der opført en ny hovedbygning 1686. Søgaard skulle han ifølge den topografiske forfatter, pastor Peter Rhode have fået for en slik imod at overlade Vesterborg præstekald til den sidste ejers søn.¹¹ Her er den gode præst dog ude, hvor han ikke kan bunde. Thi Peter Brandt fik først kaldsret til Vesterborg Kirke to år efter, at Theophilus Ruckrads søn, Jens, blev præst der.¹² Pontoppidans Danske Atlas oplyser, at ”Skielstoft og Søgaard vare to Bønder-Gaarde, som Geheime-Raad Brandt lod afbryde, og deraf med Kongelig Tilladelse lod oprette en frie Herre-Gaard, der alene er bygt som en Lade-Gaard af Bindingsværk...¹³ Korrekt er det, at Peter Brandt købte flere ejendomme, foruden Søgaard også Sjørupgaard,¹⁴ for at få tilstrækkelig jord til at etablere en ny hovedgård under Pederstrup, nemlig Skelstoft. Søgaards jorder omfattede også det område, der kaldes Theophili Skov. Skovens navn har hidtil været henført til Jens Theophilus Ruckrad, præst ved Vesterborg Kirke 1684-1708, men det må være faderen, der døde 1668, som har lagt navn til skoven. Peter Rhode beretter i 1776 ”Østen for Vesterborg Kirke laae Søgaard, dens firkantede Byggeplads er endnu særkiendelig. Gaarden er nu afbrudt, og dens Jorder og Skove lagte under Skielstoft og

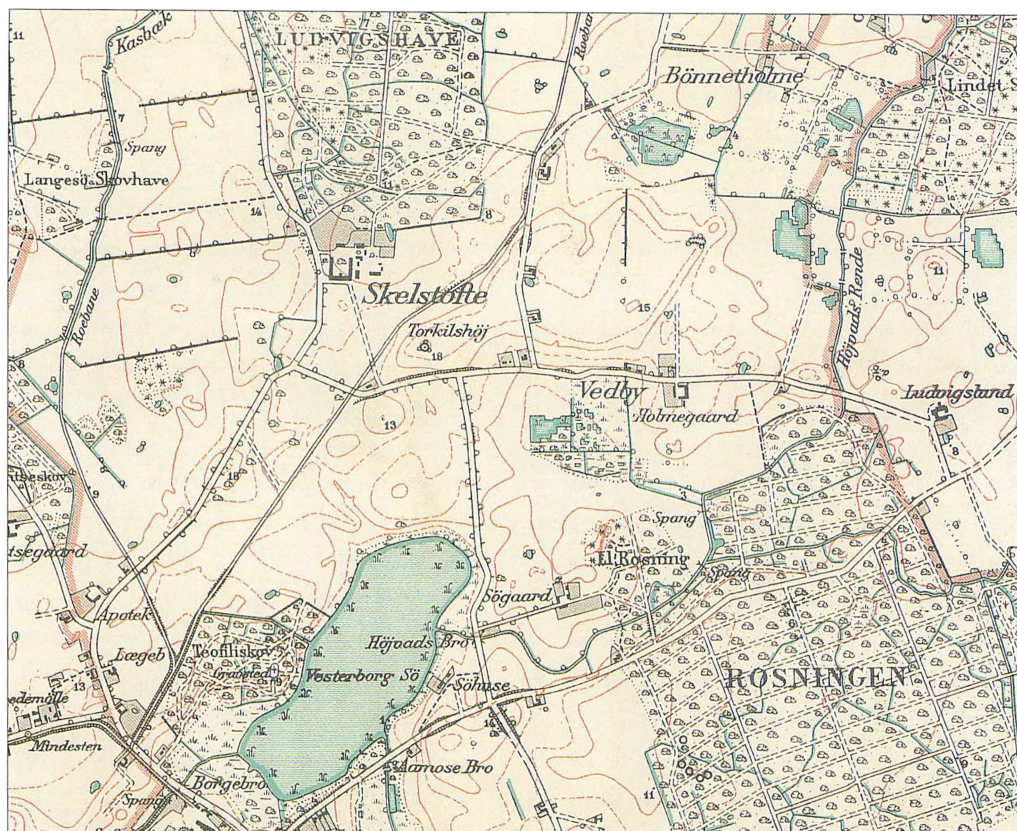

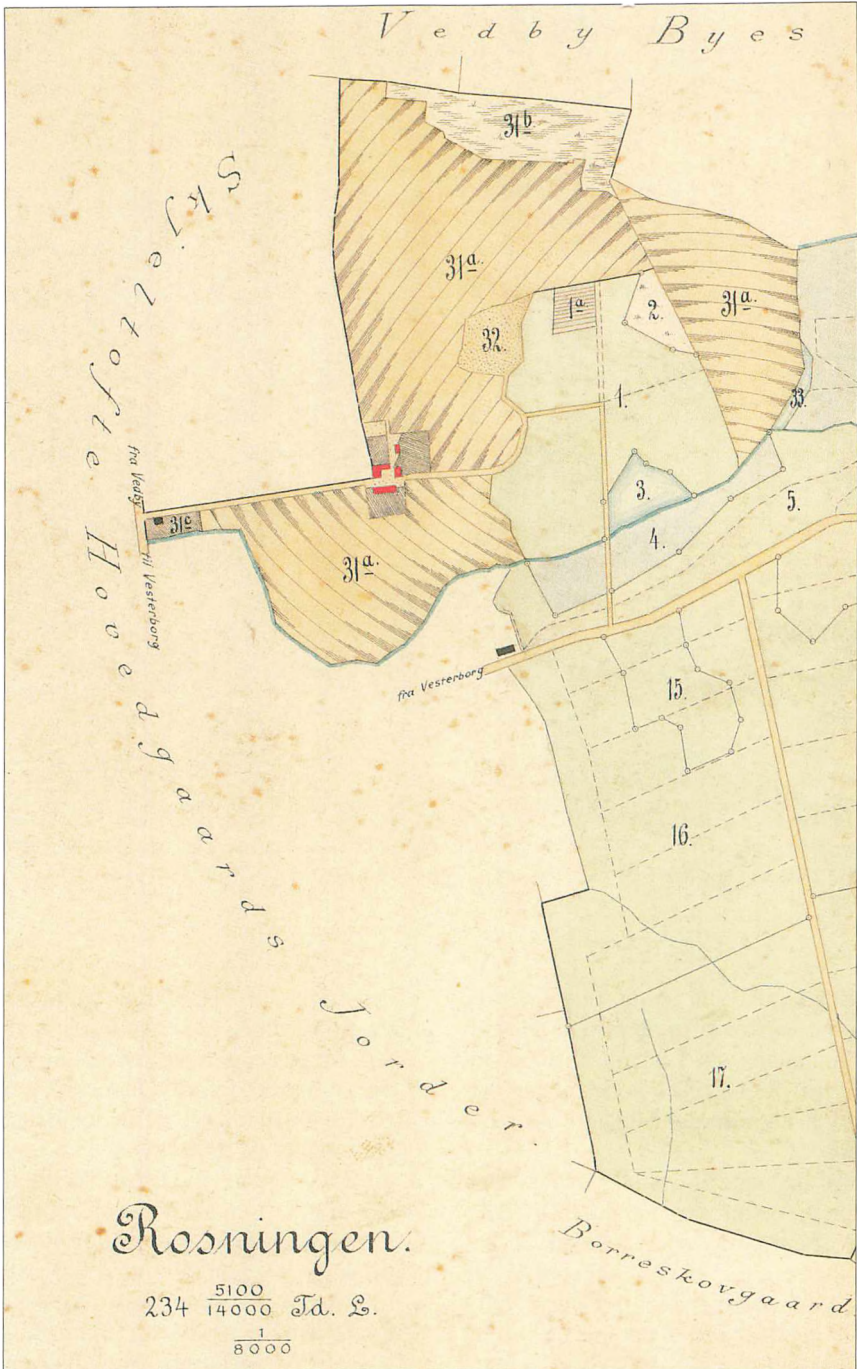
Fig. 2. Egnen omkring Vesterborg Sø. Ved vestbredden Theophili Skov, mod nord hovedgården Skelstøfte og mod øst skoven Rosningen. Imellem denne og søen ses Søgård. Udsnit af Geodætisk Instituts kort, målt 1890 med senere rettelser.

Pederstrupgaard”¹⁵ På dette tidspunkt er gårdens fire længer altså revet ned. Dr. J.H. Larsen gentager i sin Lolland-Falsters beskrivelse fra 1833, at Skelstøfte bl.a. er oprettet ved at inkorporere Søgård og nogle andre jorder.¹⁶

Søgård har naturligvis sit navn fra den nærliggende Vesterborg Sø (fig. 2). Tidligere var søen større og afstanden til Søgård mindre end i dag. Afgørende for gårdens navngivning har det formentlig været, at dennes jorder gik ned til søen. Man kommer til Søgård ad Rosningevej,

der fører fra Vesterborg langs søens sydøstre bred hen til skoven Rosningen. Mellem denne og søen løber Søvej op til Skelstøfte mod nord. Disse veje genkendes på kort helt tilbage til Peder Brandts tid i slutningen af 1600-årene. Fra Søvej fører en 250 m lang indkørsel op til Søgård, der er hævet en anelse over det omgivende terræn. Gården er omgivet af marker på de tre sider, medens den mod øst grænser op til Rosningen Skov. Ved midten af 1800-årene var Søgård som omtalt landmålerbolig for Pederstrup. Bebyggelsen bestod

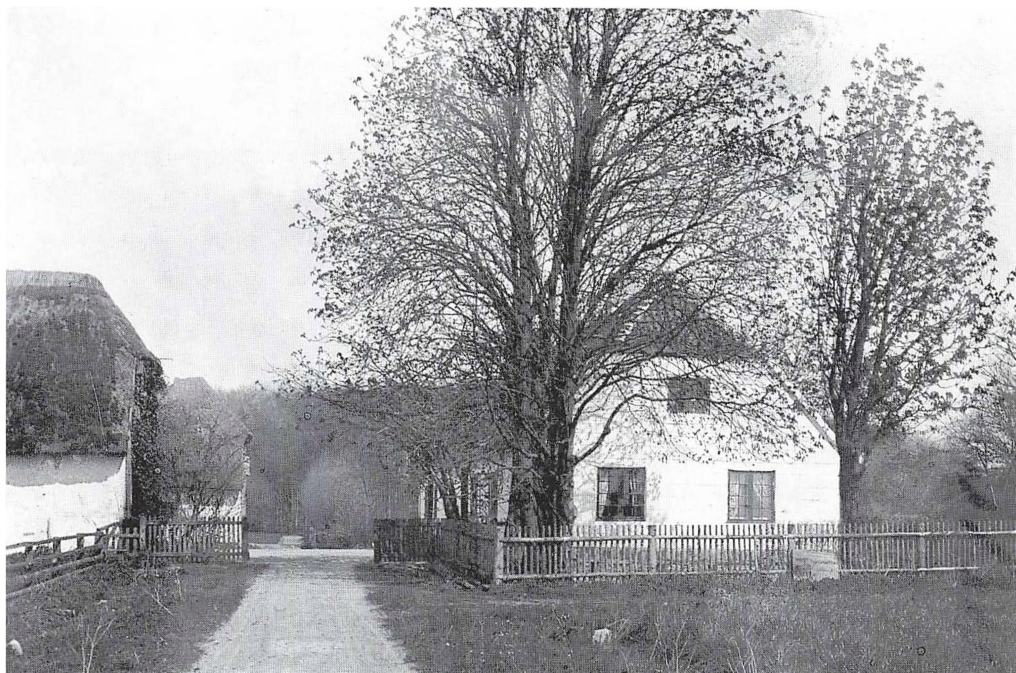

Fig. 4. Ankomsten til Søgaard med gavlen af det tidligere stuehus t.h. og de endnu eksisterende, stråttækte udlænger t.v. Dengang var bindingsværket, som traditionen bød på Lolland, overkalket. Fotograf af Paul Wegge 1900. Reventlow-Museet.

af fem bygninger, af hvilke de fire omkransede gårdspladsen. Størst var det fritliggende stuehus mod syd. Omkring gårdspladsen lå tre bindingsværkslænger, og nordøst herfor fandtes desuden en fritliggende bygning. I modsætning til det grundmurede stuehus var de alle tækket med strå.

Da Søgaard i 1855 blev skovriderbolig, hørte der såkaldt tjenestejord til gården (fig.

Fig. 3. Søgaard med tjenestejord nr. 31 a. De stribeede arealer angiver, at de er opdyrkede. Den bugtede linie, der dammer sydgrænsen, er Halsted Å. Rosninen ligger mod øst, dvs. til højre. Mod vest, helt nede ved Søvej, ses det i 1870 opførte hus til skovriderens søster. Udsnit af kort fra 1897 hos tidl. skovfoged Carl Jessen.

3). Det var i alt 30 tdr. land, der som nævnt sammen med friboligen var en del af skovriderens løn. Tjenestejorden gjorde det muligt at holde et par køer, nogle svin samt fjerkræ og de nødvendige arbejds- og køreheste, hvortil der var staldindretning i udlængerne. På markerne dyrkedes korn, så også på dette felt var man selvforsynende.

Det grundmurede stuehus, velsagtens opført ca. 1840, rummede skovriderens bolig, hvor han levede med familie, gæster og tyende (fig. 4). De stråttækte udlænger i bindingsværk, formodentlig opført samtidig, tjente som stald og bolig for avlskarlen samt vognport, lade, lo og høloft, vaskeshus m.m. Her har først skovrider Ole Wegge og siden 1869 hans søn C.D.F.V. Wegge resideret (fig. 5). Sidstnævnte, der

Fig. 5. Skovrider Wegge, hans kone og søster ved hoveddøren fotograferet af sønnen Paul Wegge 1901. Det i 1905 nedrevne stuehus var mere lavstammet end det nuværende. Reventlow-Museet.

blev på Søgaard i 35 år til sin pensionering 1904, var født 1830 – tre år efter C.D.F. Reventlows død. Ved dåben blev han udstyret med et imponerende antal forbogstaver – og hvilke! De tre første er jo taget fra den store statsmand, Christian Ditlev Frederik Reventlow. Man skulle tro, at den skovrider, der gennem mange år havde arbejdet sammen med ”Dansk skovbrugs Fader” ved at give sin søn disse navne, dermed overskred de sociale barrierer, men det var ikke tilfældet, tværtimod. En sådan navngivning var netop udtryk for loyalitet og ærefrygt.¹⁷ Da børnene var fløjet fra re-

den, boede C.D.F.V. Wegge og hans kone på deres ældre dage omkring 1900 ”alene” med en husbestyrerinde, en husmedhjælper, en stuepige og en karl. Desuden logerede forstassistent Bojesen hos skovrideren (fig. 6).¹⁸ Wegge var lidt af en kapacitet. Allerede som 20-årig blev han udnævnt til skovrider på Reventlows ejendom Pugerup i Skåne. Herfra kom han til to andre Reventlowske godser, nemlig Frugård og Wenersnäs i Västergötland. Endelig blev han i 1869 forflyttet til Pederstrup for at overtage skovriderposten efter sin fader (Ole Wegge). Han udarbejdede i 1877 en

Fig. 6. Den gamle og lige ud for stuehusets hoveddør var den klassiske scene for fotografering. Opstilling med skovrideren, hans kone, børn, svigerbørn og børnebørn samt andre slægtninge fotograferet af sønnen Paul Wegge 10. juli 1901. Reventlow-Museet.

stor 20-årig forstplan for sit distrikt, et helt igennem dygtigt planarbejde af videnskabelig karakter. Ved udløbet af planperioden blev hans værk og indsats bedømt af den kendte skovrider Winge på Frijsenborg, som bl.a. udtalte: "Jeg maa sige, at den samme Flid, Dygtighed, Samvittighedsfuldhed og praktiske Omdømme, som er bleven lagt for Dagen i Behandlingen af Pederstrup Skove, har gentaget sig for fuldt ud her", dvs. på Christianssæde skovdistrikt, som Wegge havde overtaget 1879.¹⁹ Wegge sad en overgang i sognerådet og fik titel af forstråd (fig. 7). Da han

gik på pension, forærede 16 skovridere på Lolland-Falster ham et album i rødt skind med guldsnit og teksten: "Forstraad Chr. Wegge ved Afreisen 1904 fra gamle Kollægær".²⁰ Han flyttede nu til København, men blev ved sin død 1912 stedt til hvile på Vesterborg Kirkegård, hvor familiens store og prominent placerede gravsted endnu ses.

Kort efter C.D.F.V. Wegges tiltræden 1869 som skovrider fik han tilladelse til at opføre endnu et hus på grunden. Det er på én etage i blank mur og blev placeret helt

Fig. 7. Skovrider Wegge som 70-årig, fotograferet i Søgaard af sønnen Paul. Den imponerende mand med det vejrbitte ansigt har tydeligvis et langt liv bag sig ude i den friske luft. Reventlow-Museet.

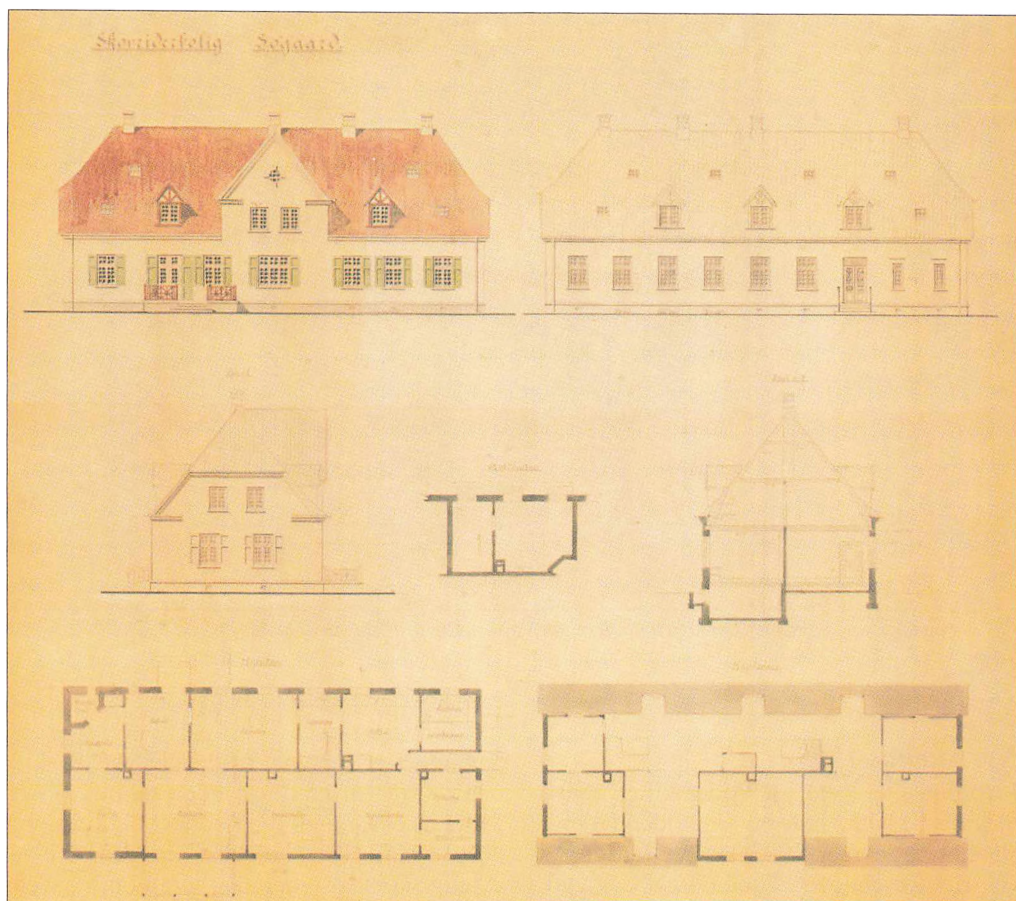

Fig. 8. Arkitekt Dahls projekt til Skovriderboligen Søgaard februar 1905. Samtidigt farvelagt tryk efter original. Reventlow-Museet.

nede ved Søvej. Det markerer således indkørslen til skovridergården. Formålet med denne bygning var at give husly til Wegges søster, der var blevet enke 1870. Hun levede her indtil sin død 1908.²¹ Huset hørte under Skelstofte, der indtil 1930'erne var en del af de Reventlowske besiddelser. I dag tilhører begge Halsted Kloster.

Som nævnt blev C.D.F.V. Wegge pensioneret 1904. Da var skovriderembedet gået fra far til søn siden 1797. Han efterfulgtes ikke af sønnen, som også var i faget, men

en af godset velkendt forstmand, Olaf Georg Taarning Holm, der havde tjent sine sporer på Reventlows fynske besiddelse Brahetrolleborg i ti år. Holm var den første akademisk uddannede skovrider på Pederstrup. Han havde tillidshverv, skrev artikler i fagtidsskrifterne og var desuden tilsynsførende på et par af Reventlows godser i Sverige, henholdsvis Pugerup og Wenberga. Holm flyttede til Søgaard med sin kone, fik siden en datter og havde i øvrigt to tjenestepiger.²²

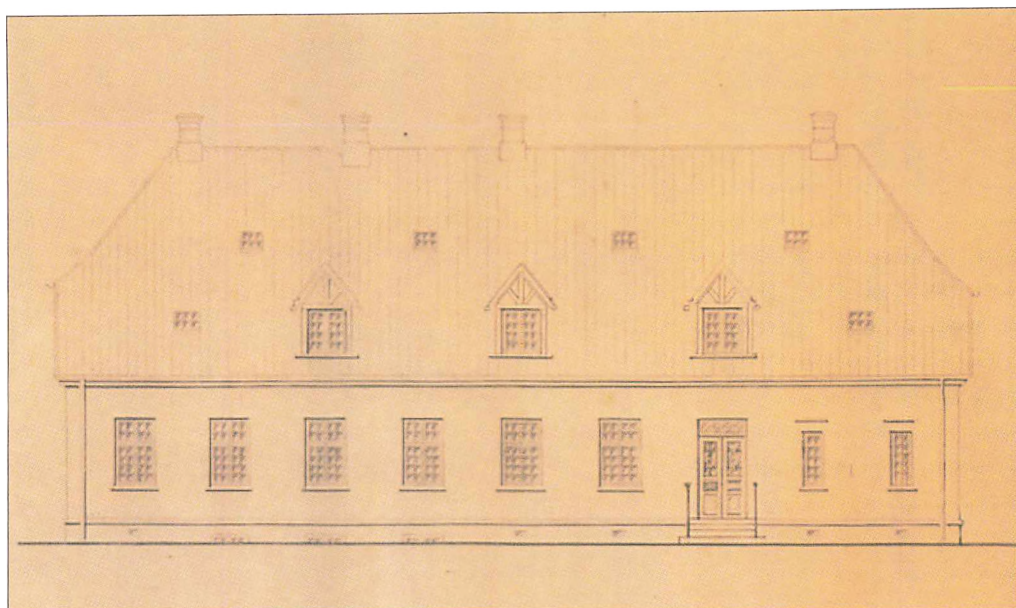

Fig. 9. Facaden mod gårdspladsen er helt nøgtern uden overflødig pynt, udsnit af Dahls projekt fig. 8.

Nyt stuehus 1905

I forbindelse med skovriderskiftet 1904 blev det besluttet at forny skovridergårdens stuehus. I februar 1905 leverer lensgreve C. E. Reventlows "hofarkitekt" Viggo Dahl fra sin fjerdesal på Gammel Kongevej i København et gennemtegnede projekt til den ny skovriderbolig på Lolland (fig. 8)²³. En farvelagt tegning er bevaret som tryk, hvorpå vi ser opstalt af både have- og gårdfacade samt vestgavl, snit og plan af stueetagen, loft og kælder. Bygningen måler ca. 10 x 25 m og er en del større end forgænger. Huset er i én etage, som hviler på en høj, tjæret sokkel (fig. 9). Overgangen formidles af et kraftigt gesimsbånd. I facaden er seks høje vinduesfag, en hoveddør og et étrammet vindue til højre herfor. Oprindeligt var der planlagt to af disse smalle vinduer, men det yderste fag bortfaldt, hvilket vi vender tilbage til. Alle

vinduer er forsynet med sålbænke af skiffer. Over en kraftig, leddelt gesims sidder det usædvanligt høje tag med tre kviste og halvvalm. Huset krones af fire ganske pyn- telig skorstenspiber. Går vi nu om i haven, møder der os et stateligt, men også mere venligt syn end den nøgterne, stramme gårdfacade (fig. 10). Arkitekten har midt på havesiden sat en stor gavlkvist rammet ind af en kraftig gesims. Stueetagens vin- duer er forsynet med skodder, og have- døren fører ud til en terrasse. Også her til havesiden er der kviste i taget. Gavlen mod vest gentager havefacadens udtryk, me- dens østgavlen med køkkendøren, er mere i familie med gårdfacaden. Bygningens dominerende træk er den store gavlkvist på sydsiden ud mod haven. Det er også ho- vedfacaden, som er synlig på lang afstand over de store marker, mens den modsatte side vender ind mod den lukkede gårds-

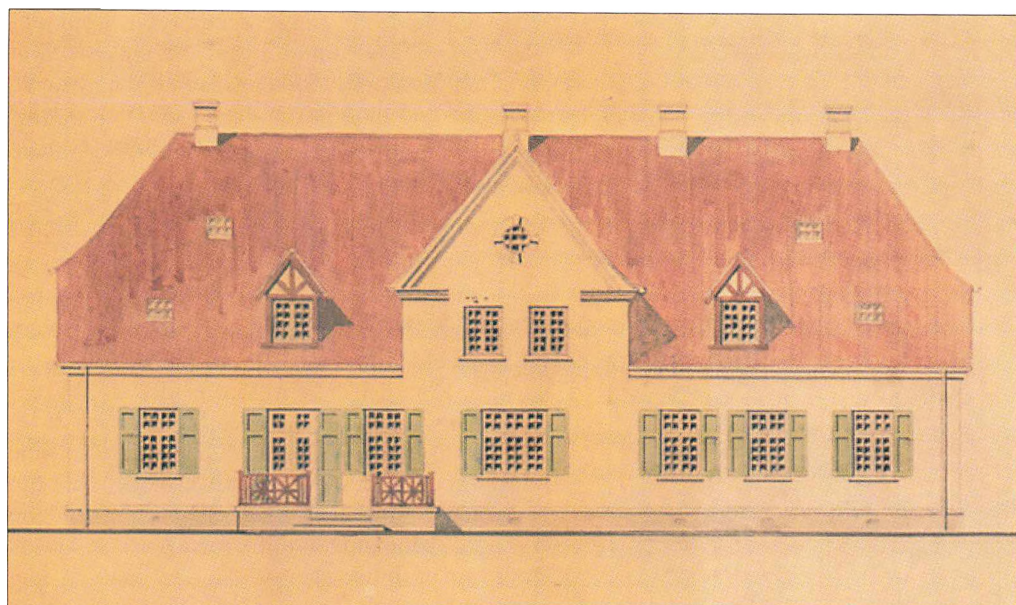

Fig. 10. Havesiden er skovridergårdens hovedfacade med den høje gavlkvist som dominerende træk. Den kan ses på lang afstand, udsnit af Dahls projekt fig. 8.

plads. I øvrigt ligger stuehuset til denne side asymmetrisk i forhold til de to udlænger. Det ældre stuehus har sikkert ligget lige midt for disse, men ved opførelsen af den nye bygning i 1905, hvor man havde behov for en større bolig, har arkitekten nok forlænget huset mod vest, så langt han kunne i forhold til den høje kastanie – der ved kom bygningen til at ligge forskudt i forhold til de to ældre udlænger.

Over den sorttjærede sokkel rejser de gulkalkede facader sig. Det høje, stejle tag belagt med røde vingetegl hviler på en kraftig, leddelt hvidkalket gesims. Kvistenes vindskeder er udformet som godmodige dragehoveder, der ligesom lidt bindingsværk i kvistene er rødmalet. Alle skodder står grønmaledede, medens vinduerne med palæruder er hvidmaledede. De høje skorstene står hvidkalkede. Denne maleriske facade med den brogede farveholdning

er stadig som ved opførelsestidspunktet.

Fra gårdspladsen går vi tre trin op og ind ad hoveddøren (fig. 11) til entreen. Herfra fører en trappe op til loftsetagen (fig. 12), men vi søger skovrideren og går derfor til højre ind i hans forværelse. Gennem vinduet kan indkørslen overvåges, så man kan følge med i, hvem der kommer. I øvrigt indeholder dette lille værelse i hjørnet et brandsikkert arkivrum med hvælvet loft og en solid jerndør. Her opbevaredes skovens penge, dokumenter og kort. Denne specialindretning er årsag til, at man som omtalt udelod det projekterede vindue på gårdsiden. Vi går videre ind til skovriderens kontor, der har vinduer henholdsvis mod indkørslen og haven. Skovrideren havde et meget administrativt betonet arbejde, hvorfor der måtte afsættes plads til en tegner eller skriver. Fra kontoret er der adgang til privaten. Det første rum er dagligstuen, der

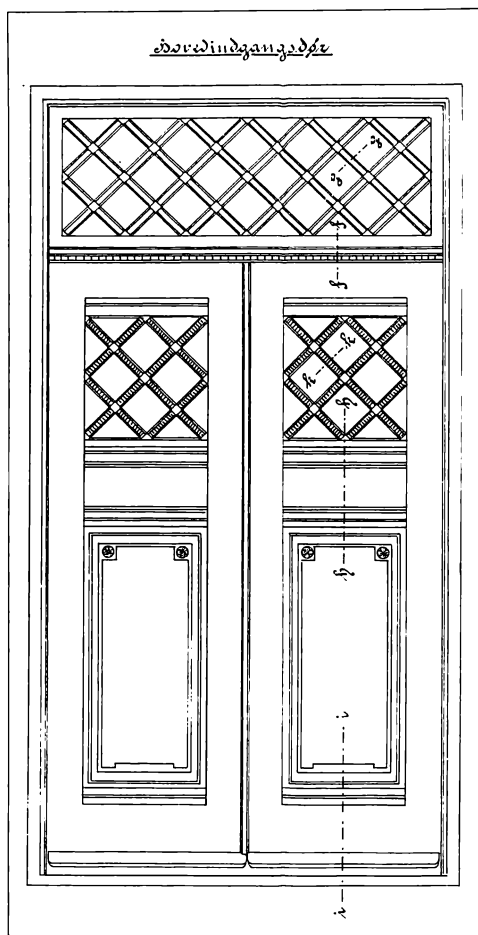

Fig. 11. Hovedindgangens fløjdør med fint sprosseværk og fyldinger; stregtegning fra Dahls tegnestue, Kunstakademiets Samling af Arkitekturtegninger.

også har karakter af havestue med dør ud til terrassen. Gæster, som ikke har noget forretningsmæssigt ærinde og derfor ikke skal ind til skovrideren, går direkte fra entreen ind i dagligstuen. Åbner vi have-døren, møder der os et prægtigt syn, for denne udgang er – utvivlsomt meget bevidst – placeret med havens stolte, flere

hundrede år gamle egetræ som point-de-vue. Dette rum er adskilt fra spisestuen af en fløjdør. I forlængelse af dagligstuen, dvs. ud mod haven, ligger den helt private sfære med soveværelse, børneværelse og baderum. Efter spisestuen følger anretteværelset med trappe til loftet, det store køkken og endelig spisekammer og fadbud. Via baggangen er der forbindelse til folkestuen og køkkendøren. Fra anretteværelset er der nedgang til to viktualierum i kælderen.

Som det er fremgået, er der en klar deling af huset i tre zoner. Skovrideren er lokaliseret i vestenden med direkte adgang fra entreen. I midten privatboligen, der optager størstedelen af etagen, og endelig køkkenregionen m.m. mod nordøst. Går vi op på loftsetagen, møder vi også en klar funktionel og social deling. Hovedtrappen i entreen fører op til tre gæsteværelser henholdsvis i vestgavlen og i frontonen ud mod haven, mens bitrappen fra anretteværelset fører op til østgavlens to pigeværelser. På det store åbne loft i midten findes husets eneste klost. Dette har givetvis været forbeholdt herskabet og dets gæster, medens tyendet måtte gå i gården eller klare sig med pottes. De to trapper til loftsetagen er ikke indrettet af hensyn til brandsikkerheden. Nej, årsagen var naturligvis at separere husets beboere. Gæster og tyende skulle ikke færdes ad samme trappe, og der er også en tydelig kvalitetsforskel i trappernes udformning. Det samme gælder en detalje som husets dørgreb. I stuerne er det horngreb på messinghalse, i køkkenregionen almindelige trægreb med støbejernbeslag. Grænsen mellem de to zoner - og to håndtagstyper - er døren mellem spisestuen og anretteværelset, som har horn på den ene side og træ på den anden. I arkitektens beskrivelse siges det udtrykkeligt, at der skal være stuk i stuerne og skovriderens kontorer.²⁴ I de øvrige rum

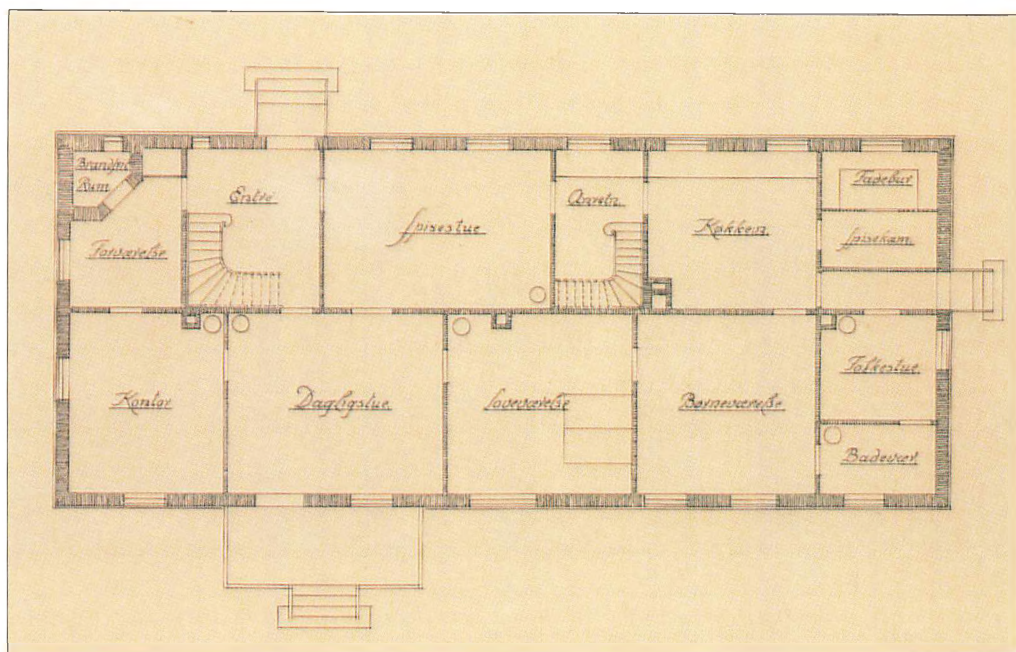

Fig. 12. Stramhed, orden og system præger stueetagens plan. Mod vest, dvs. t.v. ligger skovriderens kontorer; i midten familiens domæne med stuer og soveværelser; t.h. holder tyendet til i anretteværelse, køkken, spisekammer og folkestue. Udsnit af Dahls projekt.

går væggen op til loftet uden nogen overgang. Også dørene udviser tilsvarende "klasseforskelle". I herskabets del sidder endnu de fornemt kehlende fire-fyldingsdøre, mens domestikkerne må savne denne elegance. Pigeværelserne kunne nøjes med et par gamle døre fra det tidligere stuehus.

Køkkenet var det eneste sted i huset med rindende vand. Brønden lå ud for østgavlen, hvorfra et vandværk førte til køkkenet. Her var monteret en pumpe på væggen ved siden af udslagsvasken. Der var afløb fra badeværelset, men vandet måtte med andre ord bæres ind i spande. Savnede man måske vand, var der til gengæld elektrisk ringeapparat med fem kontakter og klokker i køkkenet og på pigekamrene, så man kunne tilkalde en af pigerne, når behov opstod. Af tekniske indretninger kun-

ne skovrideren i øvrigt glæde sig over at have telefon. Opvarmningen skete fra husets tolv kakkelovne. Der har således været nok at se til med at bære brænde ind, fyre, tømme aske osv.

I byggeriets beskrivelse, herunder kon-ditionerne til leverandører og håndværkere, fremgår det klart, at materialerne skal være gedigne. Her tales om gode norske eller sydsvenske fyrrebrædder, kernefuldt fyrretræ uden barkslag, splint eller anden fejl. Alt skal være tørt og vel lagret. Træet skal være godt og sundt og frit for revner. Vinduerne skal forsynes med godt, hvidt glas, der stiftes forsvarligt med fuldstændig godt beslag og lange stormkroge. Alt udvendigt træværk stryges tre gange med oliefarve, indvendigt males alt træværk i lyse farver og matlakeres. Alle vægge stry-

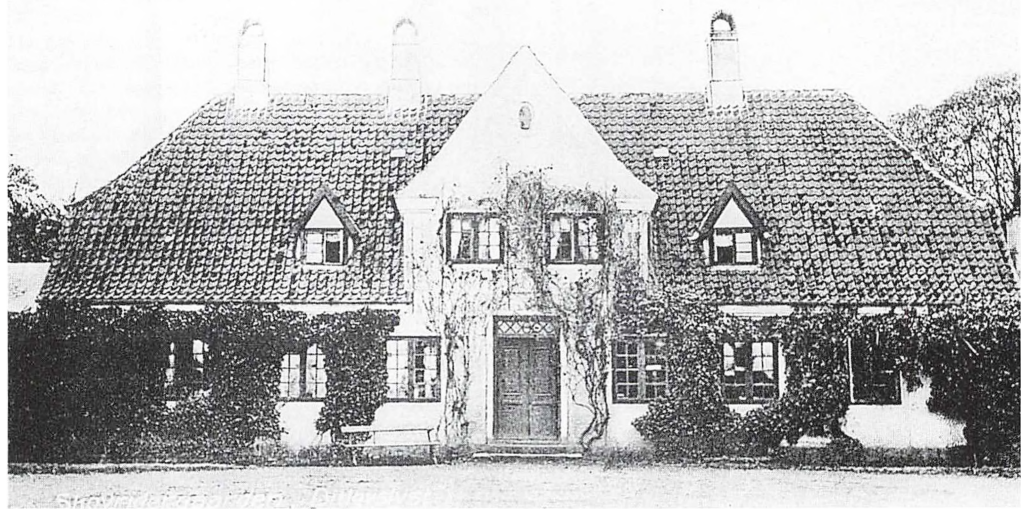

Fig. 13. Skovridergården Ditlevslyst under Brahetrolleborg. Efter Herregårdsliv bind 4 s. 110 f., udgivet af Nationalmuseet 1981.

ges med limfarve, og gulvene ferniseres tre gange. Alt træværk spartles og slibes omhyggeligt. Samtlige leverancer skulle være solide, gode og smukke. Nøgleordenen er soliditet og kvalitet.

Sammenfattende kan det konstateres, at Søgaard med det nye stuehus ikke alene blev moderniseret, men at skovrideren også fik en langt større og mere statelig bolig. Der var mere plads og i enhver henseende højere til loftet. Boligstandarden fik et både æstetisk og teknisk løft. Eksempelvis er snedkerarbejdet omfattende og af udsøgt kvalitet. Det gælder en lang række detaljer, bl.a. de rigt dekorerede yderdøre med smårudede vinduer i et spinkelt mønster. Det gælder de kehlkede fyldingsdøre og gerigter, de rigt profilerede vinduesposte og -rammer samt palærudernes kraftige, profilerede sprosseværk. Det er et gennemarbejdet hus med en overskuelig plandisposition, og det er også tilfældet ikke mindst

med havesiden, som med sin sikre komposition og maleriske udtryk absolut er husets hovedfacade. Arkitekten har sat sit tydelige præg på bygningen lige fra dens store vel afbalancerede volumen til små detaljer som for eksempel de pyntelige, leddelte skorstenspiber. Mange af disse kendetegn møder vi på andre af Dahls bygninger. Det er et gennemprøvet repertoire, han med variationer genbruger flere steder.

Arkitekten Viggo Dahl har været nævnt et par gange, men hvem var han egentlig? Ja, han var født 1860, uddannet murer, kom derefter på Kunstakademiet og var færdiguddannet arkitekt 1886. Herefter blev han ansat på flere af tidens førende tegnestuer, bl.a. hos H.B. Storck, Ove Petersen, Martin Borch og Ferdinand Meldahl. Efter et par studierejser etablerede han egen tegnestue 1892. Dahl var i alle tilfælde fra 1897 beskæftiget hos C.E. Reventlow. For ham opførte han overinspektørboligen på Brahe-

trolleborg 1897, genopbyggede avlsgården sammesteds efter branden 1900, restaurerede Tirsted Kirke i 1890'erne og tegnede ny hovedbygning til Wenberga i Skåne 1904. Sideløbende hermed møder vi Dahl på en række andre godser: Petersgaard, Bækkeskov, Rosenfeldt, Krabbesholm, Selsø og Lindholm på Sjælland, Gelskov og Hverringe på Fyn samt Mejlgård i Jylland. Han arbejder også på Bjersjöholm i Skåne og Sierhagen i Holsten.²⁵ Dahl var en af tidens mest virksomme herregårdsarkitekter. Han tegnede navnlig driftsbygninger og funktionærboliger, der i deres formsprog og i de raffinerede dekorative detaljer bærer præg af inspiration fra en solid dansk 1700-tals tradition.

Viggo Dahl var gennem årtier "hofarkitekt" hos Reventlow, og det var derfor ikke underligt, at man henvendte sig til ham, da skovridergården på Pederstrup skulle fornyes i 1905. På Søgaard stod der et stuehus fra ca. 1840: en lang, smal stuehuslængde med halvvalm og nogle udlænger i bindingsværk fra samme tid, ligeledes med halvvalm. Det gamle stuehus skulle væk, og Dahl valgte at erstatte det med et nyt på samme sted, blot lidt længere, dybere og højere. Det blev spændt ud mellem en gammel kastanie mod vest og en lige så ærværdig lind mod øst. Og så blev den nye bolig væsentlig højere, mere statelig og monumental. Som nævnt var Dahl godt forankret i den historiske, danske tradition. Dette gjaldt proportionering, linieføring og detaljering. Når man ser på hans nye stuehus til Søgaard, ledes tanken straks hen på en anden skovridergård i grev Reventlows besiddelse, nemlig Ditlevslust på Brahetrolleborg (fig. 13). Dennes stuehus var opført 1809, og dets mest karakteristiske træk er en stor gavlkvist midt på facaden. Der kan næppe herske tvivl om, at den 100 år ældre skovridergård på Reventlows fynske besiddelse har været det umiddelbare for-

billede for skovrideren nye stuehus på grevens lollandske gods.

Mens den strenge klassicisme er enerådende på Ditlevslust, har Dahl med skodder, drager og lidt bindingsværkspynt tilsat et stenk nationalromantik på Søgaard. Man kan tilmed sige, at dette klassiske og velproportionerede stuehus med halvvalm faktisk foregriber bevægelsen Bedre Byggeskik, som fra 1915 - altså ti år senere - gjorde en gevaldig indsats for at forskønne byggeriet i Danmark. Man kan med rette spørge, hvorfor den fynske skovridergård blev valgt som forbillede for det nye stuehus på Lolland? Det er samme funktion, og hvis vi ser på persongalleriet, så har vi først og fremmest samme ejer. Vi har også en arkitekt, der for ejeren arbejdede på flere af dennes ejendomme og derfor måtte være bekendt med alle de mere markante bygninger på Reventlows godser. Endelig har vi brugeren, den nybagte skovrider O.C.T. Holm, til hvem huset blev bygget (fig. 14). Det er meget sandsynligt, at han har spillet en stor rolle ved projekteringen af den skovridergård, der skulle være rammen om hans nye dagligdag. Holm kom direkte fra Brahetrolleborg, hvor han havde tjent i to omgange. Efter eksamen blev han forstassistent, dvs. næstkommanderende på distriktet i ti år. Han har naturligvis haft skovridergården Ditlevslust for øje, ligesom han har færdedes i den under besøg hos sin chef - både i embeds medfør og privat. At han var født og opvokset i en proprietærgård har nok også medvirket til hans sans for og forventninger til boligkulturel standard og arkitektur. Kunne det tænkes, at den unge Holm havde dannet sine forestillinger om skovridergården som bygningstype netop her på Brahetrolleborg? Og derfor fik den idé, at hans nye bolig skulle ligne den? Det kan næppe have været arkitekten imod, for han dyrkede jo den solide klassicisme, og lensgreven

Fig. 14. Skovrider O. G. T. Holm repræsenterer en anden generation og type end forgængeren C.D.F.V. Wegge. Holm ligner mere en studeret mand. Efter Danske Forstkandidater 1956.

kunne næppe heller have noget at indvende mod en sådan spejling på Lolland af bygningsmiljøet fra hans fynske ejendom.

I det tidlige forår 1905 blev det gamle stuehus revet ned, idet man omhyggeligt bevarede de bygningsdele, som kunne have en genbrugsværdi. Dette var arkitekten forpligtet til i henhold til kontrakten. To lokale håndværksmestre, murermester Fritz Vøls fra Opager og tømrermester Anthon Nielsen fra Vejleby, var entreprenører på byggeriet, som skulle stå færdigt til indflytning 1. november samme år. Arkitektens overslag lød på 19.000 kr. Det var mange penge, og godset fik prisen reduceret til 16.000 kr. ved dels at slække på nogle af fordringerne, dels ved at levere for-

skelligt, f.eks. jernovne og lignende fra Christianssæde. Arkitektens honorar lød på 1.600 kr. Omkostningerne til det ny stuehus svarede nogenlunde til skovriderens løn i tre år. Mon regnestykket ville se lige-sådan ud i dag?

Udover stuehuset bestod Søgaard af fire udlænger. De to af dem eksisterer endnu, og de synes opført omkring 1840. De er begge i bindingsværk og tækket med strå. Bindingsværket er ganske regelmæssigt og af en forholdsvis kraftig kvalitet. Begge bygninger er velproportionerede med et højt tag. Det østre hus er forlænget et par fag mod syd, og antagelig ved samme lejlighed er gavlen sat i grundmur. Dette hus har indtil for ca. 25 år siden haft skorstenspipe, således at man kunne varme op i den søndre ende. Stråtaget udmærker sig ved at være blottet for ryttere eller kragetræer. De er syet efter den holstenske model, som formodentlig blev indført her til landet af C.D.F. Reventlow i sidste fjerdedel af 1700-årene. Hans mange skoler blev også tækket efter denne metode. Den er ikke alene meget smuk og elegant, men også særdeles praktisk, da den så at sige er vedligeholdelsesfri. I modsætning til mønning med halm og kragetræer, der skal fornyes hver fjerde eller femte år, holder den syede model lige så længe som taget, dvs. 40-50 år. I dag er bindingsværket opstolpet, mens det oprindeligt har stået overkalket, som det var skik på Sjælland og Sydhavsøerne. – Dahl har også "pillet" lidt ved disse to længer, idet han satte nogle større jernvinduer ind. Typen, der kendes fra andre af hans landbrugsbygninger, følger sig godt ind i helheden.

En uadskillelig del af skovridergården er haven. Syd for stuehuset ligger prydhaven, som nu strækker sig helt ned til skoven. På en store plæne står solitære træer, nogle af mere sjældne art. Den ærværdige eg ud for havedøren er nævnt. Her er også en ameri-

Fig. 15. Søgaard fotograferet fra havsiden af Roberto Fortuna 2001.

kansk eg ca. 175 år gammel, to usædvanligt store seljerøn, en naur, der skal have været den største i Norden, men stormen i 1999 reducerede den radikalt. Desuden er der en mægtig dobbelt kastanie på små 200 år og høje linde af samme alder.²⁶ Hele denne del af haven indrammes af en kraftig, næsten 1 km lang bøgehæk, som har sine hundrede år på bagen. Til brug for husholdningen fandtes naturligvis også en større køkkenhave og en frugthave.

Skovrider Holm, til hvem det nye stuehus blev opført i 1905, flyttede ind samme år. Han var svagelig og fik kun ti år i skovridergården²⁷. I november 1916 brag-

te Nakskov Tidende den sørgelige overskrift: "Skovrider Holm, Søgaard, dræbt ved Vaadeskud."²⁸ Ved jordfæstelsen på Vesterborg Kirkegård talte præsten om den afdøde, der var "lykkelig for sit Hjem, det hyggelige Søgaard, der ligger saa smukt i en af vort Lands skønneste Egne."²⁹ Holm efterfulgtes af Otto Glud Konradsen, der fik sin første skovriderpost her i 1917.³⁰ Han var ligesom Holm forstkandidat og havde også tjent hos Reventlow på Brahetrolleborg. I den tid, Holm beboede Søgaard, havde han flere gange besøg af maleren Svend Hammershøi, der i 1920'erne var en hyppig gæst på Sølstedgaard ikke

langt herfra. Han fandt motiver i det naturskønne landskab omkring Vesterborg Sø, og det siges, at han også foreviede den gamle eg i skovridergårdens have.

C.E. Reventlows enke, lensgrevinde Lucie-Marie Reventlow, solgte gradvis i løbet af 1930'erne sine lollandske besiddelser til forskellig side, og dermed var Søgaards rolle som skovriderbolig definitivt forbi. Den kendte ingeniør Knud Højgaard erhvervede i 1938 de fleste af det tidligere grevskabs skove på Midt- og Vestlolland, herunder også Søgaard. Siden købte han herregården Orupgaard på Falster, hvorved besiddelserne på Lolland blev lidt mere perifære. Da han – i modsætning til de traditionelle godsejere – ikke insisterede på at holde sammen på samtlige boliger inden for sit område, solgte han i 1957, efter i en årrække at have lejet bygningerne ud, Søgaard til en af beboerne, forpagter Verner Buus.³¹ Denne var så at sige en af miljøet, idet han, der var gift med en datter fra hovedgården Vilhelmshøj (nu Højrebylund), levede af at forpagte jorden fra stør-

re gårde i omegnen. Da Buus døde 1999, erhvervedes Søgaard med et par hektar af to københavnske akademikere, som var tiltrukket af stedets herlighedsværdier, bygningernes kvaliteter og det naturskønne landskab (fig. 15). 2003 blev den lollandske skovridergård indstillet til fredning af Det særlige Bygnings-syn.³²

For nyttige oplysninger og henvisninger takkes museumsdirektør Jette Baagøe og museumsinspektør Hans Henrik Landert, Jagt- og Skovbrugsmuseet, slagtermester Villy Fugl, Søllested, arkivleder John Grytner, Højreby, skovfoged Carl Jessen, tidl. Christianssæde-skovdistrikt, greve Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs, Halsted Kloster og gårdejer Robert Skytte, Store Lindet.

John Erichsen er historiker og kunsthistoriker, chef for Reventlow-Museet, og beskæftiger sig primært med dansk bygningshistorie og kulturhistorie.

Noter

- ¹ P. Chr. Nielsen: Skovbrugsuddannelsen 1786 – 1985, 1986 og Bo Fritzboeger: Kulturskoven, Århus 1994, især s. 346 ff. og samme forfatters afhandling 'De er dygtige!' En profession i hundredårs-perspektiv, Dansk Skovbrugs Tidsskrift 82. årgang, september 1997, s. 396 ff. Heftet er udgivet som Festskrift: Dansk skovbrug i 100 år.
- ² Om skovens folk er der meget oplysende stof i Nationalmuseets værk ved Ole Højrup: Herregårdsliv, betretninger fra århundredskiftet, bind 4, Skovfolk og skytte, Kbh. 1981.
- ³ Christian Frederik Wegge (1764-1846), hans søn Ole (1805-1869) og sønnesøn Christian Ditlev Frederik Vilhelm (1830-1912). Førstnævntes far Oluf Wegge, født 1735, var skovrider på Søholt, sidstnævntes søn Paul Vilhelm (1864-1927) blev skovrider på Frijsenborg, siden Boller og endelig på Vemmetofte, se Svend Balslev: Danske skovfolk, Ebeltoft 1989 og i øvrigt note 1 samt Carl Mar. Møller: Paul Vilhelm Wegge, Dansk Skovforenings Tidsskrift 1927 s. 273 ff.
- ⁴ Plan for Det Pederstrupske Skovdistrikt 1877, Reventlow-Museets arkiv B VI. A 5.
- ⁵ Oversigt over danske Skovdistrikter og deres Bestyrelse August 1903 ved H. Mundt og C. Weismann, Kbh. 1905 s. 96 f.
- ⁶ Slægten Lützen paa Lolland. Minder fra Christianssæde og Pederstrup. Uddrag af Anna Drewes f. Lützens's utrykte Slægtsborg, Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarboeg V Række bind XXXIV, Nykøbing 1944, s. 108.
- ⁷ Smst. s. 106 ff. Endnu i juni 1855 daterer stiftslandinspektøren et brev 'Søgaard ved Skjelstofte'.
- ⁸ Trap Danmark, 5. udgave s. 787.
- ⁹ Trap Danmark, 1. udgaven s. 836.
- ¹⁰ C.C. Haugner: Lollands Nørre Herred, Nakskov 1922 s. 277, 273. Det kan dog være, at hun allerede solgte Søgaard til Peder Brandt 1684 eller '85, jfr. hendes ligsten over manden i Vesterborg Kirke, hvor det siges, at hun boede 46 år på Søgaard. Da hun blev gift med Ruckrad 1639, betyder det, at hun fraflyttede 1684-85, men det er jo ikke nødvendigvis tidspunktet for salget. Se Peter Rhode: Samlinger til de Danske Øers Laalands og Falsters Historie, Kbh. 1776 s. 364.
- ¹¹ Peter Rhode: anf. værk s. 368.
- ¹² Det fremgår af et læg 'Pederstrups skøder m.m. 1592-1835, Kort Extract...1680 til 1689', godsarkivet på Reventlow-Museet, B II. 1 og P. Rhode: anf. værk s. 372 f.
- ¹³ Pontoppidans Danske Atlas, Supplement, København 1774 s. 509.
- ¹⁴ Sjørupgaardens placering kendes ikke, men på et stort kort fra ca. 1690 i Reventlow-Museet ses betegnelsen 'Sjørupgaardsmark' på østtiden af Vesterborg Sø.
- ¹⁵ Rhode: anf. værk s. 363 f.
- ¹⁶ J.H. Larsen: Lolland og Falster topografisk beskrevne, Kbh. 1833 s. 98.
- ¹⁷ Der er i virkeligheden ikke så få eksempler på navngivning efter den store statsmand. En anden skovrider, Jens Peter Schrøder opkaldte i 1834 sin søn efter C.D.F. Reventlow, og denne søn endte såmænd også med at blive skovrider. Se Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarboeg 1956 s. 200 ff.
- ¹⁸ Folketælling 1901.
- ¹⁹ Plan for Det Pederstrupske Skovdistrikt 1877 og heri vurderingen 1892, Reventlow-Museets arkiv B VI. A 5.
- ²⁰ Albummet findes nu på Reventlow-Museet. Det er lige som de gamle fotografier af familien Wegge og Søgaard i 2003 overdraget museet af gårdejer Robert Skytte, der er oldebarn af C.D.F.V. Wegge.
- ²¹ Venligst oplyst af gårdejer Robert Skytte, Store Lindet.
- ²² Danske Forstkandidater ved Aksel Thyssen II. Bind, 1956, s. 16 samt Folketælling 1916.
- ²³ Denne og endnu en tegning fra 1919, signeret af arkitekten, befinder sig i Reventlow-Museets tegnings-samling. Byggeriet blev jo iværksat og bekostet af lensgreven, og projektet indgik derfor i godsarkivet.
- ²⁴ Arkitektens beskrivelse har fulgt husets skiftende ejere og findes stadig her.
- ²⁵ Nekrolog i Arkitekten 1939 ved J. Tidemand-Dal, biograferet i Weilbachs Kunstnerleksikon bd. 2, 1994 s. 93 f. ved Rikke Tønnes.
- ²⁶ J. Bek Pedersen og T. Skotte Hammer: Det grønne Højreby II, 1977 s. 182 f.

- ²⁷ Nekrolog i Tidsskrift for Skovvæsen og Træhandel 1916, s. 352 f. Skovfoged Valdemar Jensen satte en mindsten over sin skovrider ikke langt fra skovfogedboligen i Rosningen.
- ²⁸ Nakskov Tidende 1.11.1916.
- ²⁹ Nakskov Tidende 7.11.1916, se også note 27.
- ³⁰ Danske Forstkandidater ved Aksel Thygssen II. Bind, 1956 s. 71. Konradsen skrev flere artikler til Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog, bl.a. i 1955, hvoraf det s. 91 fremgår, at Pederstrup-Christianssædes Skovarkiv opbevarede på Søgaard, givetvis i det brandsikre rum i skovriderens forværelse. Konradsen formidlede ved godsets salg og nedlæggelsen af hans embede i 1938, at Christianssædes skovbog fra 1696 blev overdraget til Reventlow-Museet.
- ³¹ Højgaard lejede den tidligere skovriderbolig ud, og en overgang boede der hele tre familier i huset. Venligst oplyst af slagtermester Villy Fugl, som boede her i 15 år, indtil Søgaard blev solgt.
- ³² I motiveringen for fredningens udtaler Det særlige Bygningssyn bl.a. 'Skovridergården er med sin markante beliggenhed i landskabet, sin solide, statelige fremtoning og sin anseelige størrelse – der tydeligvis skaber 'distance' til områdets øvrige huse – et velbevaret eksempel på samtidens funktionærbyggeri, hvor beboerens sociale status gerne afspejles i det arkitektoniske udtryk. Hertil kommer, at hovedbygningen med dens enkle, velproportionerede facader og mange gode, håndværksmæssige detaljer, herunder enkelte nationalromantiske indslag, foregriber Bedre Byggeskik-arkitekturen som et fint eksempel på det tidlige 1900-tals søgen efter et nationalt funderet, kvalitativt arkitektonisk udtryk.'

Dengang der var vand i Fjorden

Af Ellen Margrethe Thomsen

De første år

Hvornår begynder et barn at kunne huske? Hvad er virkelig erindring, og hvad er blot noget, man har fået fortalt og så tror, at man selv husker? Er det min personlige erindring, at jeg viste slagteren en lille trædukke, min far havde lavet og så spurgte ham, om han kunne lave sådan en fin lille pige, lige som min far kunne, og at de voksne grinede af det? Jeg husker i hvert fald, at de voksne tit grinede af børn.

Eet ved jeg, at jeg kan huske: At min lillebror blev født! Ja, selve fødslen ved jeg ikke af. Det var i 1915 i Hejringe. Jeg var tre et halvt år og var sammen med min storebror i køkkenet, da vores mormor, Karoline Hvid, en høj, glad, kone kom ud til os iført sin sorte hat og lange sorte kåbe (bedstemor gik altid med hat, aldrig tørklæde som de fleste). Hun medbragte en stor stak "Hjemmet" og "Familie Journalen" og sagde, at vi skulle blive i køkkenet og læse dem, dvs. se på billederne. Det gik der megen tid med, indtil hun kom og hentede os ind for at se vores nye lillebror, som storken netop var kommet med. Storken var der ikke mere. Derimod sad der en stor, kraftig kone ved mors seng og røg på en cigar, akkurat som et mandfolk. Jeg havde aldrig set magen. I sengen lå et lillebitte rødt ansigt ved mors bryst. Det var ikke noget særligt. Sådan en havde de også

Ellen Margrethe Thomsen.

inde hos naboen. Men storken havde bidt mor i benet, så hun måtte ligge i sengen.

En dag sad vi alle på et flyttelæs og kørte - langt, syntes jeg; men det var dog kun fra Hejringe til Birket, nogle få kilometer bor-

te. Her flyttede vi ind i et mindre hus, hvor der boede en enlig kone med en lille pige i husets ene ende, og hvor vi så skulle have resten af huset, to værelser og et køkken. skråt over for huset lå en polakkaserne med fladt paptag, hvor der boede nogle polske piger. Dem kunne vi ikke forstå, for de snakkede hurtigt og underligt. Den ene havde en dreng, der hed Jaso. Han var vel lidt ældre end min bror, Holger. Jaso ville altid tisse på os, så ham kunne vi ikke lide.

Far husker jeg ikke meget om fra disse år; men han kom da af og til hjem, engang med en skoldet arm. Jeg husker en stor vædskefyldt blære fra hans albue og ned til hånden. Den blev overpøset med koldt vand. Doktor gik han ikke til. Far var lo-

Ryde Savværk. Far står som nr. 2 fra venstre.

komotivfører. Hvad det var, vidste jeg ikke rigtigt; men det var langt væk. Han var en overgang på sukkerfabrikken i Gørlev på Sjælland og boede deroppe.

Han havde også arbejdet ved uddybningen af Bandholm Havn, men om det var, medens vi boede i Østofte-Langet, hvor Holger og senere jeg blev født, husker jeg ikke. Mor havde også for en kortere tid boet hos fars forældre på Holle, men den tid kan jeg slet ikke huske. Det var vist

heller ikke ret længe, selv om det sikkert var rigeligt længe for mor, indtil far købte et lille hus i Østofte-Langet, da han fik ansættelse som fyrbøder på Ryde Savværk. Herfra stammede vores stueur med porcelænsskive, knapper, søjler og en vældig hest oven på. Det blev skænket ham som belønning, for at have reddet savværket fra en storbrand. Huset er revet ned i dag, og der er skov nu, hvor det lå. Kun brønden er tilbage. Det var et lille lerklinet bindingsværkshus med stråtag og jordgulv i gangen, hvor der i øvrigt boede en stor tudse i det ene hjørne. Far snakkede tit om den tudse og syntes, at det var hyggelig fyr at bo sammen med.

Lillebror blev døbt i Birket kirke, Svend Aage skulle han hedde, men blev stadig kaldt lillebror. Jeg stod ude på vejen med morfar ved hånden, og så mor og far og bedstemor gå hen til kirken med ham, og bedstefar fortalte, at han skulle døbes i vand af præsten for at få sit navn. Jeg havde ellers set, at mor vaskede lillebror, før de gik, og husker tydeligt hans fine hue, som hun gav ham på. Den var lang og af silke, og mor kaldte den en pikkelhue.

Det var både sjovt og ikke sjovt med den lillebror. Når mor lugede roer på Dalbygården, skulle jeg se efter ham og gyng ham i barnevognen, som var et frygteligt højt skrummel, hvis han skreg. En gang ruskede jeg så vældigt i denne her høje vogn, at den væltede, så lillebror trilled ud, og jeg ved ikke, hvem der så vrælede højest, han eller jeg, men mor kom i hvert fald løbende og fik ham samlet op og trøstet.

Tiden på Fyn

Så sad vi atter på et hestetrukket flyttelæs. Holger og jeg sad i vores sofa, som var anbragt øverst på læsset, svimlende højt oppe, syntes jeg. Vi skulle køre meget

langt, helt til Nakskov, en strækning på et par og tyve kilometer. I Nakskov skulle vi ombord i et skib, en lille gammel damper, der hed Sif, men for mig et vældigt fartøj, med et kæmpestort dæk og en kahyt med bænke hele vejen rundt langs væggene. Der sad mange mennesker. Mor sad med lillebror i favnen, jeg sad på fars skød og Holger var der også. Så gyngede hele skibet, og man kunne ikke holde balancen. Det vippede og rullede værre og værre, og nu var det ikke sjov længere. Folk kastede op, og jeg har nok gloet nysgerrigt på dem. Holger måtte også kaste op - og mor. Der kom en stor dreng med blankskygget kasket på, og han havde nogle underlige tingester i hænderne, som han rakte hen foran passagererne, alt imens han sang om, at "Der er lang vej til Tipperary". Mon det var derhen vi skulle. Det var nok et sted på Fyn, så var det bare, om Vester Åby, hvor jeg havde hørt, at vi skulle til, lå før eller efter Tipperary.

Nu fik jeg kvalme og havde det ikke ret godt. Turen over Langeland og sejlturen til Svendborg husker jeg intet om. Jeg har måske sovet, men i Svendborg havde jeg en meget stor oplevelse. Med far ved hånden kom jeg ind i et meget fint værelse, hvor der stod en mærkelig indretning, nærmest som en kæmpestor kop af porcelæn, og der var sort låg på. Den måtte man sætte sig op på og tisse, og når man var færdig, skulle man trække ned ad i et håndtag, som hang ned fra loftet i en jernkæde. Så brusede der en masse vand ud i koppen og skyllede det hele væk, så den var lige så fin som før, også selv om man havde lavet stort. Forunderligt.

Efter at have prøvet dette gik far og mor og vi børn ind et sted med mange små borde, og her fik vi mad. Jeg tror nok, at det var bøf eller frikadeller, og jeg syntes, det smagte dejligt, men vi var vist også hundesultne. Lillebror fik stadig mad hos mor.

Efter måltidet gik vi tur i den store by, og jeg trak far hen til et stort vindue med babytøj for at vise ham sådan en dukke, som jeg gerne ville have. Den var større end lillebror og kunne sidde alene.

Så kom vi ned til havnen igen, og der holdt en mand med en ponyvogn, en fin vogn med to heste for. Han hed Mads Ærøbo, og ham skulle vi køre med alle sammen. Det var vældig sjovt, og de to rappe heste løb stærkt, syntes jeg, og så snakkede de voksne hele tiden.

Et sted gjorde vi holdt, stod af vognen og drak vand af en kilde, der lå ud til vejen. Den rislede med iskoldt klart vand, og der hang et krus med en kæde i på et gelænder. Det måtte vi alle bruge. Så kørte vi igen meget længe, og så, endelig, drejede vi ind på en gård, der lå lige over for en kirke. Midt i gården stod en stor rund træparaply, hvorunder der var et stort kamhjul med en bom, der ragede langt ud. På den anden side af gårdspladsen var der en længe, hvor vi kom ind i et stort rum med cementgulv. Her stod alle vores møbler, som var kommet før os.

Der var en stige op til et loftsværelse, hvor vi skulle sove. Borde og stole og sofa blev stillet op i rummet nedenunder, og der skulle vi altså bo i nogle dage. Manden, der kørte for os, Mads Ærøbo, boede på en gård ved siden af.

I stuehuset til vores gård boede en tømrer. Jeg ved ikke, hvad han hed, men han havde bygget sig en gård uden for landsbyen på sin jord, der lå længere ude, og så havde far lejet det gamle hus af ham, men han var altså endnu ikke flyttet.

Den første aften blev vi inviteret over i stuehuset til aftensmad. Vi fik æblesul, der smagte dejligt, og tømrerens var så venlige mod os børn, at jeg straks kunne lide dem. Inde i soveværelset ved siden af lå en gammel mand og gav sig. Det lød uhyggeligt,

og vi fik at vide, at han var meget syg. Han døde da også nogle dage senere og blev begravet, medens vi boede i udhuslængen.

Vi sov i loftsværelset, og far var allerede taget på arbejde, før vi vågnede. Mor lavede mad på en primus nedenunder og der spiste vi også. Om dagen legede vi ude i gården med de toppede brosten. Og når det regnede, var der tørvejr henne under træparaplyen, som vi nu vidste var en hesteomgang, som skulle trække kværn og tærskværk. Jeg så den aldrig i brug.

En skønne dag kunne vi så flytte over i stuehuset, og det var dejligt. Der var et bryggers med halvdør ud til gårdspladsen. Gulvet var af røde mursten, og det var helt blankt og glat af slid. Her i bryggeret hængte far en gyngesæt op til os. Fra bryggeret kom man ind et pænt lunt køkken med bræddegulv og komfur med messingstang. Ud mod vejen var der to pæne stuer, og de må have været rummelige, for de fyldte mod vejen, hvad køkken, soveværelse og gæsteværelse fyldte ud mod gården. Der var en forstue ud til vejen, hvorfra en dør førte ind til stuerne og en anden dør ind til et værksted, hvor tømreren havde sit værktøj med høvlebænk og drejebænk. Her lavede far mange ting til os: en gyngesæt til lillebror, en dukkeseng til mig og legetøj til Holger.

Foran huset, ud til vejen, var der brolægning, og mod øst var der en dejlig have. Mod vest lå staldlængen, hvor der var særskilt låge til hver kobås. Tværs over for gårdspladsen var så vores første beboelse, kværnhaus og hønsehus og så et stort gammeldags das med to huller, et stort og et lille. Det løb Holger og jeg altid om kap over til for at komme først på det lille hul. Jeg måtte dog ofte sidde og balancere på kanten af det store.

Ude bag ved denne længe lå en stor cementkantet mødding, hvor der altid stod alje og møddingsvand. Tømreren havde

lagt et bræt tværs hen over den, som Holger gik balancegang på. Jeg skulle også prøve og mistede selvfølgelig balancen og faldt i, så mor måtte ud og trække mig op, og puha, hvor jeg lugtede. Og så stod naboen Rasmus oven i købet og så mig komme vrælende bagefter mor, fuld af komøg og søle.

Alligevel var Fyn et paradis. Det var i 1914. Krigen var brudt ud samme år, og far havde været indkaldt til sikringsstyrken. Nu byggede man Svendborg-Fåborgbanen, og far var fulgt med entreprenøren fra Kragenæsbanen, og skulle også her køre et lokomotiv. Men her på Fyn boede vi så tæt på banen, at far kom hjem hver aften.

Mor gik derhjemme og havde banebørster på kost. Det var nogle flinke fyre, syntes vi børn. Den ene af dem var så fin, at han boede inde i vores gæsteværelse. Han hed Albert, og ham bed Lillebror i storetåen, da han lå og slog mave inde på sofaen, efter at vi havde spist. De andre børster boede ovre i den anden længe, i det loftværelse og rummet nedenunder, hvor vi først havde boet.

En af børsterne kaldte vi Tusindbenet, en anden Skævhovede Henrik, en tredje var Peder Poulsen, hvorfor han blev kaldt ved begge navne, ved jeg ikke. Så var der en, der blev kaldt Langfinger. Han havde små korte fingre og manglede et led på nogle af dem. Man sagde, at han havde slidt dem op ved at stjæle. Folkeviddet blomstrede dengang. Vi mærkede aldrig til nogen form for tyveri fra børsternes side. Derimod fik Holger og jeg mange to-ører for at løbe efter snustobak og tændstikker henne i Brugsen, der lå lige ved siden af. Den gang kunne man få et stort kræmmerhus bolsjer for to ører.

Der var meget at se på, hver dag noget nyt: en begravelse eller et bryllup. Kirken

Far med sit lokomotiv under bygning af Kragensbanen.

lå jo lige på den anden side af vejen. Byen hed Vester Åby, flot navn syntes vi, det lød af noget. En og anden gang kom grønmalde sigøjnervogne rullende igennem byen, og så vrimlede det pludselig med mørkøjede, sortkrøllede koner og børn, som solgte træskeer og rangler med fløjte i enden. Mor købte en til lillebror. De tiggede også, sigøjnerne, og somme tider gav mor dem et stykke ost eller noget flæsk.

Af og til kom en deling soldater marcherende. Dem marcherede så Holger og de andre drenge bagefter, ofte helt til Vester Skerninge, inden de travede hjem igen.

I den anden ende af Vester Åby lå mejeriet, hvor Holger og jeg hentede flødeskum i en blåemaljeret spand med låg, som ofte på hjemturen blev lindet lidt for en slikken pegefinger. Vore pensionærer fik altid flødeskum på øllebrøden. Jeg tror, de levede godt hos mor.

Der var også et bageri, hvor vi holdt meget af at komme. Bagerkonen gav os ofte en to-øreskage, og det var min store drøm at blive bageriets kone, når jeg blev stor. Og så duftede der så dejligt.

Lidt uden for byen lå en stor gård med sorttjæret bindingsværk. Den hed Pilegård og havde en skov, hvor der blev holdt folkefest hver sommer. Bag Brugsen lå skolen, hvor Holger gik. Han behøvede bare at løbe gennem haven, så var han der. Over for Brugsen lå et langt hus, der blev kaldt fattighuset. Det var et slags asyl, og der voksede gyldenlak neden for vinduerne, og gamle, milde koner sad inden for, men i Holgers og min alder havde sikkert alle mennesker milde ansigter.

Vores nabo, Mads Ærøbo, kørte også på udflugt med os. Så pakkede konerne madkurve, og vi kørte til Brahetrolleborg, hvor Mads spændte hestene fra, gav dem mule-

Far Niels Peter Nielsen.

Mor Else Marthe, f. Larsen Hvid

poser på og bar øl- og kaffekurve ind i et af de små lysthuse, hvor mor og Signe Ærøbo pakkede ud og dækkede bord. Rasmus og Christian, deres to drenge, og Holger og jeg legede så i den del af parken, hvor lysthusene lå. Det var dejlige stunder for os.

Det skete somme tider, at vi fik lov til at køre med far på lokomotivet, men kun en ad gangen. Jeg husker, at jeg lå på knæ på værktøjskassen og så ud af et lille vindue, mens far stod og passede dampen, og jeg ved ikke hvad. Der var en mand mere med, som indimellem lukkede op ind til en vældig ild og smed nogle skovlfulde kul derind. Af og til sprang han også af lokomotivet, der trak en masse tipvogne med grus, og

koblede af eller på. Vi kom til en lille by, der hed Katterød, og der købte far støvler til mig. Fra Katterød skulle vi have en syg mand med hjem. Han blev lagt ind på gulvet på lokomotivet, og så måtte far stå og skræve over ham, mens han styrede. Hjemme blev manden lagt ind i en tom kobås på noget halm og fik et dækken over sig. Der skulle han ligge, til han blev rask igen.

En dag var far ude for at se på banelinien. Holger og jeg var ude og plukke græs til kaninerne på skråningen langs banen, da far kom. Så blev Holger sendt hjem med det grønne, mens jeg blev løftet op på noget, der hed en dræsine. Den kørte på jembanekinnerne, og far drev den frem ved at trække og skubbe i et stort håndtag. Det gik svimlende hurtigt.

Ejendommen på Hollebyvej 28 i 1900.

Mor og far havde sommetider nogle vældige diskussioner. Det var gerne, når der var kommet brev fra farmor og farfar på Holle. Der var også noget med en, der hed Christine, fars storesøster, som var vred over et eller andet. Det var noget med, at far og mor skulle komme hjem til Holle og overtage stedet dér. Og det havde mor absolut ikke lyst til, og far vist heller ikke. Vi havde det jo godt på Fyn.

Tilbage til Lolland

En dag var vi så færdige på Fyn. Børsterne var rejst, Albert var den sidste. Han skulle til Jylland med entreprenøren. Far og mor kunne også være rejst derover, men nej, vi skulle til Holle. Og så en dag flyttede vi atter.

Jeg kiggede på de tomme stuer og oplevede for første gang at være rigtigt ked af

det. Selve rejsen husker jeg ikke meget fra, men ved Ryde station holdt fars far, som jeg da så for første gang, for at hente os. Han havde stort, hvidt fuldskæg, ikke langt, men tæt. Han løftede mig op på vognen, hvor mor, Holger, lillebror og jeg skulle sidde bagi, mens far og bedstefar, Rasmus Nielsen, sad på den forreste agestol, og så gik det langsomt gennem en stor skov. Hesten, Lotte, var gammel, men travede dog lidt en gang imellem.

Det var i 1916, vi kom til Hollebyvej 28, og det må have været i efteråret, for ænderne rappede i den mørke vandgrav, der lå lige over for huset, omgivet af sorte piletræer. I det hele taget var det første indtryk af Holle mørkt: Små dunkle stuer, huset overgroet af mørk efeu, som skyggede for vinduerne og lige uden for huset et halvhøjt stakit, der vistnok oprindeligt havde

Bedstemor Dorthea, f. Pedersen.

været malet grønt, men som nu var nærmest sortgråt, en lille forstue med to døre og på den inderste væg et vindue ind til et lille kammer, der var helt mørkelagt, når forstuedøren var lukket. Den ene af forstuenes to døre førte ind til mine bedsteforældres pæne stue og den anden ind til hverdagsstuen, som var meget lille. I et hjørne stod et bornholmerur, og ved siden af det en gammel kone med et sort silketørklæde om håret, bundet under hagen. Det var ikke trekantet, men lignede nærmest et halstørklæde. Over skuldrene havde hun et brunt, trekantet sjal, der var krydset foran over brystet og bundet i knude på ryggen. Hun havde et sort forklæde bundet om livet. Under hver arm havde hun en krykke. Det var bedstemor, Dorthea, som jeg her så for første gang. Hun var lige til at blive bange for, og lignede slet ikke den store,

glade bedstemor, som kom hos os, da lillebror blev født. Nej, jeg syntes ikke om hende. Hun snakkede heller ikke, som jeg var vant til at høre det. Vi var jo blevet noget fynske i løbet af de sidste par år.

Der var også en dame, som hed Christine, og som var vores tante og søster til far. Det var vist hendes skyld, at vi nu var flyttet til Holle, hvor hun nu ikke ville være længere. Hun lukkede bornholmeren op, og hentede nede fra bunden en gammel dukke frem. Den havde tøj krop og blikho-

Fars søster tante Christine, fotograferet foran Ryde Station, hvor hun tjente hos stationsforstanderen, ca. 1910.

ved, der havde været malet, men al malingen var skrabet af næsen. Dukken hed Vilhelmine, fik jeg at vide, og den havde været Malvines piges. Malvine var en anden søster til far, og hun boede nu i Kgs. Lyngby. Jeg blev ikke videre glad for dukken, men tog den da. Ved siden af bornholmeren var en dør ind til det soveværelse, hvor bedstemor og bedstefar sov. I det lille mørke kammer ved forstuen stod mors og fars senge, de kunne lige akkurat være der. Der sov så Holger og jeg i den ene, og mor og far i den anden, mens lillebror sov i en slags puf under vinduet. I kroen var der en hjørnehylde. Christine sov vist på en sofa inde i stuen. Nej, der var ikke rart, men vi blev lagt i seng.

Køkkenet var heller ikke rart. Der var revnet cementgulv og en stor åben skorsten, hvor komfuret stod med en jernplade over, så vi ikke kunne kigge lige op i den åbne himmel. Loftet var sort.

Vinduerne var smårudede og vendte ud til gården, der var meget smal, og hvor der lå et lille hus med stråtag. Mellem det og stuehuset var der et plankeværk, og foran det en vandpost. Bag denne førte en dør ind til lofttrappen, der var bag bedstemors fine stue. Fra køkkenet førte en dør i den ene ende til en lille mørk kælder, og i den anden ende var en dør ud til et lille værksted, hvorfra der var dør videre ud til loen og til gården.

Loen strakte sig tværs gennem huset og havde porte både til gården og til vejen. Der var en vinkeludbygning ud til vejen, der kaldtes tværloen. Her stod kværnen og fjedervognen. Så var der en roekælder og en skærelø, hvor hakkelsesmaskinen stod, og herfra kunne åbnes en lem ind til hestebåsen, der var i den bageste ende af kostalden.

Kostalden lå på tværs i den østlige længe, og i den bageste del af længen var et møddingshus beklædt med tagrør. Det var

hele herligheden. Er det underligt, at vi ofte spurgte mor om, hvornår vi skulle rejse hjem til Fyn igen?

Vi begyndte at kunne mærke, at det var krigstider, og der var knaphed på mad og alting. Rationeringsmærkerne var indført, der var mange munde at mætte, og ikke mod betaling som på Fyn.

Huset, der lå i gården, var delt på tværs af en gang, og for enden af denne var dasset. Til højre var der to svinebåse, og til venstre var der hønsehus og fåresti til tre får. Der har vel været en so i den ene sti og et par grise i den anden. Ovre i stalden var plads til to køer, en kvie og et par kalve. Bagved hestebåsen var et lille aflukke til en gris eller en kalv, eller hvad vi nu havde. Fra stalden førte en dør ud til møddingshuset, som kunne lukkes med et par porte, lavet af lægter og rørflet.

Ude i gården ved svinehuset, og lige over for køkkendøren, lå svinemøddingen og lugtede. Bagved var vedkasten, som bedstefar kaldte den, hvor brændslet blev opbevaret. Her stod et stort hyldetræ, et pæretræ og to blommetræer med sure, sorte blomster. Under træet lå så brændestablerne, samt en stor bunke risbrænde. Savbukken, en stor huggeblok, samt slibestenen havde også plads her. Øst for huset lå hesteomgangen, og bag denne igen en lille have med buksbomhække langs gangen og nogle gamle æbletræer. Det ene var et stort træ med løgæbler. Der var et træ med voldæbler og et med Mathisæbler. Jeg har, hverken før eller siden, hørt om disse æblesorter. Æblerne blev lagt i kornbunkerne, når de var plukket ned, for så holdt de sig bedst. De samme kornbunker brugte katte som lokum, så det var en blandet fornøjelse at rage æblerne frem her, men man kan vist vænne sig til alt.

På kornloftet lå også en stor gammel rund ost, som vi skar af. Den var pakket

Bedstefar Rasmus Nielsen.

ind i et fugtigt klæde, og jeg har aldrig siden hen brudt mig om ost. På en hanebjælke hang en hel klipfisk, som vi også hentede stykker af til middagen.

I kælderen stod en tønde med saltede sild og sulekarret med hvinende salt flæsk, så der var jo altid mad. Og dog, synes jeg, var vi altid sultne. At det skyldtes krigen, forstod vi børn ikke og fik det heller ikke forklaret, så derfor gik vi altid og mente, at der var meget bedre ovre på Fyn.

Holger kom i skole i Vejleby, og engang gik vi til Brugsen. Vi havde fået en to-øre til at købe bolcher for, men det kunne vi ikke få. Der skulle nu fem øre til et kræmmerhus med bolcher. Er det underligt, at vi længtes efter Fyn?

Og så den trange plads vi havde. Bedstemors fine stue måtte ikke røres, så vores buffet med det store spejl måtte stå inde i hverdagsstuen. Hvor vores andre møbler var, ved jeg ikke. Christine rejste til København, hvor mine tre andre faste boede. Og så satte bedstemor sig i sin lænestol mellem sengene, og der blev hun siddende resten af livet. Nu ville hun ikke mere. Så skulle der også fyres inde hos hende hver dag året rundt. Huset var jo koldt.

For at skaffe lys i vores lille kammer måtte forstuedøren stå åben, og der kom meget træk ind. Noget af det første far lavede, var at skære to firkantede huller i denne dør og sætte glasruder i. Det hjalp noget. Så tog far og bedstefar fat på at lave lersten henne i en grav, vi havde på en mark, som vi kaldte Banken, og da stenene var tørre, blev plankeværket revet ned, og en bygning der forbandt stuehuslængden med huset i gården, blev opført, så huset i gården blev forlænget. I trapperummet fik bedstemor og bedstefar soveværelse med dør ind til den fine stue. I mellembygningen fik de køkken og spisekammer og brændehus med udgang til gården. En stor skorsten blev muret op, og bedstemors kakkellovn blev flyttet ind i soveværelset. Lænestolen med bedstemor blev anbragt i kakkellovnskrogen med den gamle lågkiste på den anden side. Under vinduet et lille bord med to stole, det var bedstefars spiseplads. Bedstemor fik sin mad hen til sig i lænestolen. Over lågkisten hang en reol lavet af tomme garnruller trukket på stærke snore og med hylde imellem, her stod på den nederste hylde en blå skål med smør. På den øverste hylde stod en gammel bibel, en huspostil, med et tekststykke til at læse højt for hver dag i ugen, og en gammel salmebog, der var vældig tyk og med hele tekstrækken indeni. Over bedstefars seng var et hængeskab med hans værdipapirer. Der var nøgle til, og det havde tre

små skuffer midt i og en større skuffe nederst. På væggen hang et stort billede af biskop Monrad, en stor mand, som bedstemor altid omtalte med ærefrygt. Og så havde de deres pæne stue intakt. Her stod en rød sofa og fire stole omkring et nøddetræsbord med to klapper, der kunne slås ud. Der stod også en skænk, en kommode og et blomsterbord på tre ben. Alle møblerne havde bedstefar selv lavet, og de findes endnu i familien på nær sofaen, to af stolene og blomsterbordet.

Køkkenet havde bord under vinduet med hylde under og fortræksgardin, samt en lille vask uden afløb. Til den anden side stod et lille komfur og en taburet med vandspanden på. En smal dør førte ind til spisekammeret, som havde hylder på de to sider, og en lille hylde under vinduet fungerede som bord. Brænderummet var delt med en halvæg, så far og mor havde den anden halvdel.

Over spisekammeret lavede far senere en slags kvist af træ med et vindue i, der skulle give lys ind til loftet. Denne kvist kaldte vi Stårekassen, og den var en yndet læseplads for os børn, når det var dårligt vejr og vi helst skulle være lidt af vejen.

Det lettede meget for os, at de gamle kom ind til sig selv. Nu fik mor og far eget soveværelse, og Holger og jeg blev ene om kammeret, som blev udstyret med mindre senge, så nu blev der mere plads. Holger sov i "Baronsengen", der var meget flot. Den havde indlagt træ og kugler på stolperne. Vi havde haft den med fra Fyn, hvor far havde købt den på en auktion. Jeg sov under vinduet i en smal jernseng. Vi havde en lille kommode med tre skuffer i, det var alt. Svend Aage sov i soveværelset. Der var de to store senge, en servante med marmorplade og servantestel, mors kommode og klædeskab. Det var rart, at det var vores egne møbler igen. I stuen stod vores

sofa under vinduet med bordet foran. Så var der mors buffet, et par stole og stor gammel kakkelovn.

I køkkenet stod det gamle bord, som var fasttømret under vinduerne. En vask uden afløb og så den store ækle skorsten med komfuret indeni. Bedstemors tallerkenrække var blevet hængende, og så var der ikke mere, bortset fra et par stole. Der var ikke megen plads, og Svend Aage stødte altid hovedet imod bordhjørnerne. Han havde allerede lært at gå ovre på Fyn.

Det daglige brød

Hvad havde vi så at leve af? Ja, der var jo de to køer. En kalv kunne vi også sælge ind imellem, og en gris. Vi havde seks tønnder land, deraf de tre under plov, som man sagde, resten lå med enggræs og krage-tjørn, lavtliggende og surt. Det var bedstemors fødehjem, og måtte ikke komme på fremmede hænder. Bedstefar var tømrer, og var med til at bygge gårde rundt omkring, så Christine måtte passe dyrene og bedstemor huset. Bedstefar pløjede og såede om søndagen og om aftenen, og det var ofte sent, inden han kom hjem fra arbejde og kunne tage fart på sit eget.

De to gamle fik ikke aldersrente (jeg ved ikke, om der var noget, der hed sådan dengang), og derfor skulle far hjem for at forsørge dem. Jeg ved ikke, hvad far gav for hele herligheden. Det har nok ikke været meget, men der skyldtes vist heller ikke noget videre i ejendommen. Den havde været en gammel fæsteejendom under Christianssæde, men var overgået til selveje. Der var dog nogle få terminspenge, som far skulle betale på godskontoret.

Marken derhjemme var en lang smal tarm mellem to pilehegn med risgærder mellem pilene. De store piletræers rødder tog al lys og kraft fra den smalle jordlod, hvor der endvidere var en dyb mergelgrav på tværs af det højeste stykke.

Far stynede pilene, og bedstefar flettede nye risgærder, og de gamle blev kørt hjem til brændsel, og her kunne vi børn jo hjælpe til med at samle sammen og læsse på mergelkassen, en tohjulet vogn med to faste stænger til hesten. Den blev brugt til at køre mergel ud på marken med og var så lav, at vi sagtens kunne nå op og lægge brændet i den.

Far fik fat i en sluffe, en kæmpeskovl med et kort skaft eller stang, som han kunne styre med. På hver side af skovlbladet var en sær jernkæde, som blev samlet foran i en jernring. Heri anbragtes så hammelen, så hesten kunne trække sluffen. Med det redskab fjernede far så hele muldlaget på marken og kørte det sammen i bunker. Derefter jævnedes han så hele bakken ud, som skrånede stærkt ned mod bækken, der løb tværs gennem marken og delte den i to. Det bageste havde man kun adgang til over naboens eng. Efter at have fyldt op og jævnet ud kørte han så mulden på igen. Så pløjede og såede han.

Far med Vejleby kirke i baggrunden.

Kornet mejede bedstefar med en le, og mor bandt op. Holger og jeg måtte gå med favnen fuld af halm, for kornet var ikke højt nok til at lave bånd af. Henne på banken, den anden mark, som lå i den anden

ende af Holle, var det ikke bedre. Der var et tyndt lag muld med grusunderlag. Far måtte i gang med sluffen igen. Han solgte grus, så længe det kunne betale sig, og lagde kartofler i resten. De blev som regel gode, og han solgte mange. Derudover havde han et stykke med foderroer til dyrene samt vinterrug. Bedstefar dyrkede ikke sukkerroer. Køerne levede af det magre enggræs neden for markerne, og det var kummerlig føde, selv for fårene, der stod på vejgræs på de hjulspor, der kaldtes strandveje. Nej, der var ikke meget at rutte med.

Rationeringerne blev skrappe, og rugen, som groede bedst, skulle tvangsafleveres. Mor gemte dog lidt til side til at brænde kaffe af. Det var strengt forbudt og måtte ikke omtales til nogen. Grisene skulle afleveres, og så fik vi kød- og flæskkort. Så det var næsten en ulykke, når soen skulle have grise, for de skulle jo have kornet og derefter afleveres. Selvfølgelig fik vi penge for dem, men dem kunne vi jo ikke spise. Så fandt far på at slagte store pattegrise, som vi spiste. Der var jo ingen, der holdt øje med, hvor mange smågrise soen havde fået, og hvor mange der døde. Det varierede meget.

Smørret strakte mor ved at koge en grød af kartofler og mel, som hun blandede i smørret. Det smurte vi på brødet. Det var værst for bedstemor, som kun var vant til rigtigt smør. I det hele taget havde bedstefar sit hyr med bedstemor og deres husholdning. Aldrig har jeg set tyndere kaffe, end den han lavede. Han bagte nogle fir-kantede, aflange brød af mel, vand og gær. De smagte ikke af noget, men alligevel var det dejligt at få kaffe inde hos ham, og sidde ved vinduet sammen med ham. Han sagde ikke ret meget og var så døv, at han ikke var til at råbe op. Ingen kunne som han skrabe smørret ganske tyndt ud over brødet.

Far købte seks tønder land fjordeng, der lå et godt stykke borte. Der var rørskær til og dejligt græs, så nu fik vi æde til køerne og kørte det hjem på mergelkassen. Og så blev der også slået og stakket hø derude. Far måtte også ud for at tjene penge på anden måde. Ejendommen gav jo ikke meget, så han tjærede tage, sejlede sand og tærskede. Om efteråret kørte han roetog til Stokkemark Saftstation, og så var han indlogeret dernede i hele roekampagnens ca. tre måneder.

Jeg måtte være inde hos bedstemor om dagen, når bedstefar hjalp til i marken. Bedstemor kartede og spandt al ulden fra vores får, når mor havde vasket og klippet dem, og den tid, jeg måtte være inde hos bedstemor, kunne lige så godt bruges til at lære at læse, skrive og regne. Den første tid var streng, og jeg græd ofte, når jeg skulle derind, men der hjalp ingen kære mor. Jeg skulle og dermed basta. Siden hen gik det nemmere, og så kunne jeg læse. Nu tog vi så fat på salmebogen. Den var skrevet med nogle snørklede bogstaver, og dem skulle jeg så også lære. Jeg skrev på en tavle. Bedstemor skrev flot, og hun skrev bogstaverne for til mig, og så sad jeg henne ved bordet og skrev dem efter, indtil hun syntes, at det var pænt nok. Jeg fik også regnestykker for, og vi øvede tabeller, til bedstemor skulle tisse, så måtte jeg hente potten frem under sengen og sætte den under hende. Bagefter skulle jeg ud og tømme den og derefter vise hende den, før jeg satte den på plads under sengen igen, for at hun kunne se, om jeg havde skyllet den ordentligt ren. Nej, man kunne aldrig snyde.

Om sommeren kom tante Karen hjem nogle dage, og så blev vi inviteret ind til kaffe i den pæne stue, og Karen havde sørget for kager og bagt kringle. Hun lagde kiks sammen med creme og pyntede dem med gla-

Fars søster - tante Karen

sur og gelé. Det så pænt ud og smagte godt. Nabokonen, Ida Anthonisen, var også med, og vi syntes, at det var meget fint at komme derind.

Tante Malvine kom også og havde sin datter med. Hun hed Elly og var min kusine, og det var hende, der havde haft dukken Vilhelmine, som jeg fik første aften på Holle. Nu måtte jeg høre for, at jeg ikke havde passet godt nok på den. Æv, den gamle, grimme, snuskede dukke. Nej, Elly var vi ikke glade for, og så grisede hun sig aldrig sådan til som vi andre. Hun kunne have et rent forklæde meget længere end jeg. Hun nejede og sagde pænt tak for alting. Det var rart, når de tog af sted igen.

Tante Malvine gjorde rent inde hos de gamle, når hun var hjemme på Holle. Så blev der luftet sengetøj. Store tunge olmerdugsdyner blev båret ud i vedkastet og lagt til soling på brædestablene, og så kunne

Fars søster - tante Malvine

bedstemor pludseligt godt tåle træk, for alle vinduerne blev smækket på vid gab, og hun afslog altid tilbuddet om at komme ud og sidde i solen. Og så blev der vasket stovvask. Alt hvad de gamle havde i skabe og skuffer kom frem og blev vasket, også selv om det ikke havde været brugt. Der var nogle tykke blågarnslagener, som var meget længe om at tørre og nogle underlige bukser, som bedstemor brugte. De blev kaldt for bedstemors skovbalsbukser og bestod af to lange bukselår, som krydsede foroven, for og bag og blev holdt sammen af en linning med bindebånd eller knapper. De kunne være af alle slags stof såsom lærred med feston til finere brug eller flonel med håndbroderede tunger fornedet eller med en ganske almindelig håndsøm. De var åbne i skridtet, så bedstemor kun behøvede at skubbe dem lidt til side, når hun skulle på potten. Jeg kan godt se det

praktiske ved dem, men mor ville pinedød aldrig trække i sådan et par, og det kunne jeg da også godt forstå. Så var der uldklokker, de fleste ufarvede med istrikket bort. Det var uldskørter, som bedstemor selv havde strikket af uldgarn fra vores får. Hun havde så underliv af samme slags og derover kjole. Hun havde hjemmestrikkede sorte strømper med ufarvet top, som blev holdt oppe af strikkede strømpebånd bundet under knæet. På fødderne havde hun kludesko. Jeg har aldrig set bedstemor i andet fodtøj, men hun havde et par sorte snørestøvler i skabet i den lille forstue.

Bedstefars strømper var af gråt uldgarn med ufarvet skaft, og de var også lange. Bedstemor havde strikket en rød uldklokke til mig, men den var ud-i-et med livstyk-

Malvines datter Elly.

ket, altså det, vi kalder en underkjole. Den var med sorte striber hele vejen rundt for-
neden og med en hæklet tungekant. Den
var fin og dejlig varm. Hun strikkede også
strømper til os alle sammen, og de blev
”forfødet” i det uendelige (strikket ny fod
i), og skafterne blev kortere og kortere,
syntes jeg. Måske var det også mig, der
voksede.

Til præmielæsning

Jeg skulle i skole. Vi skrev 1918 og krigen
sluttede. Bedstefar hoverede over de for-
bandede tyskere, som heldigvis havde tabt.
Han hadede tyskerne af et godt hjerte, for
han var veteran fra 1864, hvor han havde
været med ved Dannevirkes rømning og
havde måttet flygte sammen med de andre.
Han kom endelig en aften ind på en gård,
hvor karlen havde tilbudt ham en plads ved
siden af sig i sengen. Bedstefar havde
modtaget tilbuddet med taknemmelighed.
Han havde ikke været af tøjjet i tre uger, og
havde glædet sig til at ligge i en rigtig
seng, og så havde karlen fnat, og det fik
bedstefar også. Det, sagde han senere, var
næsten værre end selve krigen.

Bedstefar hoverede altså, og jeg husker,
at han sad på en trebenet skammel på lo-
gulvet iført sine renskurede træsko, der
kun blev brugt til det samme, og kastede
korn. Logulvet var fejjet, og der lå en stor
bunke korn ved siden af ham. Den tog han
med en træsluffe af samme form som et fe-
jebled og kastede med elegante sving i en
bue ud over gulvet, og så lagde de lette av-
ner og det tungere korn sig i hver sin halv-
bue. Det så flot ud. Bedstefar sang: ”Den-
gang jeg drog af sted”. Jeg havde aldrig før
hørt bedstefar synge og undredes meget og
fór ind og fortalte mor det. Hun blev lige
så forbavset, det havde hun ligegodt heller
aldrig hørt. Der var så vist heller ikke no-
get at synge for inde hos Dorthea, som
bedstemor hed.

Rationeringsmærkerne havde vi stadig,
og bedstefar tabte sine, engang han havde
været i Brugsen, og da var bedstemor ond
ved ham, og han blev så ked af det, vred
også, at han fik mavepine og lavede i buk-
serne af sorg, hjælpeløshed og raseri. Så
trådte mor til, fik ham trøstet og vaskede
hans bukser, mens han fik et par af fars på,
som var alt for korte i benene. Bedstefar
var høj, men det var ikke til at få fat i et par
af hans egne, dem sad jo så at sige bed-
stemor og vogtede. Så måtte vi dele ratio-
neringsmærker med de gamle. Vi gik i
seng med hønsene og stod op med solen,
nu skulle der for alvor spares på lys og pe-
troleum.

Jeg kom altså i skole og fulgtes med en
dreng henne fra den bageste ejendom på
Holle. Han hed Leo og havde en storebro-
der, der gik i skole med Holger. Han hed
Frode. De havde en lillebror, Henry, der
døde et par år gammel, jeg ved ikke af
hvad. Leo og jeg spadserede så op til sko-
len. Vi havde vores dåbsattester med, og
skulle skrives ind i en stor protokol. Bort-
set fra os nye var der nogle oversiddere fra
året før. Jeg fik en plads i pigerækken ved
vinduet ved siden af en pige, der hed Rig-
mor, og som havde de røddeste kinder, jeg
nogensinde havde set og små hvide hårpis-
ske, der stittede ud til hver side. Lærerin-
den var en høj, slank dame med fin bluse
og nederdel samt knapstøvler. Hun havde
flot hår med fald og en stor knude i nak-
ken. Jeg bestemte mig for, at jeg ville være
lærerinde, når jeg blev stor.

Vi fik ABC'er og skulle lære at læse. Vi
begyndte: ”Det første bogstav er A!” Det
vidste vi da godt, de fleste af os. Men nog-
le kunne slet ikke bogstaverne, de skulle så
lære dem. Vi andre fortsatte, og jeg læste
stolt. ”Nej, Ellen. Her begynder vi med at
stave!” Ikke et ord om, hvor dygtig jeg var.
Jeg var skuffet, og hele det første skoleår

Christianssæde Slot.

var dræbende for mig, jeg kunne jo også skrive. Et lyspunkt var der dog. Jeg skulle til "primjelæsning" på Christianssæde Slot. Præmielæsningen beroede på et legat, stiftet af den gamle grev Reventlow for de børn fra alle skoler under grevskabet, der var dygtigst til at læse og skrive. Tanterne, Karen og Christine, havde lovet mig en stor dukke og en dukkevogn, hvis jeg blev placeret blandt de fem bedste.

Og så oprandt endelig dagen, hvor mor og jeg gik ned til Christianssæde til selve slottet, kælderen ganske vist, og der var kommet mange børn og mødre, samt degne og lærerinder fra skolerne. Første og anden præmie fik lærer Rats døtre fra Landet, og så blev jeg nummer tre. Ih, hvor var jeg stolt. Jeg fik H. C. Andersens eventyr i rødt pragtbind og med guldtryk, hvor blev jeg glad for den.

Efter præmielæsningen fik vi chokolade med wienerbrød til, lige så meget, vi kunne drikke og spise, og bagefter legede vi i slotsparken. Det var grevens fødselsdag i april, og vejret var fint og dejligt.

En dag vågnede jeg op i mors og fars soveværelse, min jernseng var stillet derind. Blomsterne på tapetet opførte sig mærkeligt. De snurrede rundt og loftet drejede

også, og jeg havde det dårligt. Mor og far lå også i sengen, og Holger. Ved fodenden stod bedstefar, meget høj, og fik forklaret, hvad kørerne skulle have at æde, og om Hans Christian, der skulle komme og mælke, for det kunne bedstefar ikke klare. Vi havde fået den spanske syge, og der blev snakket om doktor, men det blev der nu alligevel ikke tale om. Der var mange, der trængte meget hårdere til lægen end vi, og bedstefar kunne sagtens klare både det udvendige og husholdningen, for vi kunne jo alligevel ikke spise noget. Hvor længe det varede, ved jeg ikke. Kun husker jeg nogle skrækelige drømme om at gå på bunden af en dyb grav med lodrette sider, den var helt rund, og jeg kunne ikke komme op igen. Den drøm forfulgte mig gennem hele min barndom og ungdom. Sygdommen slap sit tag i os, men far blev pilskaldet, det så mærkeligt ud. Håret kom igen, men som hvide, bløde dun som på et spædbarn. Senere hen fik dog kraftigt, mørkt hår igen.

Børnelege

Vores nærmeste naboer til venstre hed Chresten og Ida Anthonisen, og de havde nu børn i alle aldre. De ældste blev konfirmeret de første år, vi boede på Holle. Dem ville jeg jo gerne fortælle om, hvor meget bedre det var at bo på Fyn.

Det var ellers sjovt at komme hos dem. Ida var en flink og gæstfri kone, og vi fik altid et eller andet, når vi var derinde. Chresten var en tavs og alvorlig slider, og vi var lidt bange for ham. Han havde et stort, hængende overskæg, og så havde han to heste, alene det skabte respekt. Han kørte mælk til mejeriet og børnene hjalp flittigt til derhjemme. De store legede ikke, men Martha var på alder med Holger, og Aage, som altid vrælede, gik jeg i skole sammen med, og så var der de to små, Villy og Kaj, lidt ældre end Svend Aage, dem var jeg ofte barnepige for.

Anna og Niels Skrædders ejendom på hjørnet af vejen til Vejleby.

Henne på hjørnet boede Niels og Anna. De havde børnene Valborg og Povl på alder med Holger og mig, og så en lille dreng, Evald, et år ældre end Svend Aage, med lange, lyse krøller og to gule snotorme under næsen. De fik senere en lille pige kaldet Søs, men døbt Ingrid.

Så var der de før omtalte drenge, som Holger og jeg gik i skole sammen med. Deres forældre hed Christian og Ida Pedersen. Alle vi børn hørte til Vejleby sogn og gik derfor i Vejleby skole. I den anden ende af Holle boede Hanne og Vilhelm. De havde to hjemmeværende børn og to ude at tjene. De to børn hjemme hed Oskar og Ellen og gik i Tirsted skole, og dem så vi kun en gang imellem, medens de andre børn var vores legekammerater, og ellers legede Holger og jeg mest med hinanden, da vi var mindre.

Far havde store travere af tækkerør stående ude bag vedkassen. Dem skar han ude i fjorden på isen og kørte hjem med salg for

øje. Disse rørtraver befolkede Holger og jeg med de mærkeligste fantasipersoner. Der var en, der hed Ræp-ræp, en mellemting mellem en helt og en røverhøvding. Så var der Høvle, også en løjerlig fyr, der kunne gøre sig selv og de andre usynlige, når han råbte: "Ræp-skræp!" meget højt. Endelig var der en, der hed Knittert, en morsom fyr, der kunne få os til at grine hjerteligt. Den havde vi mange frydefulde og skrækelige oplevelser sammen med. Og er det underligt, hvis far og mor sommetider tvivlede på, om vi var rigtige i hovederne, når en af os pludselig hylede: "Ræp-skræp, Knittert kommer!" og gemte os og råbte, om den anden kunne se Høvle. Vi turde ikke hente brænde i vedkassen til mor, når det var begyndt at mørkne eller i måneskin, for så kunne Ræp-ræp, Knittert og Høvle se os. Hvor længe disse lege stod på, husker jeg ikke. Det var bare pludselig forbi, måske fordi tækkerørene blev solgt og kørt bort. Ræp-ræp, Knittert og Høvle blev aldrig senere genoplivet.

Østlængen af vores ejendom.

Så legede vi ellers med de andre børn, mest sæsonbestemte lege. Vi trillede hjul, og det må have været sidst på vinteren, for det var altid, når der var kørt brænde hjem. Far købte tit rundholter. Det var runde brændestykker med et tværmål på ca. femten centimeter. Dem fik vi far til at skære ensartet tykke skiver af, og så havde vi nogle lange kæppe, der var kroget i den ene ende ligesom en spadserstok. Vi delte os i to hold og slog med disse kæppe til træskiverne, der fløj eller trillede mellem holdene, og det gjaldt om at få dem til at trille hele tiden. Alle den slags lege foregik midt ude på vejen, som var mest jævn. Der var jo heller ikke megen trafik.

Vi legede også "hund efter hare" eller trillede tøndebånd med cykelfælge, men det var mest drengene. Vi hoppede også

paradis, spillede bold, trillede kugler eller legede politi og tyve. Vi spillede også Vip, et spil hvortil vi brugte to mursten, som blev stillet på den lange side og to stokke på henholdsvis tyve cm og halvfjerds cm. Vi kunne altid beregne de to stokke på øjemål. Den lille stok blev lagt ovenpå de to mursten, og så blev vi delt i hold på to. Den ene deltager skulle med den lange stok vippe den korte længst muligt væk, så skulle han med den lille stok slå den store af stenen. Lykkedes det, skulle han blive stående, mens den anden målte afstanden med den lange kæp. Og så skiftedes der plads, og den havde så vundet, der kunne slå kæppene længst væk.

Vi legede også klap-bom. Det foregik gerne henne på hjørnet, for hos far eller hos Chresten måtte vi ikke rende i kostalden eller hos grisene og forstyrre. Ellers legede vi piger med påklædningsdukker, som vi klippede ud af Familie Journalen, som Nielses holdt. Hjemme fik vi en masse fra morbror Vilhelm og tante Anna. Vi lavede cirkus, spillede dukketeater efter Familie Journalen og mange andre ting, nipsenåle, gækkebreve, bytte glansbilleder og så videre. At sy dukketøj var min store hobby. Det var rart og roligt arbejde, som der blev set med velvilje på.

Jeg havde jo virkelig fået den fine dukke og dukkevogn af tanterne, som de havde lovet mig i forbindelse med "primjelæsningsgen". Det var en såkaldt leddukke med porcelænhoved og rigtigt hørhår, der krøllede. Den havde hænder, arme, ben, fødder og knæ, der kunne drejes i alle retninger, så den både kunne sidde og stå, og så kunne den lukke øjnene, der var udstyret med rigtige øjenvipper. Tanterne havde selv klædt den fuldstændigt på og havde medsendt en bunke fine tøjrester, som jeg kunne sy mere tøj af. Dukkévognen havde sort voksdugskaleche, der kunne slås op og ned og havde klunker hele vejen rundt. Selve

kassen var af sortlakeret træ. Stellet var udstyret med læderstropper og fjedre. Hjule-
ne var af metal, men havde dog ikke gum-
miringe. Dukkevognen var fint stafferet, og
jeg var lykkelig for den og dukken, der
blev pyntet efter alle kunstens regler, da
jeg endelig fik lov at lege med den. For det
første års tid sad den blot til stads i sofaen i
den fine stue.

Engang havde mor fået en fin, tynd blu-
se af lyseblåt voile med små blomster i.
Den havde flæsekantede ærmer og halshul,
og mor brugte den sammen med en lang
sort fløjlsnederdel, når hun skulle være rig-
tigt fin. Hun havde også et bredt elastik-
bælte med sølvspænde til. Jeg stirrede som
tryllebundet på denne fine bluse og så plud-
selig, at det nederste af ærmet jo var den
fineste dukkenederdel, man kunne tænke
sig og resolut klippede jeg det af for at
prøve. Ak, det skulle jeg aldrig have gjort.
Der var gråd og tænders gnidsel længe ef-
ter. Det glemtes sent, og allerflovest var
det, at nabokonerne blev indviet i sagen.

Begravelse

Noget af det første far gjorde, efter at have
overtaget ejendommen, var at fjerne den
mørke og væmmelige efeu, der voksede op
ad væggen, og hvor var den beskidt og
fuld af edderkopper, biller og ørentviste.
Det både lysnede og pyntede, da far havde
fået den fjernet og spækket og kalket hu-
set. Han fjernede også det høje stakit og
huggede de nederste grene af de seks ka-
stanier, der voksede langs stakittet. Det
skete ikke uden vilde protester fra farmor:
"Nu havde det været sådan altid", og så
kom han bare sådan og lavede det om, men
det var selvfølgelig vores mor osv. osv.
Deraf lærte vi, at vi ikke skulle fortælle
hende alting. Så satte far en anden vaske-
kedel op, der blev lidt lavere end den store
murstensklods, den gamle var muret ind i.
Rent galt blev det, da han rev den gamle

skorsten ned, men der var heldigvis den
undskyldning, at "skorstenssynet" havde
kasseret den. Hvor det lysnede, da den nye
kom op, og komfuret kom til at stå, så vi
kunne kommet til det fra siden også.
"Skorstenssynet" var tre mænd, hvoraf den
ene havde kasket med mærke på. De kom
og kiggede på skorstenene og bestemte,
om de var gode nok eller skulle rives ned.

En dag ville bedstefar absolut ud at hente
græs, før Holger kom hjem fra skole. Far
var nede for at tjære tag på Brandstrup mis-
sionshus, mens mor og jeg plukkede ribs
sammen med Hans Lorentzens døtre, der
var hjemme på ferie fra København. Det
var skønt og varmt vejr. Da kom Vilhelm
henne fra den anden ende af Holle råbende
og jamrende ind i haven. "Åh, jøe me dov,
jeres gamle far er død. Nu kommer de med
ham!" Så kom der en karl kørende med
bedstefar i mergelkassen. Han lå ovenpå
græsset. De bar ham ind på sengen hos
bedstemor, og der gik ilbud efter far. Jeg
husker, at bedstemor var kommet op af sto-
len og stod og vaskede bedstefars ansigt og
redte hans skæg, og så blev jeg gennet ud
af stuen. Alle gik alvorlige og tavse om-
kring, og jeg tror ikke, der var en af os, der
ikke ønskede, at det havde været bedstemor
i stedet for. Det var i hvert fald mine tanker.
Vi blev kaldt ind for at se bedstefar og sige
farvel. Han lå i en egetræskiste, der stod på
to bukke i den pæne stue, hvor alle møbler-
ne var ryddet ud.

Bedstefar var oprindeligt udlært tømrer
og som sådan udført meget tømrerarbejde
på egnen, såsom spiltove i staldbygninger,
samt været med til at genopbygge Radsted
kirkes berømte spir, som var brændt efter
et lynnedslag i 1898. Han havde således
også i god tid lavet sin egen kiste. Den sov
han efter sigende til middag i oppe på lof-
tet om sommeren. Men senere kom han til
at sælge den til en trængende, så nu måtte
far til Rødby efter en kiste til ham. Bedste-

Fars søster Morgrethe.

far var som før nævnt en ret høj mand, og i døden rettedes hans krop så meget, at den kiste, far kom hjem med, viste sig at være for kort, så far i hast måtte skaffe en anden.

Bedstefar lå i en fin hvid lærredsskjorte med bedstemors tykke hvide lagen over sig, og der var tunget pudevær. Han havde den tykke salmebog under hagen, så skægget strittede lidt til vejrs. Hans næse var stor, men han var pæn. Han havde jo heller ikke været syg, så det havde præget ham. Kisten kunne ikke komme ud ad døren, så far havde taget hele vinduet ud, og den vej forlod så bedstefar huset for sidste gang. Udenfor holdt Chresten Antonisen med begge heste for skibefjedervognen, der var pyntet med grønt løv og blom-

ster. Der blev kisten så løftet op. Elly og jeg og Antonisens piger, Martha og Dagny, var fint pyntede med store sløjfer i håret, og vi havde store blomsterbuketter i hånden. Vi skulle gå foran hestene og strø blomster for bedstefar hele vejen op til kirken. Bagefter vognen gik så den øvrige familie bortset fra bedstemor, som ikke kunne komme med. Vi skulle passe på med at få blomsterne til at slå til på hele turen. Ved kirken blev kisten så løftet ned, og vi gik foran den med blomster ind i våbenhuset, hvor den skulle stå på to bukke til næste dag. Der var intet kapel dengang. Så sang vi en salme, hvorefter vi kørte med Chresten hjem, så mange som vi kunne være på vognen. Ja, vi havde da også sunget bedstefar ud derhjemme, og degnen, som hed Wested, havde læst et skriftsted over ham.

Næste dag skulle vi så op i kirken igen. Nu var Morgrethe og Christine, to af mine fire fastre, også kommet. Morgrethe, som jo egentlig hed Margrethe, var fars ældste søster og boede på Amager, hvor hun var gift med en smed, der arbejdede på Holmen. De havde fem børn. Alle tanterne og mor havde frygteligt travlt. Stuerne blev ryddet, borde og stole stillet op. Tallerkener, knive, gaffler, skeer, glas og kopper kom frem. Meget blev lånt hos naboerne. Komfurovnen var gloende. Kartofler blev skrællet, der skulle laves sovs. Desserten var store lagkager, der blev fint pyntet, og så var der vin til.

I kirken sad vi fire piger med nye buketter i hænderne, og efter at have sunget "Kirkeklokke, ej til Hovedstæder", som vi heldigvis sang lige så pænt som Malvines pige, skulle vi piger hen foran kisten, vi små, Elly og jeg, forrest, Martha og Dagny bagved, og så strøede vi igen blomster for bedstefar hen til graven. Nu skulle vi passe på, at der blev en buket tilbage til at kaste ned på kisten til sidst.

Hjemme blev vi rost, fordi vi havde klarret det så fint. Og bedstemor bemærkede, at det var godt, at jeg havde set efter, hvordan Elly gjorde. Uf, nej, det var den forkerte, der var død og begravet.

Der var stor spisning med alle naboerne og nogle fra bedstefars familie, som jeg aldrig før havde set. Der var en mand, de kaldte Tårebysmeden. Han var vist brodersøn til bedstefar, og han kaldte mig en sød lille pige og tog mig op på sit knæ. Så ham kunne jeg godt lide. Efter begravelsen havde tanterne ondt af bedstemor. Det kunne jeg ikke forstå, for hun blev da passet i alle ender og kanter. Så var det da mere synd for bedstefar, der lå i den sorte jord. Dagen efter skulle vi op på kirkegården og se alle kransene, inden tanterne skulle rejse igen. Mor blev hjemme. Jeg turde ikke sige, at jeg helst ville blive hjemme, så skulle der

bare spørges hvorfor, eller også skulle jeg sidde oppe hos bedstemor og høre om, hvor sød og artig Malvines pige var.

Nye ombygninger

Så rejste tanterne igen. Ja, Malvine blev nogle dage, hun havde bedst tid, og så blev der flyttet om igen. Bedstemor fik atter mors og fars soveværelse, der blev hendes seng stillet op langs den ene væg. Kakkelloven blev flyttet tilbage til sin oprindelige plads. Under vinduerne blev der stillet en chaiselong, i daglig tale kaldet sjaselovnen, der skulle mor sove om natten. Ude i bedstemors sovekammer blev der stillet tre senge, en ved hver væg og en på tværs. I den ene lå Svend Aage og jeg, i den anden Holger og i den tredje far. Bedstemors buffet blev så stillet op i hendes stue mellem sengen og sjaselovnen og foran denne

bedstemors lænestol, så hun nu kom til at sidde midt i værelset. Her var ingen kakkelovnskrog. Til gengæld havde hun nu udsigt til vejen. For enden af sjaselovnen stod hendes fine kommode, men resten af hendes pæne stue bevaredes. Dog satte far mors buffet med spejlet derop og lågkisten, det gav meget mere plads i vores egen stue.

Og så rev han væggen ned ind til det lille kammer, så forstuen blev større, og skabene blev sat derud. Døren ud til forstuen murede han til, så der blev plads til sofaen langs den væg. Bordet blev vendt, så vinduerne kom fri. Nu havde vi kun tre døre i stuen. Det lunede og gav mere plads. Den store grimme kakkelovn blev byttet med en mindre rund, der gav bedre varme, og som blev anbragt henne i hjørnet af stuen. Den gamle havde stået midt på væggen ud til køkkenet. Alt det gav mere plads og hygge i stuen, men det skete ikke uden kommentarer fra bedstemor, og jeg skal evigt garantere for, at hun har rokket ind for at se på det, når vi andre ikke var inde.

Jeg har ofte, efter at jeg er blevet ældre, spekuleret over, hvorfor hun ville gøre sig selv så hjælpeløs, for det var hun jo slet ikke. Hun kunne godt få armene op for at rette på hovedklædet, når hun ikke mente, det sad godt nok for ørerne. Hvorfor skulle så mor eller jeg stå hver dag og vaske hendes ansigt, mens hun formanede: "Husk nu ørerne!" eller "Lidt mere ind i øjenkrogene!" og bagefter rede hendes hår, sætte det op og sætte hovedklæde på. Mange gange satte jeg det skævt for at se hende rette på det. Hun kunne! Ligesom hun også kunne spinde, karte og strikke, men tiden skulle jo også gå med noget, ellers blev den da alt for lang.

Vi savnede bedstefar. Han lavede jo mange ting, alt vinterbrændselet savede, kløvede og stablede han, samtidig med at han passede bedstemor. Dog tror jeg nok,

at hun måtte vaske sig selv. Han satte vist bare fadet hen til hende. Bedstefar slog alt kornet med le, bandt al halmen og maledede korn til grisene, medens Holger og jeg kørte hesteomgang. Han skar al hakkelsen og lavede meget andet. Det mærkede vi efterhånden.

I takt med at far forbedrede markerne, blev høsten større. Chresten havde købt en aflægger, og nu slog han vores korn, mod at far så hjalp ham med et og andet til gengæld.

Lotte var ikke meget værd. Det var en gammel hest, som gerne ville bide, og den bed da også mig, så jeg har et lille ar efter det den dag i dag. Far snakkede tit om at få den skiftet ud, men stødte altid på stor modstand hos bedstemor. Til sidst kunne dog selv hun se eller indse, at den ikke kunne mere, men så forlangt hun, at far selv skulle tage den ud på slagteriet og se den blive slagtet. Det havde far dog ikke tid til, så det måtte blive Holgers opgave. Vi gik jo kun i skole hver anden dag, så en morgen blev Holger sat op ryggen af Lotte og så måtte han ride den lange vej til slagteriet i Maribo for at se den blive slagtet og så gå herhjem til Holle og aflægge beretning til bedstemor. Det var en meget træt dreng, der gik i seng. Han var elleve år dengang. Nå, far fik en ny hest. Den kom også til at hedde Lotte.

Nu rev far bedstemors køkken og spisekammer ned og lavede værksted derhenne. Der blev også lavet en smedje. Værkstedet blev heller ikke omtalt til bedstemor, og nu hvor vi gik i skole, kunne vi ikke være der hele tiden, men hun havde sin stok, og med den kunne hun banke i gulvet, når vi skulle komme.

På fjorden

Vi var tit med far ude at sejle, når han hentede singels. Det var vist det samme som ral, og det blev hentet i Kramnitze. Det var

Hans og Dorteia Lorentzens ejendom kaldet for Lorensborg.

tværs over fjorden, gennem slusen og ud i Østersøen. Og det var skønt at komme med derned. Vi havde sommetider mad og kærnemælk med. Hvis det blæste satte far sejl, så behøvede han kun at styre, og så strøg vi af sted. Åh, hvor var det dejligt. Vandet var så klart, at vi kunne se sandbunden, der lå så fint riflet som et vaskebræt. Den var det morsomt at træde på. Hvor vandet var lavt, kunne vi bade. Det kunne vi tit, for når far hentede rent sand, altså uden sten i, var det altid på lavt vand. Så stod han ude i vandet og øste sand op i båden, der var fladbundet. Så sagde han gerne, når det var varmt, at nu kunne vi smide tøjjet og bade. Åh, hvor vi plaskede. Det var skønt. Når vi sejlede hjem, kom vi forbi nogle holme, hvor der altid kredsede en masse fugle over. Flere lettede, når vi kom nær, og der samlede vi tit mågeæg. Vi måtte kun tage æggene, hvis der lå to i reden. Var der flere kunne vi risikere, at de var begyndt at blive ruget, og så duede de ikke. Altså kun to. De smagte vældigt godt og vi spiste dem spejlede hver aften, så længe der var nogen. Der var også mange andre fugle som dykænder, gråænder, lap-

pedykkere, blichøns og mange gæs, samt måger i tusindvis. Rørdrummer var der også nogen, der hed.

Far gik ikke på jagt, men det var der mange andre, der gjorde. Nogle lovligt, mens andre var krybskytter. Sommetider fandt vi en anskudt and, og den tog vi med hjem og spiste. Ål fangede vi også, men det måtte vi ellers ikke. Far havde godt nok fiskeret til fjorden, men fik hvert år 40 pund ål, for at lade være med at bruge den. Men vi fangede mange ved siden af. Så det var meget mad, vi hentede derude fra.

Svend Aage havde ellers været en lille stille dreng, som vi ikke mærkede meget til. Han sad tit på "spånsjaselovnen" oppe hos bedstemor og så ud af vinduet og snakkede med hende. Svend Aage skulle nu lære at læse hos bedstemor. Men han var en snu lille fyr, så han fortalte hende en masse om, hvordan der så ud nede i Kramnitze nu og meget andet, og da det var mange år siden, hun havde set og hørt noget om det, lyttede hun gerne. Han kunne også fortælle, hvad naboerne lavede. Om hvordan de havde det inde hos Chrestens, og når han

så mente, der var gået tid nok, gik han bare. Så troede mor, at han havde læst, så det blev ikke til så meget. Bedstemor var vist heller ikke så striks med ham. Jeg havde jo reddet hendes prestige ved præmielæsningen. Svend Aage fik nr. 16. Det var den sidste. Der var kun 16 børn dengang og alle børn fik en præmie. Senere blev legatet lagt ind under et konfirmationslegat for fattige børn.

Naboer

Af naboer havde vi foruden de allerede nævnte en ungkarl på den anden side. Han hed Hans Christian Hansen, og han havde forskellige husbestyrerinder. Jeg husker kun en, hun hed Antonia. Det var en sort-håret pige med krøller. Hun gik meget med tynde silkebluser, ja hun havde endda en sådan på, når hun sad og malkede i marken. Det var der megen snakken om blandt de andre koner. Over for os boede Hans og Dorthea Lorentzen, kaldet Hans og Dorthe Lornsen. De havde en søn, der var vognmand i Nakskov, samt to døtre, Anna og Marie, i København. Anna var gift, og Marie var noget så fint som inspektrice ved systuen i et stormagasin. Hun kom med mange fine stykker uldmusselin og gav mor. Der var akkurat, så der kunne blive til en kjole til mig eller en bluse til mor. Det var nok fordi mor så tit hjalp Dorthe med et eller andet. Jeg husker Dorthe som en gammel rynket kone, der kom rokkende med forklædet fuld af trykperer. Det var nogle underlige melede perer, der blev større og større i munden på os. De var ikke til at spise, ikke engang grisene ville have dem. Jeg er aldrig stødt på den slags perer siden. Hans Lornsen var en høj rank mand. Han havde været gardist hos kongen, fortalte bedstemor altid med ærefrygt i stemmen. Det syntes vi var meget fint.

Ved siden af dem boede Peder Errebo Jørgensen og hans kone Bodil Johanne. I

daglig tale hed de Peder Ærbos. Peder var graver ved Vejleby kirke og kirketjener. Han skulle ringe solen op og ned samt ved gudstjenester og begravelser osv. Hanne skulle så holde kirken ren samt passe kirkegården. Hun var en lille mager, forkuet kone, tandløs og indfalden og folkeviddet sagde, at hun kunne knække nødder mellem hagen og næsen. Hun sås altid et par meter efter manden, slæbende på redskaber til de forskellige gøremål. Hun mælede aldrig et ord i hans nærhed. Jeg ser hende endnu lukke leddet ud til vejen op for ham, mens hans tronede i agestolen og kørte ud i fjorden for at slå hø. Derefter hentede hun madkurven og øldunken, lukkede og låsede leddet og traskede bagefter ud for rive høet sammen, som han havde slået. Aldrig har jeg set dem køre sammen. Gik de til kirken, var han ret og rank foran med tomme hænder, hun med flagrehat om sommeren, tørklæde om vinteren, bagefter med rive og skuffejern over den ene skulder, madkurven i den anden hånd. Jeg tror ikke, der blev mælet et ord mellem dem, undtagen når han gav sine ordrer. Alligevel havde de fået 3 drenge og 4 piger sammen. De var alle voksne, da jeg var barn. De kom hjem engang imellem, men snakkede ikke sådan med os. Den yngste hed Agnes og fik et barn uden for ægteskabet, hvorefter der blev lukket af for hende derhjemme. Peder Ærbo vidste nok, hvordan han skulle holde familien nede. Over for naboerne var han flink nok, men børn tålte han ikke. Derfor var det ikke sjovt for vores lillebror, da han sammen med nogle andre drenge havde slået kolbøtter i Peder Ærbos høstakke. Hans eneste undskyldning var, at han ikke vidste, hvis de var. Alle høstakke ligner hinanden på alle disse fjordenge, der næsten ingen skel havde, højst en lille grøft.

Ved den anden side boede så Søren Skrædder og Trine med en ugift datter.

En af naboerne Anna med sin datter Valborg og manden Niels samt mor og jeg i 1930.

Datteren hed Marie og gik lidt ud og kogte til gilder, og ellers hjalp hun de gamle med deres 3 tønder land. Søren var murer, og der havde aldrig været en skrædder i deres familie, så hvorfor det skræddernavn hængte ved dem, er aldrig blevet opklaret. Søren var en lille gråskægget, fåmælt mand, der aldrig havde brugt sæbe til at vaske sig med. Det satte han en ære i at kunne klare sig foruden. Desuden var der mange år, hvor han aldrig drak kaffe. Når man spurgte ham hvorfor, svarede han tørt: "Jæ ble enne but nouet". Søren gik meste ud at kalke og spække huse for forskellige folk på sine ældre dage. Hans kone var en lille trind, tyndhåret og glatskrabet kvinde med trutmund. Hun var meget nysgerrig. Hun havde aldrig været længere væk end til Rødby og det skete ikke hvert femte år. Men jeg skal ikke glemme, da hun fortalte mig niårs tøs, om en pige i Vejleby, der

blev gift og folkene, der hvor hun tjente, holdt hendes bryllup. Hun barslede midt under festen. De var lige kommet hjem fra vielsen. Pigen havde ikke en trevl at sætte på barnet, så bondekone måtte alle sine skuffer igennem, for at finde frem fra hendes egne børn var små. Alt dette fortalte Trine Skrædders mig med stor forargelse og dramatik. Jeg forstod jo ikke helt det fulde omfang, men fik da det indtryk, at det da vist var ganske forfærdeligt. Trine havde vel heller ikke andre at fortælle det til på det tidspunkt. De unge mennesker kom senere til at bo på "Lorensborg", hvor Sofus så blev fodermester på Hollegård, og den unge kone var mild og proper, så al dramatikken røg jo. Jeg tror gårdmandsfolkene, hvor hun havde tjent, tog det som en ekstra oplevelse.

Nej, Trine havde ikke set meget ud over Tirsted og Holle. Derfor løb fars gode hjer-

Valborg og jeg ca. 1930.

te engang af med ham, og det foregik på følgende måde: Far ville give sin mor en køretur, altså blev bedstemor i lænestolen løftet op i fjedervognen foran agestolen, hvori han sad. Da han nu alligevel skulle køre, syntes han, at Trine kunne komme med. Hun blev placeret ved siden af far. Da der nu var almindelige veje med grus, sten og agemel, samt jernringe på vognhjulene, gik det jo ikke lydløst, om end dog sindigt, da Lotte jo var gammel. De knirkede så op gennem Tirsted, mens de to gamle koner højlydt kommenterede, hvad de så på deres vej, såsom: "Nej, var de Rasmus Køllegrethe? Kos hvor ha' dov er blejt maver og ser våv øu". "Jæ såns Kresten Holm skulle se at fo kalket sit høus, å fo lavet taet, få de' ser da fåligt øu" osv. Far havde tænkt sig at køre ned gennem Brandstrup, men opgav klogeligt og dreje-

de om ad Aldersly og op forbi Vejleby kirke, hvor der var flere strækninger, der var ubeboede. Da de kom hjem bandede far (hvad han ellers aldrig gjorde) på, at det var sidste gang han kørte for gamle kællinger og jeg tror, han holdt ord. Det var det.

Så boede der sidst på Holle mod øst et sjovt par, Vilhelm og Hanne. De reves og sloges som hund og kat. Der var altid et farligt hus. Vilhelm var en klog og belæst mand, men Holle var ligesom en smule for bette til ham. Han havde været bestyrer hos præsten i Landet. Derfra havde han en yndlingshistorie, om hvordan han engang havde fået præsten op at ride på en griseso, der ville brække ud af sin sti. Præsten blev bedt om at stille sig med skrævede ben i lågen og da præsten var langbenet, rendte soen selvfølgelig ind mellem benene på ham og tippede ham op på ryggen, mens Vilhelm råbte: "Ta' fat i rumpen præst".

Hanne var en dygtig kone, der holdt sit hus både ude og inde. Dygtig til at lave mad og bage. At komme til kaffe hos hende, var som at komme på konditori, så flot var bagværket pyntet, og så mange slags kager var der, og kagerne smagte af noget, og det gjorde kaffen også. Hvor dygtige de to mennesker så end var, så kunne de ikke enes. For Hanne var lige så dygtig til landbruget, som manden var. Så hvis han en dag drev rundt ude i fjorden, plaget af tungsind - som han ofte gjorde - blev der intet forsømt ved det. Hanne pløjede, harvede, mejede med le - alt efter årstiden, lige så godt som han. En gang krøb hun dog op i skorstenen og kunne ikke komme ned. Om det var for at drille ham, ved jeg ikke, eller hun ville feje skorstenen! Vilhelm blev i hvert fald helt ude af det og gik hen på Hollegård, der lå i passende afstand fra selv Holle, for at ringe efter Søster Mette (kommunens sygeplejerske) om hun kunne få Hanne ned. Hollepejr (Peder Pedersen) fik ham dog snakket fra den tanke,

og gav Vilhelm det råd, at gå hjem og fyre godt op i komfuret. Det gjorde han så og Hanne kom hurtigt ud af skorstenen. Vilhelm (i daglig tale kaldet "Jøe-mig-dog") led af tungsind. En dag ville han rejse sin vej, og han pakkede en taske og drog af. Men han mødte Hollepejr, der kunne se, at det var galt fat, så han inviterede Vilhelm ind på et par kaffeknægte. De var vist store. Endvidere fik han noget medicin, de havde stående fra en af sønnerne, der havde været syg. Resultatet blev, at Vilhelm sov i 3 dage henne på Hollegård, alt imens Hanne ringede til stationen og banken i Rødby, om ikke at sælge ham billet eller give ham penge. Da de tre dage var gået, kom Vilhelm hjem igen, og alt var som før.

Der var pænt hos dem, rent og ordentligt. Men de havde ikke et spejl eller et billede, uden at glasset var revnet deri. Møblerne bar også præg af et lidt stormfuldt liv. Vilhelm var belæst, og ved et par missionsmøder læste han Kaj Munks "En idealist" op for forsamlingen. Dog var Kaj Munks udtryk og fortælle måde lidt for skrap for de hellige. "Æ de noue å seje, a in præst", så det gjorde jo ikke den helt store lykke i den forsamling. De kendte jo ikke Kaj Munk, uden som en student, den arme Peder Munk ude i Opager skulle skrabe penge sammen til, for at han kunne blive til noget stort.

Den glade Bedstemor

Efter vi havde fået mere plads, kom vores anden bedstemor, Karoline Hvid, på besøg. Hun og bedstefar var min mors forældre og boede i et pænt grundmuret hus i Håred. De havde elektrisk lys, cementlagt gårdsplads med pumpe, to pæne stuer til gaden og soveværelse i vest, samt en dejlig have. Bedstefar, Jørgen Hvid, arbejdede på sukkerfabrikken hele året, i affaldspresen og hvad der ellers faldt for. De havde tidligere haft en lille ejendom på Norre Skov.

Bedstemor var ellers en gårdmandsdatter fra Skelstrup og ud af gårdmandsslægt fra langt tilbage. Hun har tit fortalt om deres gadefester, da hun var ung. Unge mænd havde ret til at vælge sig et Gadeland for hele sommeren, dvs. en af byens pæne piger. Den sommer blev bedstemor valgt af en ungarl fra en mindre gård. Det var Jørgen Hvid. Da bedstemor altid var glad og munter, samt grundig med alting, blev han så vores bedstefar, men det parti var ikke velset i hendes familie. Hun kunne jo have fået en mand med en større gård og færre søskende, som der skulle deles med. Nå, det blev til hastigt giftermål, og de blev sat hen i et lille hus, der tilhørte Skoumangården, og der kom Else, min mor, til verden. Senere købte så bedstemors brødre det lille husmandssted på Norre Skov til dem. Hendes søster, Pauline, satte de ind i en lille gammel gård, som brødrene havde købt. Så lagde de 3 tdr. land til, så havde de til en ko og en gris, hest kunne søsteren og svogeren låne, når han havde fri, og det var gerne om søndagen. De andre dage måtte han gå på arbejde og tjene til udgifterne. Bedstemors brødre, Mads og Jørgen, gik så på gården sammen med deres mor, Else Madsdatter og vistnok dennes mor, som blev kaldt Berthe Mads.

Bedstemor og bedstefar havde det kun kummerligt de første år, men så sagde bedstefar stop. Når han skulle passe sit arbejde hver dag og så ud hos bønderne om søndagen for at tigge om at låne hest, så han kunne komme sit eget igennem, ja, så kunne han lige så godt sælge skidt og købe sig et fornuftigt hus. Han kunne så nøjes med at gå på arbejde og så holde fri om søndagen - og sådan blev det. Bedstefar blev fast ansat på sukkerfabrikken, og han sled bravt i det den lille mand. De var begge store børnevenner, og det var dejligt

Bedstemor Karoline, f. Skoumann.

at komme hos dem, så vi børn tiggede far for at komme med, når han skulle til Mari-bo med kartofler. Vi blev så sat af hos bedstemor, og så måtte far love at komme ind og spise på tilbagevejen. Når han kom, blev hesten spændt fra og trukket ind i deres baghus, hvor der var god plads. Vi fik så frokost, der næsten altid bestod af kogt, koldt, hvidt flæsk med hjemmelavet sen-nep og rugbrød. Da de også holdt høns, fik vi tit æggekage og så kaffe med østebrod til eller syltetøj på brødet til os børn. Vi børn sad altid med til bords, også selv om der var fremmede. Hjemme fik vi børn vores mad ved køkkenbordet, når de havde fremmede. Så det var dejligt at komme med hen hos den glade bedstemor. Jeg tror,

de havde det godt. Haven var bedstemors domæne. Hun elskede blomster af alle slags, så der var jo et blomsterflor uden lige i forhaven. I baghaven var der en fro-dighed med hindbær, solbær, ribs og jord-bær og urter af alle slags, og tomater op-bundet til stokke, og den mindste plads var udnyttet. Hønsemøget havde de jo til gød-ning. I 1918 var det vist, at Svend Aage og jeg var derhenne, mens mor var på Kærha-ve Husholdningsskole. Det var vist nogle kurser Husmandsforeningen havde arrangeret for medlemmernes koner og voksne døtre. Vi havde det dejligt hos bedstemor og bedstefar. Der var den store dejlige have at lege i, eller vi sad bare ved vinduet og så på den dejlige blomsterhave og tra-

Bedstefar, Jørgen Hvid.

Bedstemor og bedstefar foran deres hus i Håred, med børnene Else, Carl og Vilhelm.

fikken på vejen. Vi var ikke så forvænt den gang.

Denne bedstemor kom så på besøg med toget til Ryde. Først gik hun de ca. to km. til stationen i Maribo. Derfra med toget til Ryde. Herfra gik hun så den lange vej til Holle. Hvis hun havde nået at skrive, hentede far hende i hestevogn.

Disse to bedstemødre var det sjovt at sidde og lytte til. Den syge lidt mut og vrissen, den anden munter og glad. Jeg tror, at farmor var lidt misundelig, for mor kunne nok fortælle om alle de "store" i Maribo og deres små sidespring, som hun fulgte ivrigt med i. Samt om hvem der blev sladret meget om i den gamle købmændsgård først i byen. Det var vist mest landboerne, der staldede ind der og købte, hvad der ikke kunne fås i den hjemlige Brugs eller hos købmanden. Det var altså de to

bedstemødre. De snakkede om handskemagerbandens ugerninger på Lolland midt i 1800-tallet, så vi alle sad gysende og bange, men alligevel meget spændte. Det var gode dage, når den glade bedstemor kom. Hun overtog straks madlavningen, så mor fik mere tid til udenomsarbejde, hvor vi børn jo også skulle hjælpe til. Bedstemor kunne sjældent blive ret længe. Hun skulle hjem til bedstefar og hønsene.

En dag var det også forbi. Morbror Vilhelm og hans kone, Anna, boede i en lejlighed i Nykøbing, hvor han var ansat ved banen. Vilhelm havde fået sine forældre til at sælge deres hus og sætte pengene i et hus i Smalby, hvor de så skulle bo alle sammen. Det var til stor sorg for os, for nu var de så langt væk fra os. Men næsten lige til sin død blev bedstefar ved med at arbejde på Maribo Sukkerfabrik. Han hav-

Morbror Carl.

de lejet sig et lille værelse, hvor han boede i hele kampagnen, og her holdt han sig selv med kost. Da jeg blev en 12-13 år, kørte jeg tit ud til ham med lidt mad, som han kunne varme på en primus, han havde. Ud over lidt skråtobak brugte han ingen lommepege til sig selv. Når kampagnen var forbi, tog han til Smalby og afleverede pengene til Anna, men jeg tror også, at hun var god ved ham.

Arbejde

Vi havde også en morbror, der hed Carl. Han var lidt vidtløftig, havde aldrig nogen penge, somme tider ikke arbejde, men han var udlært elektriker. Jeg ved, at bedstefar så tit hjalp ham med at få lidt nyt tøj og lidt lommepege. Når Carl var arbejdsløs, kom han ud til far og mor og skulle hjælpe til. En gang kom han, mens far stynede pile, og vi børn hjalp til med risene. De skulle bruges til risbrænde. Efter bedstefars død blev der ikke flettet risgærde mere. Morbror Carl satte sig i et nødvendigt ærinde og kaldte på Holger, at han skulle løbe hjem efter avispapir. Da blev far lynende vred og sagde, om han ikke kunne bruge tørt græs ligesom vi andre, og ikke spille tid på at hente papir, samt om han troede, at hans røv var finere end vi andres, og om han kunne rubbe sig og finde øksen igen, en ung mand i sin bedste alder osv. osv. Ja, far blev vred så det forslog noget, og morbror blev noget slukøret og flov. Også over, at vi børn var vidne til en sådan ydmygende overhaling. Men der blev stynet pile som aldrig før den eftermiddag. Holger og jeg slæbte ris som besatte, og far læssede på vognen. Så var det ellers vores arbejde at hugge risbrænde, så snart vi kom fra skole. Far vidste, hvornår vi fik fri fra skole, og hvor længe det kunne tage at gå hjem og klæde sig om. Vi blev i hvert fald glade, da far ryddede alle pilehegnene, men glæden blev kun kort. Far købte risbrænde på skovauktionerne, og brænde fik han gratis mod at rydde stød. Der var både ege-, bøge- og askerødder, og det var et enormt slid. Han og Holger kørte derned kl. fem om morgenen i vinterens mørke og kulde. Holger blev vækket, så han kunne spise og klæde sig varmt på, så fik de mad og kaffe med og mulepose til hesten for hele dagen. De kom først hjem ved 17-tiden om aftenen, med flagermuslygten tændt og hængende

Mor og far under malkningen i fjorden.

under vognen bagved. Hesten skulle også nok finde hjem på den tid, og trætte var de alle tre.

Mor og jeg måtte så muge, malke, fodre, rense under grise, bære brænde ind, samle æg ind og rense dem, lukke for høns, lægge i hestekrybben, muge og strø i hestestalden, samt lave mad til de kom hjem. Så holdt vi lidt mørkning, hvor vi børn sad på gulvet og stirrede ind i marieglashullerne i overlågen på kakkelovnen. Så blev petroleumlampen tændt. Vi spiste og læste lektier. Far læste avisen. Mor vaskede op. Der skulle også sørges for bedstemor. Hun skulle puttes i seng. Så gik vi andre også i seng, for der var jo en dag i morgen igen. Brændet skulle også skæres, kløves og stables. Risene skulle hugges i småstykker, så de nemt kunne fyldes i komfurhullet. Et drøbende og kedsommeligt arbejde.

Var det rigtigt væmmeligt vejr, skulle der syes på seletøj og stoppes kartoffelsække. Der måtte ikke være huller i kartoffelsækkene, for de skulle bruges om foråret, når kartoflerne skulle op af kulen. Så skulle de sorteres: de små for sig og de store til skrællekartofler. Nogle skulle tages fra til læggekartofler, og dem vi kunne undvære, blev solgt i Maribo til hoteller, restauranter og privatpersoner. Far kunne lave alting, og han syntes, at det tog alt for lang tid med at skære brænde, så han lave en båndsav. En lang smidig savklinge, der gik over 2 hjul, som stod i forbindelse med akslen, der også trak kværnen. Det hele blev trukket af hesteomgangen. Så skulle vi "køre maskine", som det blev kaldt. Hesten blev spændt for bommen på hesteomgangen. Der var en hammel på bommen. Dernæst var der en lang tynd stang med en

karabinhage på, som blev fæstet i hovedtøjet, så hesten kunne blive ved at gå rundt. Far troede så, at Lotte kunne gå af sig selv, men han blev klogere. Lige ud for lemmen hvor far stod, gik det rask nok, men farten blev mindre jo længere væk Lotte kom, og så satte savklingen sig fast i træet. Det var ikke ufarligt at stå der, når hesten igen satte i stærkere fart efter nogle høje tilråb inde fra loen. Nå, så måtte jo den af os, der ikke var i skole, ud at traske bagefter. Et dræbende og åndssløvende arbejde - rundt og rundt i timevis. Far satte også hakkelsemaskinen til og kværnen, der gumlede på kornet til grisene, gik rundt og rundt. Hvis man ikke var på vagt hele tiden, sløjede Lotte af, og så kom der et vræl ud gennem lemmen om, at man gik og sov. Eller om at vi kørte firkantet og i ryk. Vi bandede den hesteomgang langt væk og fik endda at vide, at vi var mere heldige end andre (der måtte slaske rundt i ælte), for far havde lagt småsten og kulslagge på, så vi ikke sank i. Men alligevel var det væmmeligt, når det var snesjap eller småregn og kulde. Men risbrændet skulle stadig hugges med håndkraft.

Om sommeren skulle vi i fjorden med køerne. Engene derude var jo ikke indhegnede, så vi skulle passe på, at kvæget ikke gik ud i stenrørene i vandet. Stenrørene skulle jo skæres og bruges til tækkerør. Køerne måtte også kun gå på eet stykke, der skulle jo også være noget til hø. Der måtte køerne heller ikke komme, og heller ikke ind på naboernes enge. Så den første tid om formiddagen rendte den af os, der ikke var i skole hid og did og råbte og skreg os grædefærdige. Vi kunne først ånde lettet op, når køerne var mætte og havde lagt sig ned for at tygge drøv. Så var det rart, at kunne lægge sig ned ved siden af Mommesen, vores førerko, med kind og øre ind mod hendes vom og lytte til den

sjove rumlen, når den gylpede op og ned. Når det var rigtigt koldt, puttede man sig helt tæt ind til hende og trak frakken hen over sig, men så kunne man risikere at falde i søvn. Dagene var jo lange, og vi havde mad med til hele dagen, for først til aften kom køerne hjem. Hvornår det var, bestemte Mommesen. Når hun gik ned mod grøfteovergangen, spændte vi de andre sammen. De havde alle et kort tøj i en grimme. I enden af tøjret var der en fjeder og tøjret satte vi så om halsen på først Mommesen, dernæst i den efterfølgende ko, så vi havde dem alle fire-fem stykker forbundet med hinanden. Så havde vi nemlig kun et tøj at holde i og de trak hinanden med. Men ve os, hvis vi ikke satte Mommesen forrest. Hun rørte sig ikke af stedet, og hun lod sig ikke malke af andre end mor. Det var en klog ko og en god og rar ko at græde ud ved, når man var rigtigt ked af det - eller havde fået et par lussinger. Der var f.eks. den gang, jeg havde smuglet "Grimms Eventyr" med og var fuldstændig opslugt af læsningen, da far kom på cykel og greb mig på fersk gerning og to kører inde i Anders Munks græsning. Det var ikke sjovt! Læsning blev forbudt, mens man vogtede kvæg. Hvad skulle man så? Ligge og se på de drivende skyer eller fuglelivet? Se vandets forskellige krusninger og drømme sig langt væk! Åh, så var det dejligt at se, når Svend Aage var kommet fra skole og kom vandrende ad grusvejen ud til fjorden. Sommetider med saftevand og en femøres basse. Så gik resten af eftermiddagen hurtigere. Far var som regel ikke kommet fra arbejde, når vi kom hjem med køerne, men vi kobled dem fra hinanden, og så fandt de selv deres pladser. Mor malkede dem, mens vi gav dem halm. Så kunne vi lege, til vi skulle spise, læse lektier og så ellers i seng. Desværre var det ikke til at sove for myg. Dem var der uhyrligt mange af. Alt det lavvandede rørskær, var

jo rigtigt udklækningsted er for dem. Jeg har senere fået at vide, at det var malaria-myg. Der var jo noget der kaldtes "Den lollandske syge" eller "Hverandendagsfeber", hvor man den ene gang efter den anden gennemrystedes af kulde for derefter at svede, men der blev ikke gjort noget ved det. Vi satte hyldegrene i vinduerne, for at deres stærke duft skulle holde myggene væk, men det hjalp ikke ret meget. Fluer havde vi også utroligt mange af. Vi hængte fluefangere op alle vegne. Man kendte ikke til sprøjtemidler, eller andet der kunne dræbe dem. Jo, kyllingerne gik rundt på grisenes rygge og tog en masse, men man kan jo vænne sig til alt!

Sang, musik og mission

Skolen var jeg meget glad for. Dog ikke det første skoleår med stavning og kugleramme - et for mig helt unødvendigt apparat, men anden klasse var straks meget bedre. Der sang vi meget, og vi hørte bibelhistorie, som jeg syntes var spændende. Det var lignelserne og underne, jeg holdt mest af - og salmerne. Jeg holdt meget af sang, og vi sang meget hjemme af højskolesangbogen - blandt andet Aakjærs sange. Vi havde også Husmandssangbogen hjemme, og vi lærte tidligt "Når vinteren rinder i grøft og i grav". Mor, far og vi børn kunne synge hele aftenen. I skolen var det børnesange, og vi sluttede altid med: "Nu er skolen til ende", eller "Altid frejdig når du går". Vi fik også lidt Danmarkshistorie og geografi. Jeg var særlig glad for at høre om Fyn, og fortalte, at der havde jeg boet. Det vakte ikke særlig interesse, hvad der skuffede mig meget. Så var det dejligt, når forskolen sluttede tidligt, for så kunne jeg nå at høre alle de store børn inde hos lærer Wested have sangtime. Det lød meget smukt, og så spillede han så dejligt violin til, og det lød helt anderledes, end når far spillede. Far sagde også tit, at han ville øn-

ske, at han kunne spille lige så godt som lærer Wested.

Vi har altid holdt af musik, men det var sjældent, vi hørte noget udefra. Ovre på Fyn havde den pæne banebørste Albert en zither, som han spillede på. Det var "En sømandsbrud har bølgen kær", så den kunne jeg snart synge. Far havde fået byttet sig en violin til for et par lange støvler. Og han havde fået lært sig noder. Men han blev aldrig god til at spille fra bladet, som han kaldte det. Men så spillede han efter gehør, og vi måtte synge de sange, vi kunne, for ham, til han havde fået dem lært. Vi lærte de sidste nye af de børn, der gik i danseskole. Vi lærte også nogle af den glade bedstemor. Hun hørte dem ovre i Nykøbing af gårdsangere og lirekassemænd. Hun lærte os "Sov dukke Lise" og mange andre. Vi fik på et tidspunkt nye naboer til venstre for os. De havde en grammofon med stor tragt, og det var en fryd at komme derind og høre sangene fra "Gutter ombord" og andre sømandssange. Selv havde vi en fonograf, hvor der hørte rørformede voksvalser til. Den var meget svag at høre på, men vi lyttede efter "Husker du i høst" og "Se det summer af sol over engen". Mor og far sang også "Dollarprinsessen" og "Den glade enke" og "Under den hvide bro".

Som jeg har fortalt, var jeg meget glad for skolen og for lærer Wested. Vi børn på landet fik altid senere sommerferie end børn i byerne, men det var fordi vi skulle hjælpe til i høsten i vores ferie. Derfor var Bruno hos os, mens vi stadig gik i skole, hvad der undrede ham meget. Derfor kunne det også hænde, at Wested havde feriegæster, mens vi gik i skole.

Wested var gift for anden gang (hans første kone var død), og når vi børn så kunne få Westeds svigerfar ind at holde skole for os, var det fest. Han kunne tegne

en hel historie på den store tavle, mens han sang dertil. Det var vældig sjovt at høre og se. Første gang vi havde ham, var en gang Wested skulle holde begravelse, for han var også organist og kirkesanger. I de timer var det normalt fru Wested, der havde os, men hvis hans svigerfar var der, ville vi selvfølgelig helst have ham, for han var så livlig og morsom.

Der kom også en gang imellem en lang, tynd lidt duknakket ung mand og holdt time med os. Først syntes vi, at han var en underlig fyr, men han kunne fortælle, så vi blev helt opslugt af det. Danmarkshistorie og geografi - så det var også en helt eventyrlig oplevelse at have ham. Det var den senere så berømte digterpræst Kaj Munk. Ellers kendte vi ikke så meget til ham. Far kørte somme tider et læs sand ned til hans plejeforældre, men ellers kendte vi ikke noget til dem.

Chresten Antonisens flyttede også, og så fik vi også nye naboer dér. De hed Christian Madsen og Marie, og de havde tre børn. Hjalmar, der var voksen og så to, der gik i skole. Ingeborg og Karl hed de. Et par kønne, mørkhårede børn, og så sang de så godt. Ingeborg og jeg sang: "Hils fra mig derhjemme" og "Skærgårdsflickan" for far, lige til han kunne spille den.

Holger og jeg fik også lyst til at gå i danseskole og spurgte så derhjemme. Søskendepar kunne gå for fem kr. om måneden. Men det kunne der ikke være tale om. De penge kunne spares. For danse kunne far, og han lærte os at danse Schottisch og Rits-rats og Rheinländerpolka, mens han spillede violin til.

Christian Madsens flyttede også. Så kom der nye naboer igen. Peder Rasmussen og Emma. De havde to plejebørn, Gertrud og Karlo, og familien var meget indremissionske. De havde et stueorgel, og så bad de altid, og de sang og spillede morgen-

aftensalmer. Når vi legede om aftenen, skulle børnene altid ind til aftenandagt, og så stod vi andre derude og lyttede. De var ikke som andre mennesker. De bad ind til missionsmøde, og da far ikke ville med, måtte jeg gå med mor. Hun synes ikke, hun kunne lade være. Så sad vi der og hørte om synd og fordærv og helvedes ild og pinsler, så det var en gru. Ja, der kom pludselig en hel mani med omvendelser og heliggørelser. Hellige havde der jo altid været i sognet, men nu rykkede det os ligesom nærmere ind på livet. Det var dagligt at vi hørte, at nu havde den omvendt sig, og nu den. Vores præst hed Julius Backevold. En høj mager mand med kortklippet hvidt fuldskæg. Han kom engang ind og så til bedstemor, (det var vist før han blev rigtigt hellig), men hvad de talte om, ved jeg ikke. Os børn så han ikke og talte heller ikke til os. Ellers så vi ikke ham andre steder end i kirken. Præstefruen kom også en gang ind til bedstemor, og da sad jeg ved bedstemor og hørte samtalen. Jeg forstod selvfølgelig ikke ret meget af det, kun at bedstemor, der var meget stiv i bibelen og kunne en masse skriftsteder, ikke lod sig sætte til vægs, om det så var af selve præstefruen. Så det var vel meningen, at bedstemor skulle omvendes. Men bedstemor havde sin egen tro, den var gammeldags og lod sig ikke rokke, og præstens kom aldrig mere indenom hos os. Vi børn var vant til at komme med i kirke, somme tider med mor og somme tider med far.

Bedstemors sidste tid

Bedstemor døde om sommeren 1921. Hun havde været syg og sengeliggende i længe tid og ønskede kun at dø. Det vidste vi, for hun havde sagt til os børn at: "Jeres mor kunne da også ta' og aflive mig, lige så godt som hun kunne hænge en kat". Den sætning glemte vi hende aldrig for. Sagen var, at vi havde en kat, der så ganske

Vejleby Skole 1923. Alle tre søskende er med på billedet: i bagerste række står Holger som nr. 4 fra venstre, Ellen sidder i 3. række som nr. 1 fra højre, ved siden af fru Wedsted der står med sit lille barn på armen. Svend Åge sidder i forreste række som nr. 2 fra højre. Lærer Wedsted står i venstre side af billedet.

forfærdelig ud af kattesyge, og den led meget. Da far var i Stokkemarke for at køre roer med lokomotivet, syntes mor, at det var synd for katten. Hun bandt en strikke om halsen på den og lagde strikken op om det øverste hængsel på stalddøren. Så gik hun ind bag ved døren og trak hårdt til. Katten døde med det samme, men en af os børn havde fået fortalt bedstemor det, og det måtte mor så høre meget for senere hen.

Så vi følte ikke så meget ved bedstemors død, selv om vi da også havde haft mange gode stunder hos hende. Det var nu mest, når mor malkede om aftenen. Så sad vi ved kakkelovnen på gulvet hos hende og

holdt mørkning. Lyset blev ikke tændt, før alt sysselarbejde i stalden var færdigt. Der var jo altid varme hos bedstemor, og vi fyrede ellers kun på komfuret i køkkenet, når far ikke var hjemme. Hvis mor og far skulle bort, holdt vi jo også til hos bedstemor. Så stegte vi æbler på hendes kakkelovn, hvori der var et stort kogerum. Vi fik hende til at fortælle, men hun var aldrig munter, og talte næsten kun om sørgelige ting. Meget om stormfloden i 1872, som hun havde oplevet, og vidste meget om. Holger kunne somme tider få hende til at synge en forfærdelig sørgelig sang om "Den stolte fru Signe på sotteseng lå, Hr. Esben han sørged' så såre". Jeg har aldrig hørt den hver-

ken før eller siden og husker ikke andet, end at jeg spekulerede på, hvad en sotteseng var. Holger hviskede til mig, at bedstemor vist havde lidt af ulykkelig kærlighed i sin ungdom.

Vi havde en kulsort kat. Den tog vi gerne med, når vi skulle sidde hos bedstemor. For når vi strøg den over ryggen, gnistrede den så sjovt. Jeg skulle så ligge på "sjaselovnen", til mor kom hjem. Drengene skulle ligge ude i kammeret. Vi klædte os af hos bedstemor og fik så tændt flagermuslygten. Den var mindst farlig, og så gik drengene ud til deres senge. Jeg hentede lygten og hjalp bedstemor af med tøjet. Når hun fik rokket sig hen til sengen, hvor jeg havde løftet dynen op over fodenden, og fået sat sig, skulle jeg så tage hendes sko, strømper og bukser af og hænge det pænt op og glatte de strikkede strømpebånd, "hosebånd" som vi sagde. Så skulle jeg løfte hendes ben op, mens hun forsigtigt lagde sig tilbage i sengen. Så lagde jeg dynen op og stoppede ned om hende. Derefter kunne jeg selv kravle i seng. Bedstemor lå med nattrøje og nathue. Nathuen var bundet under hagen, og den var syet af stof, vi kaldte "Bommesi". Det var glat bomuld med et lille ophøjet mønster på den ene side og loddent på indersiden, så det var varmt at have på. Der var tunger eller festoner om ærmer, ansigt og krave. Hun havde også underliv af samme stof. Allerbedst husker jeg hendes grove blågarnslagner. De var kølige og gode at ligge i. Hvis vi sov godt, når mor og far kom hjem, fik vi lov til at ligge der lige til om morgenen. Da bedstemor blev rigtigt syg, lå mor der hver nat. Ja, det gjorde hun jo ellers også de andre nætter. Bedstemor har aldrig i sit liv ligget alene i et værelse.

Bedstemor døde om dagen. Jeg legede ude på vejen og mødte Trine Skrædders, der

spurgte til bedstemor. Jeg svarede: "Nu dør hun snart, for nu har vi sendt bud efter doktoren". Så sjældent var det altså, at have doktor i de tider. Jeg havde kun set ham ved ligsynet, som de kaldte det, ved bedstefars død. Ellers blev vi bare puttet i seng, når vi fejlede noget og blev dér, til vi blev raske igen. Nå, men bedstemor var altså død, og så var huset jo på den anden ende igen med forberedelser. Tanterne kom igen fra København, de var der alle fire. Malvine med sin pige. Morgrethe, der havde nogle fine hårbånd med til mig, så nu fik jeg lilla silkesløjfer i fletningerne. Christines kjole var jeg meget betaget af. Den var af sort voile (et gennemsigtigt stof) med masser af maskinbroderi og meget flot - og med sort underkjole til. Mor arvede den et par år senere og havde den til fint brug i flere år.

Chresten Antonisen holdt igen udenfor med den grøntpyntede vogn og begge heste for. Bedstemor lå i den egetræsmaledede kiste i de fine lagner og ligskjorte, som hun havde haft liggende i mange år. Tanterne, mor, far og vi børn var henne for at se hende og sige farvel. Hun så pæn og fredfyldt ud, og så havde hun blomster i de foldede hænder. Snedkeren og far lagde låget på og skruede det fast med nogle fine skruer, der lignede små sølvkors. Det så flot ud, syntes jeg. Så stod Elly og jeg igen sammen med Martha og Dagny med store buketter i hænderne, mens degnen sagde et par ord, og vi sang en salme, hvorefter bedstemors kiste forlod huset samme vej som bedstefar - gennem vinduet i hendes pæne stue. Vinduet var atter taget ud. Så gik det samme langsommelige vej op til Vejleby kirke, med os piger foran vognen strørende blomster, og hele følget bagefter. Kisten blev sat i våbenhuset, og vi kørte igen hjem med vognen, så gik det jo stærkere. Hjemme blev der den samme travlhed med rydden ud, madlavning og bord-

dækning. Så meget som muligt blev lavet til næste dag, hvor hun så skulle i jorden. Det foregik som bedstefars jordefærd med naboer, slægt og familien til spisning.

Bagefter rejste så tanterne efter at have delt, hvad der var efter bedstemor. De pæne tynde kopper og kiksspanden, samt noget kobbertøj fik Malvine. Jeg tror, at Morgrethe fik dækketøj og linned, samt et par dyner. Karen fik skænken, som bedstefar havde lavet. Christine kommoden. Hvad der ellers var af ting, ved jeg ikke, men lidt sølvtøj havde hun, og jeg tror nok Karen og Christine delte det. Jeg fik bedstemors guldbroche, og den har jeg endnu. Den lå i en lille udskåret træeske, som jeg også fik, men den er desværre gået tabt. Far og mor fik de gamle senge og pæne møbler, samt den gamle lågkiste og hængeskabet. Ellers var der jo kun bedstemors gangklæder. Nej, vi savnede ikke bedstemor. Men vi fik mere plads. Børneværelse, soveværelse og to stuer som andre mennesker - og mere tid til at hjælpe ude.

Far syntes, at jorden stadig gav for lidt, og så begyndte han at dræne derhjemme. Til det formål blev så bedstefar fra Smalby indforskrevet. Han var som sagt en lille senet slider og sammen med far begyndte de så at dræne marken derhjemme. Det var et slid at grave grøfter, lægge drænrør ned og jævne ud igen. Derefter begyndte far at dyrke sukkerroer. De skulle jo avles på kontrakt med sukkerfabrikken, og man kunne kun få et vist areal efter ejendommens størrelse. Under dræningen fandt bedstefar en meget gammel og velbevaret stenøkse, den gav han til far. Finderen af sådan en økse havde ellers selv ret til den. Far gav den senere til tante Christine, der vist nok havde bedt om den. Hun brugte den i mange år som en slags brevpresser.

Efter marken derhjemme var det så Bankens tur til at blive drænet. Så gik far og

morfar i gang igen med de lange drænings-spader. Et værre slid, og de var godt trætte om aftenen, men så kunne hele Banken jo dyrkes. Dvs. hvis det ikke var højvande i fjorden, for så kunne det hele blive sat under vand igen. Derfor blev det nederste udlagt med engræs. Det hændte nemlig tit om efteråret, at vandet steg på grund af alt det vand der stadig strømmede ud til fjorden af bække inde fra landet, især efter kraftige regnskyl. Vi børn har mange gange været sendt rundt til bønderne i Tirsted, Vejleby, Brandstrup og Viet, om de ville hente deres ungkreaturer hjem, når de stod ved hegnene i vand til bugen. Men aldrig kan jeg huske, at vi fik så meget som drikkeskilling for det.

Jul

Det eneste, jeg husker om julen på Fyn, er en svag erindring om en strålende julefest i forsamlingshuset, hvortil mor, med Lillebror i barnevognen og Holger og jeg ved siden, gik hen. Om far var med, husker jeg ikke, kun at alle børn fik en lille gave. Holger fik et fint pennalhus eller griffelhus, som vi kaldte det. Hvad jeg fik, husker jeg ikke.

Julen på Holle husker jeg bedre. Den begyndte med, at vi fik "Nisseavisen". Det var Rødby Avis, som var en lille annonceavis, der havde pyntet alle avisnummere med nisser. Det var en spændende optakt til julen, og så begyndte vi at glæde os.

Det næste var så Vejleby Brugs, der lavede juleudstilling, som vi skolebørn altså skulle hen og se i det store frikvarter. Den Brugs fortjener et lille afsnit for sig selv. Det var den mest rodede butik, man kunne tænke sig, for oppe under loftet hang mange forskellige ting: fløjtekedler, kogrimer og tøj, blå mælkespande med låg og kaffekander af samme farve. På gulvet ved den ene side af døren var så en stor bunke reb af alle tykkelser, ringe med tækketråd

til stråtage, sømpakker af alle størrelser og skruer. I vinduet samme steds: Kludsko, træsko og træskobunde med spidse næser for dem der selv slog overlæder på, som far gjorde, zinkspande og malkeskamler, filtsåler og alt muligt andet, roegrebe, høstriver og leskafter og lignende. Ved samme endevæg, en reol med strømper, undertøj i maco og uld, forklædestof i striber og tern og så flonel i lyserøde, lyseblå og grå farver, samt uldgarn til sokker. Ved den anden side af døren var der udstilling af glasskåle, kander og det mere brugte køkkenudstyr som gryder og låg, randforme, kageruller og tragte. I skabet ved denne endevæg var så de fine ting: Blomstrede kopper og stel til sukker og fløde, kagefade og tallerkner, nogle med udhugninger langs kanten og guldkant. Det var foran dette lille skab, der var placeret et bord med juleudstilling, dvs. juletræsdynt og sukkerfigurer, så det var jo begrænset, hvad den udstilling bød på, men vi syntes, at det var flot at se alle de snoede små lys i alle de farver, der næsten fandtes, og så lysholderne, der bestod af nogle besynderlige metalklemmer. De var fantasifulde og ikke til at sætte lige på træet, så der var balance. Et år var der nogle, som var udførte som frøer, hvis gab sluttede om grenene på træet. Ja, der var meget at se på.

Min sidekammerat købte julegave til sin mor - en citronpresser. Sådan en ville jeg også gerne give min mor, men jeg havde ingen penge, - det havde vi børn aldrig. Men så fik jeg en lys idé. Den kunne fås på Brugsbogen - altså købte jeg den. Brugs-konen fru Kjæp, så op fra bogen og sagde, at det stod der ikke noget om. "Nej, men det har mor nok glemt", svarede jeg, og så fik jeg citronpresseren med hjem. Det var bare ikke sjovt, at skulle forklare mor dens tilstedeværelse i bogen, men efter bekendelsen om julegave, erklærede mor, at så-

dan en havde hun pinene ikke brug for, og så var det jo flovt næste skoledag at få den byttet hos Kjæp med en mere anvendelig syltetøjsassiet. Derefter gav jeg ikke flere julegaver.

Til jul skulle mor og far til Rødby for at handle lidt ind til julen, og så blev der spændt for. Mor og far i agestolen, Holger, jeg og lillebror kom op bagi på en halmsæk med tæppe om benene, og så kørte vi til juleudstilling, og der var helt anderledes ting at se på: Dejligt tøj i vinduerne og sko og støvler, især var jeg betaget af blanke knapstøvler med tilhørende støvleknaver, der var et lille instrument, som en krum hæklenål med træskaft. Legetøjsforretningerne var flotte, men lukket land for os. Vi havnede i den købmandsgård, hvor vi havde spændt fra, og hvor vi skulle handle. Der blev så købt det, vi ikke fik i den hjemlige Brugs. Det var dejligt at gå i den store forretning og se på de store kasser med figner, dadler, nødder og andre lækkerier. Far holdt meget af chokolade og figner, så det blev der altid købt, og mor brød sig ikke om søde sager, men derimod tørrede svesker og appelsiner, så det fik vi også, og mandler til de brune kager, som mor altid bagte til jul og som jeg bager den dag i dag. Det var gerne mørkt, når vi var på hjemturen, men vognlygterne var tændt og vi børn lagde os på vognbunden med hovedet på halmsækken og indsvøbt i tæppet, så lå vi og kiggede op stjernehimlen, lyttede til hestens trav og vognenes rumlen, og så gættede vi på, hvor langt vi var kommet, og skiftedes til at rejse os op og se, hvem der havde ret. Vi syntes altid, at det var klar frost og stjernehimmel den gang. Sandheden var vel at far kun kørte, når det var fint og klart vejr.

Det næste, der skete i juleforberedelserne var, at grisen blev slagtet. Det var festligt. Tidligt op for at fyre under vaskekedlen, hvori vandet var fyldt dagen i forvejen. Så kom Niels med slagtekniven og

sine gamle vittigheder om griserumpen osv. Far havde dagen i forvejen slebet vores knive og kødhakkemaskinens kniv og hulskive. Efter at grisen var slagtet, skoldet, hængt op og skåret op, indvoldene var kommet op i et gammel dybt slagtebrug, vi havde, fik de frokost. Det var gerne en kogt salt sild med fedtebrød, kogt æg, ostemad og kaffe samt hvidtøl. Snaps eller bagerer havde vi aldrig. Efter megen snak, omsvøb og nysgerrighed, gik Niels så hjem. Han ville ellers så gerne have set, hvordan vi rensede tarme, men det var fars hemmelighed, og den gav han ikke fra sig. Far kaldet det at slire tarme, og han havde lært det af en rigtig slagter. Han brugte et stykke cigarkassetræ, der var skåret på en ganske bestemt måde, og når han kørte det nedad tarmene, gik den indvendige slimhinde med og de blev klare som glas. Det gik nemt for ham, og derefter blev tarmene lagt i saltvand. Henne hos Niels stod de og vendte tarmene med to strikkepinde. Blodpølsetarmene var det senere at rense, og der skulle et af os børn hjælpe til. De blev altid fine. Efter at være skuret i 7 hold salt, blev de lagt i en spand koldt vand med porretoppe til næste dag. Det tog den særegne ferske lugt fra tarmene. Næste dag blev så blodpølserne kogt i vaskekedlen, der havde fået et lag fin ren halm i bunden. Mors blodpølser var dejlige med store gryn og rosiner, kanel og nelliker.

Selve slagtedagen blev der smeltet fedt. Her blev også laver sor-pølse. Den blev lavet af flæskesvær (sor), der blev skåret fra bugflæsket til medisteren. Disse flæskesvær blev strøet med salt, peber, allehånde og finthakkede løg, samt lidt stødte nelliker og rullet fast sammen og snøret godt med sejl garn og så blev de nedsaltede sammen med det øvrige grisekød. Når så mor kogte sulemad, grøn- eller hvidkålssuppe, blev en af disse pølser kogt med og brugt kold, skåret i tynde skiver til pålæg eller

med rugbrød og sennep. Grisetærerne blev der altid kogt gule ærter på sammen med halen. Det var en af fars livretter. Finker fik vi hver dag til frokost i slagteugen. De kunne jo ikke gemmes, men var da en afveksling fra den salte sild, vi ellers fik. Havde vi fået vandgrød med stegt flæsk til middag, fik vi gerne den kolde grød i varm mælk den følgende morgen i stedet for sild. Kold vandgrød, der var så stiv, at den kunne skæres i skiver, stegte mor somme tider i margarine på panden. Det fik vi så med sukker eller sirup på, og det syntes vi smagte godt. Finkerne blev også kogt på selve slagtedagen, lige som der blev lavet medisterpølse. Jeg syntes, at jeg kørte kødhakkemaskine hele dagen. Julesteg, ribben og medister blev taget fra, og resten af grisen blev saltet ned i sulekarret. Det var meget store grise, med meget stegeflæsk på, vi slagtede. Den skulle jo holde til næste jul. Kødet blev også hvinende salt til sidst.

Andre af julens forberedelser var så at skure og fernisere gulvene i forstuen og dagligstuen, der blev meget slidt. De skulle ferniseres to gange om året. Så skulle lamperne pudses og bronzeres. Jeg fik tidligt lov til at gøre dette. Så sad man ved bordet, hvorpå var lagt en avis med bronzepulver og tinktur og en lille pensel, og man skulle så se at komme ind i alle disse her ornamenter og ikke spilde den dyrebare forgyldning. Nielses Anna blev meget beundret for at have sin næse forgyldt, hvordan hun så havde båret sig ad med det! Men hun kom ikke i kirke den jul på grund af næsen. Niels sagde, at når vor mor ikke kunne få sin røv forgyldt, var det da godt, at hun selv kunne klare næsen. Kakkelovnene blev også pudse. Det skete vist kun denne ene gang om året og lavede et grusomt svineri.

Bagningen var julekage med rosiner, sukkat og kardemomme, som blev købt hel og

stødt i morteren. Brune kager, marengs og jødekager, somme tider også vaniljekranse. Bagningen var gerne overstået før grise-slagtningen. Kagerne kunne jo gemmes i dåser.

Juleaftensdag havde vi så travlt med at gøre fint inde og ude. Køerne skulle strigles ekstra godt og hesten ligeså. Stalden skulle renses og hakkelse skæres til julen. Så fik dyrene ekstra foder. Alle redskaber blev sat i hus eller opad væggene. Harven kunne med sine tre led, en for en, stikkes ind i rørvæggen på møddinghuset og til sidst skulle gården fejjes. Herefter samledes vi alle foran køkkendøren for at høre Peder Ærbo kime julen ind oppe i kirketårnet. En gang sad jeg nede i marken nedenfor kirken. Jeg var nede i bækken for at hente fårene hjem, da klokkerne begyndte at kime. Så der sad jeg på tøjrekøllen med Mette og Ester (sådan hed fårene), og syntes, at det var helt forkert og alligevel højtideligt.

Hjemme var der hvid dug på bordet, og der duftede af brune kartofler, rødkål, ribbenssteg og medister. Vi fik først en lille klat risengrød med sødt nisseøl, men mandel og mandelgave kendte vi ikke. Efter spisningen og opvasken sang vi julesalmer af vore gamle salmebøger. Hvis der var kommet pakke fra tanterne i København, fik vi, hvad de havde sendt. Der var altid masser af søde sager med, bolsjer og sukkerstænger og sommetider en lille nyttig ting til os børn, et par vanter, en hue eller andet småt.

Vi havde ikke juletræ. Der var ikke plads til det, sagde mor altid. Vi har kun haft juletræ to gange, mens jeg var barn. Den ene gang fordi far først kom hjem fra roekampagnen på Stokkemark saftstation selve juleaftensdag, og på vejen gennem Ryde skov købte et lille træ i Plantagehuset. Vi fik travlt med at pynte det, for julestads havde vi.

Om aftenen fik vi så figer, dadler og chokoladebrikker, appelsiner og kaffe med småkager. Så læste vi i vores julebøger. Far fik altid Blæksprutten af tanterne. Før jul lånte vi bøger fra biblioteket, mor skulle altid have Jeppe Aakjærs "Imens pølsen koger" og andre noveller. Vi gik i seng ved 21.30-tiden. I juledagene gik vi så i kirke. Det var mor, der gik 1. juledag til Vejleby kirke med et af os børn. Den dag havde hun nem mad til middag, grønlangkål med flæsk og pølse. 2. juledag gik far og en af os. Da var det til Tirsted kirke.

Juleaften var der aldrig gudstjeneste i nogen af kirkerne. Det mente missionsfolkene var frugtesløst, for folk tænkte bare på at komme hjem til juletræ og andre materielle goder.

Fjerde juledag var vi så til Ungdomsforeningens juletræ i forsamlingshuset, og det var dejligt. Ungdomsforeningens bestyrelse gik før jul rundt til beboerne med en liste, hvor man kunne skrive sig på samt betale beløbet for hver person fra huset. Far gav 5 kroner for os fem. Nogle gav, selv om de slet ikke kom, så der var altid gjort meget ud af det. Samme aften havde missionsfolkene (de hellige, som vi kaldte dem) deres juletræsfest i missionshuset, og jeg tror, at der har været en slags kappestrid, om hvis der var flottest. Missionsfolkene fest begyndte en time tidligere og sluttede tidligere. Vores begyndte altså klokken seks. Far kørte os derned og hentede os igen. Han ville ikke ind og drikke chokoladen fra børnene, som han sagde. Vi samledes i den lille sal, hvor vi fik varm chokolade og wienerbrød. Når så alle havde fået, blev skydedørene slået op til den store sal, hvor træet stod tændt og så strålende ud. Her stod også lærer Wested med sit sangkor. Han læste juleevangeliet, og så gik vi rundt om træet og sang: "Det kimer nu til julefest" og andre kønne julesalmer. Imens

lysene brændte ned, læste han så en julefortælling. Dernæst plyndrede vi juletræet. Det gjaldt om at få så meget med hjem som muligt (derfra stammede vores julepynt). Så blev træet slæbt ud. Imens Christian Munks orkester tog plads (violin og kornet - senere kom far til på bas), blev gulvet fejlet, skydedørene skubbet næsten sammen, så der lige akkurat kunne gå et barn igennem. De unge piger i foreningen stillede sig op ved hver side af døren med store kurve med godteposer. Så delte de ud til hvert barn, der gik igennem. Jeg misundte de unge piger, der havde siddet og pakket alle disse poser med rigtig konfekt. Da så godteposerne var delt ud, spillede der op til dans. Det var både Rits-rats, Sekstur, Pigernes fornøjelse, Tyrolervals, Pærevals og hvad de alle sammen hed. Det var meget sjovt. Efter klokken 22 måtte de voksne først danse. Så kom der pludselig en masse, vi ikke havde set der før. Nu blev der trængsel. Mange kom fra missionshuset, for der var der ikke dans. Ja, nogle af børnene der omme fra kom endda til godteposeuddelingen. Ved 23-tiden tog vi så hjem igen.

Næste dag blev det forsmåede juletræ slæbt ind i forsamlingshuset igen og pyntet på ny til "Arbejdernes Julefest". Mange af vores skolekammerater var med begge gange, nemlig dem hvis forældre var socialdemokrater. Så gik snakken og pralerierne om hvis julefest, der var den bedste.

Nytårsaften fik vi næsten altid grønlangkål og æbleskiver med syltetøj. Drengene løb ud for at lave nytårsløjer. Det bestod mest i at flytte lidt om på de ting, naboerne havde stående udenfor og rende med deres havelåger. De kunne jo ikke vide, at far havde skruet nogle bolte over hængslerne, så lågerne ikke kunne løftes af. Det kunne til gengæld dørene, for engang kom de unge mennesker henne fra Hollegård og løftede alle vore døre af, så

der blev hundekoldt i hele huset. Først tog de forstuedøren af, så døren ind til stuen, men så kom far ellers på benene. Inden døren til køkkenet var løftet af, havde han løftet mors store blå vandkedel af komfuret og kørt sin hånd over bunden af den, så hånden var helt sort af sod. Den kørte han så rundt i Helges og Poul Ankers ansigter og hvide skorter, så de så forfærdelige ud. Så måtte de elles sætte dørene på igen, før de fik en æbleskive eller to. De anede ikke rigtigt, hvordan de så ud, før de kom hjem til dem selv igen. Men deres mor blev gal over de beskidte skjorter, hun skulle vaskeske.

Mere arbejde

Så var det ellers hverdag igen med skolegang, lektielæsning, og så det evindelige køren maskinomgang og skovning af brænde igen. En gang kom far med et spand store tunge jyske heste og en mægtig Oliverplov, han havde lånt af en bonde nede i Tjennemarke. Far havde tidligere boet hos ham i roekampagnen. Nu skulle de seks tønder land jord ude i fjorden pløjes og sås til med blandingskorn (havre og byg). Det år skulle der så være græs hjemme, hvor køerne skulle stå i tøj. Hurra, hurra! Færdig med at vogte kvæg. Men - da jorden derude var blevet pløjet, var der så fyldt med sten, at der gik måneder med at samle dem op. Hver gang far havde harvet, var der lige så mange sten igen, og der blev harvet mange gange. Selv efter, at der var sået, gik vi og sankede sten igen. Ja, vi drømte endog om sten om natten. Tungt og strengt var det!

Det var unægteligt sjovere, når fjorden var helt islagt. Far lejede holmene derude med stenrør til tagtækning, og så skulle vi derud. Far havde lavet et redskab der bestod af nogle lette bøjede stænger med trådbøjler på hver, og et smalt skarpt knivblad forrest, og så lette tremmer på tværs.

Den var meget let at skubbe hen over isen, og så lagde rørene sig fint mellem bøjlerne efter at være skåret af ved isens overflade. Der kunne lige være til et neg mellem hver bøjle. Holger og jeg skiftedes til at køre med dette redskab, og vi kunne jo glide på is samtidigt. Far bandt så negene og læssede dem på en stor slæde. Når der var læs nok på, kørte Holger eller jeg den i land og læssede af og så af sted igen. Det blev nu mest Holger, fordi han kunne løbe på skøjter, og det gik stærkere med at komme tilbage. Men det var også sjovt, når der var medvind til land, for så kunne vi sidde på læsset og næsten lade vinden køre os ind. Vi havde også en pigkæp at stage os frem med. Med øvelse kunne der så skydes en ret god fart. Det var dejligt! Man kunne også godt blive forfrossen af sådan en hel dag. Fordi dagene var korte, kunne man jo ikke tillade sig at gå hjem til middag, men fik mad med til hele dagen. Da vi ingen termoflasker havde, fik vi heller ingen kaffe at varme os på. Det var skam rart at komme hjem i den lune kakkelovns-krog efter sådan en dag. Man var nu også godt træt, når man skulle i gang med lektierne til næste dag. Vi kunne også godt have meget sne sådan en vinter. Så var det naturligvis ikke noget med at skære rør.

Der var pilehegn langs næsten alle veje - i hvert fald ved den ene side. Det var nogle ordentlige driver, der kunne lægge sig langs dem. Den gang havde man ikke gummistøvler eller lange bukser. Selv drengene gik med korte bukser, der dog nåede lidt under knæene. Men vi piger gik altid med iskolde lår og våde strømper. Så var det rart at komme op i skolen, især når degnen havde været så tidligt oppe, at han havde nået at få varme i skolestuen, til vi kom. Om vinteren var det tilladt at gå ind efter at have skiftet til kludsko og varme sig, til timen skulle begynde med morgen-sang og morgenbøn.

Her skal lige fortælles lidt om skolens brændsel! Det blev kørt fra skoven af bønderne på skift. Så kom der et par arbejdsmænd. De skar, kløvede og stablede brændet i en meget lang stabel ude på legepladsen. Det faldt aldrig nogen af børnene ind at pille ved stablen. Det var indgroet i os alle, at brændsel - ligesom føden - var noget vi behandlede med respekt. Når lærer Westeds sommerpærer var modne, så skulle brændslet i hus. Det var en dejlig dag, når alle vi børn tog fat. Vi havde nogle store høkurve med hanke i hver side. Der var tre af dem. Så tog to af de stærkeste i hver hank, og mens en flok børn fyldte i, rendte andre med kurvene i pendulfart til brændeskuret, hvor nogle rakte op, mens andre igen stablede. Da vi var ca. 24 børn i hver klasse, kan det nok være, det gik stærkt. Når brændet så var inde, fik børnene lov at tømme sommerpæreret i høkurvene og bære dem ind i skolestuen. To andre blev sendt i Brugsen efter chokoladeruller, og så fik vi ellers læst historier resten af dagen, mens vi gnaskede pærer og spiste chokolade. Så den dag i skolen var næsten lige så spændende som selve skoleudflugterne.

Der blev også fyret med tørv, men jeg ved ikke, hvor de var fra. Her var det også bønderne, der på skift hentede. Vi må jo stadigvæk huske, at det var de strenge år efter første verdenskrig, hvor vi havde kullrationering.

Skolegang og fornøjelser

Jeg var i det hele taget glad for skolen og syntes, at det var dejligt at skrive diktat og fristil. Jeg var ganske god til det og somme tider blev de læst op. Det syntes jeg var dejligt, men bagefter blev man sandelig drillet af de andre. Puffet til og fik flået kysen af og blev knubset af de store. Det kunne man jo ikke fortælle hjemme eller til degnen, for så blev det bare værre. Den

Gæster til eftermiddagskaffe. Forrest ses Marie Sofus, Hanne Errebo, Valborg og til højre Søren Skrædder. Bagerst står Anna, Marie Skrædder, Fanny Nielsen, Mor, tante Malvine. De tre piger er Marie Sofus datter Tove, Fannys datter Ruth og Valborgs lillesøster Ingrid.

sidste time i skolen sad man altid med en knugende fornemmelse i maven.

En sommer havde vi ingen lærerinde. Så måtte Wested have alle børn således, at 1. og 2. klasse gik den ene dag og 3. og 4. klasse den næste. Deraf kom det sig, at jeg gik i klasse med Holger. Det hjalp på mobberiet, for han var stor og stærk. Vi kørte på cykel - en gammel herrecykel, hvor jeg kunne sidde på stangen. Den havde fast gummi, som far vist nok havde fået af en karetmager. Det var jo lidt ømt for rumpetten at sidde på den, men vi kunne komme

hurtigere hjem. Det kunne nok være nødvendigt, især om høsten eller i efteråret, når foderroerne skulle tages op, og far skulle til Tjennemarke og køre roetog. Det var nu kedeligt, altid at skulle arbejde! En gang, da vi skulle tage roer op og var alene om det, fandt vi på at lave gravstene af dem. Vi huggede en skive af roen, så snittede vi navne i roen og smurte det godt ind i jord, og så stod navnet der lige så tydeligt sort på hvidt. Nu blev det morsomt. Vi begravede alle Vejlebys gårdmænd og hustruer og lavede de nydeligste små gravsteder

af katost, som små buksbomhække omkring. Det gik næsten hele eftermiddagen med indtil far kom uventet hjem. Lokomotivet var gået i stykker, og der skulle skaffes et andet. Han opdagede straks vores fine kirkegård, og kors hvor blev han dog gal, og så vankede der øretæver. At tænke sig, ligefrem ødelægge det gode foder dyrene skulle leve af! Vi kunne bare tænke os, at det var vores mad, der blev ødelagt, men nu kunne vi gå i seng uden aftensmad - og det skete. Tilfældigvis kom jeg til at høre mor og far grine over, at vi havde lagt alle storbønderne i Vejleby i deres grave. Uf, hvor voksne mennesker dog var træske og uforståelige! Men vi lærte, at sådan behandlede man ikke det gode foder.

Afsluttes i 2004.

Ellen Margrethe Thomsen (1911-2002) havde sin barndom på Holle ved Vejleby og var landmandskone på Lolland, indtil hun i 1960 kom ind på det første hold i den nye sygehjælperuddannelse. Hun virkede som sygehjælper på Maribo Sygehus til sin pensionering sidst i 1970'erne. Efter at være blevet enke flyttede hun siden til Kirke Hyllinge for at være nærmere sine børn og børnebørn. Ellen Margrethe Thomsen døde i 2002.

Den store mand på den lille ø

af Benni Bødker

Enehøjes sømærke er kendt af enhver, der har besøgt denne den største af øerne i Nakskov fjord. To frønnede hvalkæber danner en portal, hvis tilstedeværelse må undre besøgeren, der ikke kender historien bag. Sammen med den gamle kalkede smedje hører hvalkæberne til nogle af de seværdigheder, der stadig vidner om, at her boede grønlandsfareren og forfatteren Peter Freuchen engang. Hans kæmpeskildpadder græsser desværre ikke længere på øen. I det hele taget gjorde Freuchen et barokt indtryk på omverdenen. Da han solgte Enehøje i 1940 kunne en avis således fortælle om dette eksotiske indslag i en ellers ordinær provins:

“Freuchen holdt Fasaner paa sin Ø, der laa saa langt ude i Fjorden, at Fuglene ikke kunde flyve til Lolland. Han drev ogsaa Jagt paa levende Harer, der sendtes til København og solgtes til Udsætning. [...] I Øens gamle Smedie, som han fyldte med Bøger fra Gulv til Loft, sad han og skrev sine egne Bøger, sine Artikler og sine Foredrag. Peter Freuchen gik rundt som en Patriark paa sin Ø, grum at se til med flagrende Haar i Sommertiden, Cowboy-Skjorte og Bukserem [...]” Særligt det lidet konventionelle ydre har åbenbart vakt opsigt.

Peter Freuchen besøgte Enehøje første gang som barn, da han svømmede dertil fra Lindelse på Lolland. Dengang blev han

De ca. 3,5 m. høje hvalkæber på Enehøje.
Foto: Museet Falsters Minder.

modtaget med en lussing af øens daværende ejer. Det afskrækkede ham nu ikke, og i 1926 købte han øen. Det blev indledningen til en af de mest livlige perioder i øens nyere historie. Her var der i 1920'erne og 30'erne et sandt leben af litterater og levemænd, der flokkedes om den store mand på den lille ø. Kendte danskere fra Storm P. til Johannes V. Jensen gæstede ham. Men størst betydning fik polarfarerens gæstfrihed for digteren Otto Gelsted, der

Enehøje.

flere steder digterisk har vist sin taknemmelighed og sikret øen en varig plads i dansk litteratur.

Peter Freuchen (1886-1957) hørte til den nu uddøende race af livsnydere, der drak verden i store slurke og søgte eventyret, hvor det endnu var at finde. Hans bedstefader stammede fra Nakskov, hvor han var skipper og bl.a. sejlede på Sydamerika med ØKs stifter H.N. Andersen under sig.

Freuchen var selv født og opvokset i Nykøbing Falster. Han blev student derfra i 1904 og skulle egentlig have været købmand i byen som sin fader, men han ville hellere til København for at studere medicin. Det blev der nu ikke meget af, for allerede i 1906 måtte han adlyde sin udlængsel og rastløshed for at tage med som meteorologisk assistent på Mylius-Erichsens litterære Danmarksekspedition til Nordøstgrønland.

I de følgende år blev Freuchen en af de store udforskere af det vældige, endnu ukendte og ukortlagte grønlandske kontinent. Sammen med vennen Knud Rasmussen anlagde han i 1910 handelsstationen Thule og var også dens bestyrer 1913-19. Sammen organiserede de Thule-ekspeditionerne, der foregik på slæde henover indlandsisen. Freuchen var også med til at kortlægge Independence-fjorden og udlægge depoter til Roald Amundsens togt mod Nordpolen.

I Nakskov lod Freuchen og Knud Rasmussen det arktiske ekspeditionsskib Søkongen bygge engang i 1920'erne. Freuchen var i det hele taget vellidt i Nakskov og lod sig ofte se på bænken foran det gamle sømandshjem i Havnegade i samtale med vennen kaptajn Gunnarsen.

Det var under den 5. Thuleekspedition i 1924, at Freuchen mistede sin venstre fod og i stedet fik det træben, som blev et af hans kendetegn. Et andet karakteristikum var hans formidable evne til at spinde en skrøne ud fra devisen om, at en god løgnehistorie er bedre end en dårlig sandhed. Således blev han engang under et middagsselskab, hvor han sad ved siden af en meget nysgerrig dame spurgt, hvorfor han gik med træben. Var benet blevet ædt af hajer?

- Nej, svarede Freuchen, det har jeg selv spist.

- Selv spist?

- Ja, det var oppe i Grønland, vi var sneet inde, min kammerat og jeg - uden føde - tarmene skreg af sult - til sidst så jeg ingen anden udvej end at spise mit eget ben.

- Men Deres kammerat?

- Ja, han blev derude, stakkels mand - han forstod ikke at holde måde - han åd sig selv rub og stub.

Den 5. Thuleekspedition til arktisk Canada, hvor Freuchen medvirkede som biolog og kartograf, blev grundet handicappet hans sidste store. Det har nok været en af grundene til, at han købte Enehøje for at have en rolig hjembase i barndommens landskab. Det afholdte ham nu ikke fra i de følgende år at rejse i de arktiske egne, Sibirien, Lapland, Grønland, Canada og Alaska og påbegynde sit forfatterskab og oplysningsvirksomhed. Verdenskendt blev han således allerede i 1932, da han skrev manuskript til og medvirkede i filmen

Folkeholdet på Enehøje. Peter Freuchen ses som nr. 2 i første række fra venstre.
Foto: Ravnsborg Lokalhitoriske Arkiv.

Eskimo, der blev produceret i Alaska og Hollywood.

I verdensmandsvid stod Peter Freuchen, den store mand med det firkantede skæg, skipperkasket og træben, ikke tilbage for de bohemer fra København, som besøgte ham på Enehøje. En af dem var som omtalt Otto Gelsted, der hurtigt knyttede venskab med den sprudlende eventyrer. I et interview kunne Gelsted fortælle:

“I modsætning til mig var Peter Freuchen et meget energisk menneske. Peter kom en dag pludselig op til mig. Du må pakke din kuffert, sagde han. Hvorfor, sagde jeg. Jo, jeg skulle ned til Enehøje. Så pakkede jeg kuffert på et kvarter, og vi kørte til Enehøje. Der boede ikke mange andre end os på Enehøje. Øen var ikke så stor, man kunne gå rundt på den i løbet af en dag. Der var en stor høj midt på den, dér havde Peter lavet ligesom et lille mo-

nument af fire barder. Han havde altid noget ungvæg gående. Der var et stort område, hvor der ingen mennesker kom. Der lå nogle store damme og søer, og dér gik kvæget, og han tjente lidt penge på det. Jeg kunne lide at gå derude, ned på stranden, der var ingen, der forstyrrede, og jeg blev jo hurtigt venner med strandfuglene, der opdagede, jeg var fredelig. De hoppede rundt om mig og nippede mig i næsen.”

Otto Gelsted (1888-1968), der næsten var jævnaldrende med Freuchen, var en af 1920'ernes mest fremtrædende digtere og intellektuelle. Gelsted var fortaler for den nye avantgardekunst, ekspressionistisk digter og kommunist. Men først og fremmest var han en stor humanistisk kulturkritiker, der introducerede Sigmund Freud i Danmark, advarede imod 30'ernes fascisme og nazisme og leverede det filosofiske

grundlag for kulturradikalismen, hvis hovedfigur Poul Henningsen han også lavede revyer med.

Gelsted stammede fra Middelfart og fik sit store gennembrug som digter med samlingen *Jomfru Gloriant* (1923). Heri findes bl.a. det kulturkritiske digt "Reklameskibet", hvis opgør med tidens amerikanisering og forfladigelse af kulturen har været tvangspensum for generationer af skoleelever lige siden. Gelsted havde en vis tilknytning til Lolland-Falster, idet han via sit bekendtskab med den ældre kollega Sophus Claussen var litteraturredaktør på *Folketidende* indtil 1925, hvor forfatteren Hans Kirk overtog. Betydningfuldt at tænke på, at avisens mest fremtrædende litteraturskribenter på den tid var erklærede kommunister.

I flere omgange besøgte både Sophus Claussen og Otto Gelsted Enehøje for at kigge ind til Peter Freuchen. Når de kom ned fra storbyen tog de som regel turen omkring *Folketidendes* hovedkontor i Nykøbing F. for at få rettet økonomien op - Sophus Claussen, der med rette regnes for en af sin generations vigtigste danske lyrikere, var trods alt søn af avisens grundlægger.

At komme til Enehøje fra København var for Otto Gelsted en lise, der gav ro i sjælen i et ellers kaotisk liv. Øen fungerede også som muse for hans digtning, hvilken ikke mindst gav sig udslag i digtsamlingen *Enehøje-Digte* (som selvfølgelig er dedikeret til Freuchen) i 1929.³ Han havde da netop været i Sovjetunionen for at bese kommunismen i praksis, hvilket gav anledning til en afdeling agitatoriske kampdigte i samlingen. Men i denne bog findes også nogle af de smukkeste digte, der besynger den lollandske natur. Således blandt andet digtet "Sydhavsøerne", hvor digteren kigger ind mod Nakskovs røde tage:

Mit Hjerte trives ved det Syn
af knaldblaat Vand og hvide Søer,
der skummer mellem grønne Øer
med Hø i Stak og Skoves Bryn.

Med røde Tage ligger By'n
i Sol og diset Sommerslør.
Paa Engen vender en flok Køer
de lyse Horn mod Tordensky'n.

Hvor lunt og trygt et Sommerland
med brede Gaarde, stensat Mark
og Pilehegn og Sukkerro'r-

en ø, der svømmer som en Ark
med Danmarks røde Kvæg om Bord,
med Sødme og med sund Fortand.

For digteren Otto Gelsted var opholdet på Enehøje af stor betydning. Hans forfatter-skab indtil *Enehøje-Digte*, som i dag regnes for et af hans hovedværker, havde været præget af splittelse over for sig selv som menneske og over for omverdenens anmassende realiteter og den kaotiske moderne verden. Med naturlyrikken, som den fra Enehøje, finder han klarheden og roen i betragtningen af naturen, der hviler i sig selv. Digter-jeg'et oplever sig selv som en fremmed, der tracter efter hvile og ro, så han kan få nye kræfter. Han har fået lov til at opleve naturen som tilskuer og suger til sig af visdom.

I "Kornets Lov" skildres det således:

Jeg lærer Klogskab af Kornets Skæbne,
med Ro og Regel vil jeg mig væbne,
for Kornets Lov, det er Kunstens Lov.

I sommeren, midt i høsten, mens alting gror og traktoren med sin mejer skærer kornet af, er han rolig for en stund i digtet "Augustsommer":

Fra haven på Enehøje. Fra venstre ses "Ludvig" Jensen, Elisabeth Jensens søster, Otto Gelsted, Frk. Haag, husbestyrerinde på Enehøje, og Elisabeth Jensen, Peter Freuchens sekretær. Foto og oplysninger: Museet Falsters Minder.

Mit Skæg er langt, min Pande klar,
 min Aand er fyldt som Kviens Bug,
 og mine Tanker ordner sig
 paa Rad som Neg af rødlig Rug.

Hvem der kan opleve en sommerhøst således, er en sand digter, der ikke opfinder skønheden, men viser os den, hvor den er. At vise poesien i landskabet omkring os, i den virkelighed, vi lever i her og nu, er ikke en ringe bedrift for en digter, der som byboen og den revolutionære Gelsted blot tog til Enehøje for at besøge vennen Peter Freuchen. At disse besøg var en sjælens vederkvægelse vendte Gelsted tilbage til gang på gang. Ikke mindst i nogle rejsebrevne i *Ekstra Bladet*. Her mindes han første gang, han besøgte øen:

“At tænke tilbage på den lange badesommer på Enehøje, hvor jeg knap havde klæder på kroppen dagen lang, er som en paradisisk drøm. Høstmaskinen blinkede med sine vingehjul mod de blå sunde, svalerne svirrede over markerne, hvor negene stod i travet som i hele gyldne rader. Det var som himlen selv i en gammel salme.”

Her gik han rundt og indfangede øns sommerstemning og naturen, hvor alting var i blomst. Men han glemte ikke charmen ved de andre årstider:

“Enehøje ved vintertid! De nøgne træer i parken gør udsigten friere, og sneen udvider rummet. Om morgenen står solen op i magiske nordlysfarver. Vejret slår om i tøj, og under den tynde, vaskede himmel får fjorden farve af dyb viol. I sneen er spor af

krager, det ligner skæve stjerner, harernes fire poter og lange streger af musenes gange, som havde et eventyrligt alfetog været på vandring [...].”

I et andet af sine rejsebrevne fortæller Gelsted om sine indtryk af Nakskov, “en forunderlig købstad, der er en blanding af ældgammelt og tiptop moderne”. Her har såvel byens pittoreske havnefront som industrien talt til den moderne digters æstetiske sans:

“Små smøger med mærkelige, middelalderlige navne går ned til havnen, og inde i den udstrakte, gammeldags købmandsgård står røde og blå benzintanke foran bindingsværksmure. På den anden side havnen ligger værftet med vældige, rustne jernskrog under arbejde og kolossale dieselskibe opankrede. Udefra set viser byens profil sig som en bræmme af røde tage, fabrikkskorstene, skibsmaster og kæmpekraners fine kniplingsspind.”⁵

Peter Freuchen solgte Enehøje i 1940 og fra 1942 boede han i New York, hvor han blev kendt over det meste af USA, da han i 1950'erne vandt 64.000 dollars i Kvit eller Dobbelt. Freuchens skønlitterære forfatter-skab er ikke værdsat i dag, men dengang var det af en vis vigtighed, at han gjorde sit til at anfægte det billede af primitive eskimoer, som århundreders dansk kolonialisering havde skabt. Hans bøger om eskimernes verden, bl.a. *Storfanger* (1927), *Hvid Mand* (1943) og *Solfjeld* (1946) skabte

ham et vist ry. De læses næppe i dag, dertil er de for forældede og stilistisk nok ikke helt på toppen. Af større værdi er hans erindringsbøger, f.eks. *Min grønlandske Ungdom* (1936).

Desværre læses Otto Gelsteds digte heller ikke meget i dag, omend specielt hans naturlyrik stadig er frisk og læseværdig. Derimod udgives og læses hans gendigtninger af *Homers Illiaden* og *Odyseen* stadig og har sikkert været manges indgang til den store græker og den antikke verden.

Men som besynger af den lollandske naturpragt er Gelsted værd af huske på. Det er nemt at forstå, at han følte sig hensat til en paradisisk tilstand, når markerne på den lille ø modnedes gyldengult, og svalerne fløj højt. Og vi kan i dag kun glæde os over, at han kunne give så smukt udtryk for det, som det f.eks. sker i “Graalys Fjord”, der afslutter *Enehøje Digte*:

Det er saa lidt, næsten ingenting,
kun en Fjord og en Ø.

Men her er den susende Tone til
hvori jeg vil dø.

Benni Bødker (f. 1975) er forlagsredaktør og cand.mag. i dansk og filosofi. Han har senest udgivet *Palle Rosenkrantz: Kriminalnoveller* (Cicero 2003) med en afhandling, der fortæller om Lollands betydning for forfatterskabet.

¹ Politiken 9. maj 1940.

² Interview af Claus Ingemann Jørgensen i *Land og Folk* citeret efter Erik Aalbæk Jensen: *Livet på øerne. Smålandshavet og Nakskov fjord*. Kbh.: Gyldendal, 1981, side 83f.

³ Kbh.: Levin & Munksgaard, 1929.

⁴ Otto Gelsted: “Harefangsten på Peter Freuchens ø”. *Ekstra Bladet* 16. januar, 1929, optrykt i Otto Gelsted: *Tilbageblik på fremtiden*. Odense: Sirius, 1977.

⁵ Otto Gelsted: “Sommerbrev fra Nakskov fjord”, *Ekstra Bladet* 7. august 1930. Optrykt 1977.

Lolland-Falster den 29. august 1943

En militærhistorisk beretning om begivenhederne på Lolland-Falster ”til lands og til vands”

Af Helge Hagemann

Det er i år 60 år siden, at samarbejdet mellem Danmark og den tyske Værnemagt brød sammen den 29. august. Denne dag blev et afgørende vendepunkt i besættelsehistorien, og begivenhederne fik øjeblikkeligt mærkbare følger ikke alene i Danmark og for den danske befolkning, men også i forholdet mellem Danmark og omverdenen. Heller ikke Lolland-Falster forblev uberørt, hvad de nedenfor beskrevne begivenheder bevidner.

Lige siden 1945 har det været et stærkt omdiskuteret spørgsmål, om Danmark egentlig havde været i krig med Tyskland, eller om vi ”kun” havde været mere eller mindre ”godvilligt” besat. Spørgsmålet er ikke blot et juridisk eller akademisk problem, men rammer og ramte dybt ind i begrebet danskhed og dansk selvforståelse.

Da den tyske Værnemagt overfaldt og besatte Danmark den 9. april, skete det stort set uden modstand, og en egentlig krigserklæring blev aldrig afgivet. Allerede den samme morgen underskrev de to parter den såkaldte 14-punkts erklæring, hvor Danmark formelt bevarede sin suverænitæt i folkeretlig henseende. Det gav sig bl.a. udslag i, at vi opretholdt en dansk hær og en dansk flåde. Vi opretholdt endvidere

vort politi og et selvstændigt retssystem, som fungerede videre stort set uden indblanding fra tysk side. Denne helt klart politiske beslutning vakte imidlertid dyb harme i vide kredse i den danske befolkning og ikke mindst i det danske officerskorps. Man følte sig ydmyget og skamfuld over ikke i det mindste at have fået lov til at sætte sig til modværge, selvom resultatet havde været givet på forhånd. En lille personlig episode kan beskrive følelserne. Min fader var officer, og hans bedste officerskammerat eller ven reagerede, eller som vi jo klart vil sige i dag, overreagerede, ved samme dag at gå ud på Roskilde kirkegård, hvor han skød sig efterladende hustru og 3 børn.

Den såkaldt danske suverænitæt var naturligvis en illusion. Vejen fra den 9. april 1940 til den 29. august var en ”via dolorosa” for den danske regering, som måtte give tyskerne flere og flere ydmygende indrømmelser: kommunistloven, interneeringen af de danske kommunister, tilslutningen til antikominternpagten m.fl. Men i sommeren 1943 var det slut. Det såkaldte ”augustoprør” brød ud med strejker og uroligheder i en række provinsbyer: Odense, Esbjerg, Ålborg, Helsingør og til dels

*Ild i to jernbanevogne med hør ved Nykøbing 29. august 1943.
Foto: Aage Boding, Sundby/Lolland-Falsters Folketidende*

også i København. Den 28. august stillede tyskerne den danske regering et ultimatum, som var uacceptabelt, og den danske regering valgte at gå af. Fra dette tidspunkt var Danmark, hvad den formelle folkeretlige jura end måtte mene, de facto i krig med Tyskland. Og det fik Danmark at mærke allerede den 29. august. Man kan mene, hvad man vil om samarbejdspolitikken, men Danmark var sluppet lempeligt gennem de 3 første besættelsesår. Ikke mindst sammenholdt med forholdene i de øvrige besatte lande.

Lolland - Falster efter den 9. april

Efter 9. april og til trods for det chok besættelsen naturligvis betød for alle i hele landet, gik dagligdagen videre på Lolland-Falster. Hvordan kan man beskrive situationen på Lolland-Falster? Ud fra de skriftli-

ge kilder, som undertegnede er kommet i besiddelse af, eller rettere fået tilladelse af Rigsarkivet til at gennemgå, tyder det på, at Lolland-Falster trods besættelse stort set slap igennem "de fem forbandede år" uden store omkostninger og dramaer. Som redaktør Ole Schrøder, et samtidsøjenvidne, beskriver det i det store samtidsværk "Danmarks Frihedskamp":

" At skildre krigen og frihedskampen på Lolland-Falster er på en gang en meget let og meget vanskelig opgave. Der er et nyt mundheld, der siger, at man under krigen ikke havde det bedre i Stockholm og Lissabon end på Lolland-Falster; og helt galt var det ikke at sige det. Lollikkerne – og for så vidt også falstringerne – har bestandigt været anset for materielt indstillede mennesker; og de materielle goder under krigen og den tyske besættelse var til stede

i et i det øvrige land ukendt format, måtte selvsagt ikke alene sætte sit præg, men tilige bekræfte det nyskabte mundheld.

Under så at sige hele perioden 1939-45 var Lolland-Falster en rolig plet i et uroligt Europa og Danmark, så roligt og fredeligt, at beboerne i dette amt ofte havde vanskeligt ved at forstå, at der gik noget stort og alvorligt for sig. Man havde ligesom det hele på en sådan afstand, at man ikke rigtigt var med og derfor ikke kunne føle så stærkt som andre. Heldigvis viste det sig til sidst, da det gjaldt, at det ikke var viljen til at forstå og være med, det skortede på, - langtfra ...”.

Vurderingen er ikke ganske ukorrekt. Ifølge de officielle opgørelser over sabotager, som findes i dokumentsamlingen ”Besættelsestidens Fakta”, finder den første egentlige sabotagehandling sted den 20. august 1942. Der er gået 2 1/2 år af besættelsen, og denne sabotage var et brandstiftelsesforsøg i et barakkompleks i Nykøbing. Gerningsmanden var ikke organiseret i en modstandsgruppe. Det var et enkeltmandsværk.

Indtil den 29. august 1943 er følgende sabotager registreret i politiets arkiver, idet man skal erindre, at det var det danske politi, som forestod efterforskningen:

Sabotage mod D.N.S.A.P.s Kontor, Suhrsgade Maribo, 14. oktober 1942

Sabotage mod Chr. Hansens Møbelfabrik, Stubbekøbingvej, Nykøbing, 7. april 1943

Brand hos Snedkermester Andersen, Nykøbing, 30. juni 1943

Ingen menneskeliv var gået tabt de første 3 1/2 år af den tyske besættelse, medens hele det øvrige Europa stod i flammer. Det var således ikke de helt store dramatiske begivenheder, som havde sat deres præg på Lolland-Falster. Ifølge politimestrenes indberetninger til statsadvokaten for særlige anliggender (statsadvokaten havde sager mellem danskere og besættelsesmagten som et særligt ressort) forløb forholdet til den tyske værnemagt uden de store gnidninger. Der var naturligvis nogle episoder mellem lokalbefolkningen og tyske soldater specielt i relation til værtshusmiljøerne. Man mener, at der i gennemsnit befandt sig ca. 1500-2000 tyske soldater på Lolland-Falster, hovedsagelig beskæftiget med bevogtningsopgaver. Når tyskerne følte sig forulempet, og det skete selvfølgelig i en række tilfælde, rettede de tyske kommandanter henvendelse til det danske politi, som herefter foretog den videre efterforskning af en sag, og de danske domstole dømte eller frifandt uden tysk indblanding.

Men krigens følger blev mere og mere mærkbare også på Lolland-Falster. Om-

Ikke antændt brandmaskine i tysk Motorvogn hos Automobilforhandler N. Chr. Kragh, Slotsgade 32, Nykøbing, 12. august 1943

Ild i to tyske barakker ved Masnedøbroen, 27. august 1943 og endelig på selve dagen, hvor maskerne faldt:

Ild i to jernbanevogne med hør ved Nykøbing 29. august 1943

kring årsskiftet 1942/43 blev to danske kompagnier indkvarteret henholdsvis på Berritsgaard og Ålholm. Det drejede sig om ca. 250 mand. Baggrunden var, at den nye øverstbefalende for den tyske værnemagt, general von Hanniken, fik gennemtrumfet, at det danske militær skulle fjernes fra Jylland. Han var bange for ”at få en kniv i ryggen”, hvis en allieret invasion på den jyske Vestkyst skulle blive en realitet.

29. august 1943 - Afvæbningen og interneringen af den danske hær og flåde

D. 29. august ca. kl. 4.00 om morgenen angreb den tyske Værnemagt samtlige danske kaserner og flådestationer, hvor der befandt sig danske militærenheder, dog først dagen efter Berritsgaard og Ålholm på Lolland. Selvom hæren lige siden den 9. april 1940 var blevet sat på vågeblus og ikke havde en jordisk chance for at hamle op med den tyske krigsmaskine, blev der mange steder kæmpet hårdt med ganske betydelige tabstal på begge sider.

Den følgende beretning om begivenhederne på Berritsgaard er udarbejdet efter den 29. august 1943 af oberstløjtnant L. P. H. G. Kirstein, som var chef for 11. bataljon og 15. bataljons 1. kompagni, som befandt sig på godset. Jeg har tilladt mig, at ”redigere” i beretningen, og det samme gælder den følgende beretning fra Ålholm, som blev udarbejdet af kaptajn Nielsen, som var chef ved 10. artilleriafdeling på dette gods. Begrundelsen er, at det til tider lidt gammeldags, noget opstyltede og militærtekniske sprog af og til gør det vanskeligt for en nutidig læser at forstå det egentlige håndelsesforløb. Omvendt giver selve sproget en fornemmelse af disse personers faglige ekspertise, og når man nærlæser beretningerne et indblik i disse personers følelser af afmagt, usikkerhed og skuffelse, men også stolthed og værdighed. Jeg håber at ophavsmændene

og læserne tilgiver forfatteren til denne artikel denne redigering.

I løbet af eftermiddagen den 28. august modtog detachementet telefonisk ordre fra Sjællandske Division gående ud på, at alle skulle være i lejren fra kl. 20.00, og der indløb endvidere fra anden side underretning om det af tyskerne stillede ultimatum. Den 29. august fik Kirstein omkring kl. 5 om morgenen melding fra såvel stiftamtmanden og politimesteren i Saksøbing om situationen i København. De kunne således berette, at Sorgenfri var omringet, Slotsholmen besat, og at politiet havde fået ordre til ikke at gøre modstand, hvis det blev angrebet.

Fra Garnisonskommandanten i Næstved fik Berritsgaard kl. 7.30 telefonisk meddelelse om, at Gardehusarkasernen var blevet angrebet ved 4-tiden, og havde kapitulert efter kort kamp med ca. 600 tyskere, og at den tyske styrke nu var på vej mod Berritsgaard. Under hensyn til styrkeforholdene og til generalkommandoens forholdsordre om, at der overfor overmagt skulle gives efter under protest, besluttede Kirstein, at der ikke skulle gøres modstand. Ved 14.30 tiden vendte 2 premierløjtnanter, der havde haft orlov, tilbage til lejren fra København og berettede, at der ved deres afrejse endnu blev kæmpet flere steder.

Kirstein skønnede nu, at der også burde ydes modstand på Berritsgaard, og at det til lige måtte forhindres, at lejren blev overrumplet i nattens løb af større eller mindre styrker, og gav derfor kl. 14.45 ordre om forsvar af lejren. Forsvarsforanstaltninger blev straks sat i værk, idet stillinger i slottet og parken blev bemanded og forstærket, så godt man nu kunne. 7 syge blev udskrevet af infirmeriet og 3 arrester blev løsladt fra arresten. Med politimesteren i Saksøbing aftaltes, at melding skulle afgives fra politiet, når tyske styrkers fremrykning iagttoges.

Natten 29. august – 30. august forløb roligt. Den 30. august kl. 8.30 modtoges telefo-

nisk melding om, at en styrke på 200 tyske soldater, dels cyklister, dels til fods, kun ledsaget af enkelte motorkøretøjer, lige havde passeret Guldborgsundbroen. Kampberedskab indtoges. Kl. 9.19 anmeldte føreren for den tyske styrke, Major Baron von Oertzen, sig som parlamentær ved en afdeling af de danske forsvarsgrupper, som var placeret umiddelbart øst for slottet. Majoren var ledsaget af ritmester Stenkov fra Gardehusarregimentet. Ritmesteren oplyste, at kampen, så vidt han vidste, var indstillet overalt, at Holbæk garnison vist nok ikke havde kæmpet, samt at garnisonen i Næstved ville have givet efter under protest, hvis den var blevet angrebet om dagen. Majoren opfordrede til kapitulation, idet han oplyste, at han havde 2 kompagnier bag sig, og at artilleri var på vej, og at han ikke ville angribe, før dette var fremme. Under hensyn til generalkommandoens forholdsordre, til styrkeforholdene og oplysningerne om de andre garnisoner besluttede oberstløjtnant Kirstein at optage forhandlinger om kapitulationsvilkårene, efter at forholdsordre forgæves var søgt indhentet ved krigsministeriet og generalkommandoen. Der opnåedes enighed om følgende vilkår:

- * Dannebrog skulle vaje over lejren, så længe der var dansk belægning.
- * Officerer og befalingsmænd af officiantgruppen skulle beholde sabel og pistol, øvrige befalingsmænd og menige bajonetter.
- * Alle andre våben og ammunition skulle afleveres.
- * Der skulle indsættes en tysk vagt på ikke over 20 mand til bevogtning af våben og ammunition, medens lejren i øvrigt forblev under dansk kommando og administration.
- * Officerer kunne færdes frit i omegnen også i uniform. Øvrige befalingsmænd og menige på detachementskommandørens (Kirsteins) ansvar.

Kl. 10.00 kapitulerede Berritsgaard.

Ålholm

Lejrkommandanten var kaptajn T. P. E. Nielsen, som var batterichef ved 10. artilleriafdeling, og styrken bestod af ca. 70 befalingsmænd og menige. Den 28. august 1943 kl. ca. 17.00 modtoges Sjællandske Divisions ordre om bortfald af orlov, og om personellets tilstedeværelse i lejren fra kl. 20.00. Ca. 30 befalingsmænd og menige var da afrejst på orlov. Denne ordre sammen med andre oplysninger gjorde det klart for batterichefen, at situationen var alvorlig. Ved mørkets frembrud fordobledes vagterne og kendeord udgaves.

I løbet af aftenen havde man forgæves forsøgt at komme i telefonisk forbindelse med overordnede myndigheder. Batterichefen anmodede derfor politimesteren i Nykøbing om at holde batteriet underrettet om udviklingen. Kl. 21.00 meddelte politimesteren, at situationen var uændret. Batterichefen gav ordre til yderligere forstærkning af vagten og til, at mandskabet skulle hvile påklædt på sengene.

Den 29. august kl. ca. 4.30 kom der fra politiet meddelelse om, at Slotsholmen og Sorgenfri slot var blevet besat af tyske tropper. Lejren blev sat i alarmberedskab, og mandskabet gik i stilling omkring lejren i overensstemmelse med beredskabsplanen, der kun forudsatte anvendelse af håndvåben. Samtidig sendtes motorpatruljer mod Nykøbing F. og Sakskøbing og poster til Nysted politistation.

Telefonisk forbindelse med Berritsgaard bragte ikke noget nyt. Opad formiddagen, da den første fare for overfald ansås for overstået, inddroges styrken under forstærket vagt, og kl. 12 sendtes næstkommanderende til Berritsgaard, medens chefen undersøgte muligheden for fra Nysted at tage til Sverige, hvilket dog ikke skønnedes muligt. Om eftermiddagen tog chefen til Berritsgaard, hvor man påtænkte at yde modstand og ønskede, at batteriet fra Ål-

holm skulle slutte sig til styrken. Batterichefen lovede, såfremt der intet skete i nattens løb, at køre til Berritsgaard ved dagry. Om natten indtoges samme beredskab som den foregående nat, dog uden poster i Nysted.

Den 30. august om morgenen sendte batterichefen meddelelse til Berritsgaard om, at han ønskede at blive i stillingen ved Ålholm, men lovede på indtrængende opfordring dog at sende en 75 mm luftværnskanon, en maskinkanon med ammunition og nødtørftigt mandskab af sted. Køretøjerne var lige nået ud af lejren, da der indløb melding fra Berritsgaard om, at et par hundrede tyskere var på vej over Guldborgsundbroen, og at hele batteriet ønskedes til Berritsgaard snarest. Der blev givet ordre til almindeligt opbrud, og batterichefen kørte i forvejen til Berritsgaard. 4-5 kilometer fra Saksøbing mødte han adjutanen fra Berritsgaard, som meddelte, at tyskerne var ankommet, og at der var forhandlinger i gang. Batterichefen kørte tilbage til Ålholm og traf batteriet udenfor lejren, til hvilken tyskerne allerede mentes at være ankommet. Sidste vogn i kolonnen mente sig beskudt. Det viste sig senere at være en af batteriets egne patruljer, der havde skudt varselsskud. I nærheden af lejren traf batterichefen en tysk løjtnant med parlamentærflag, ledsaget af en dansk officer fra Næstved, der oplyste, hvad der var sket i Næstved og andetsteds. Der blev truffet aftale om afvæbning og overgivelse af magasinerne til tyskerne. Kl. 10.00 var batteriet atter i lejren, og overtagelsen påbegyndtes og gennemførtes ligesom interneringen på en lempelig måde. Ved middagstid ankom chefen for den tyske styrke, major von Oertzen, med hvem de sidste aftaler blev truffet.

Hvis man overhovedet skal konkludere noget om disse indberetninger fra de to

danske lejrkommandanter, må det være, at de var ladt i stikken rent informationsmæssigt, og at de handlede tilsyneladende så klogt og fornuftigt i den givne situation, som forholdene tillod.

Søværnet

Anderledes hårdt gik det til i farvandene omkring Lolland-Falster. Da situationen den 29. august stod klar for flådens ledelse, var ordrene til fartøjerne ikke til at tage fejl af: "*Sænk eller ødelæg skibet, eller hvis det ikke er muligt, prøv at søge til Sverige.*"

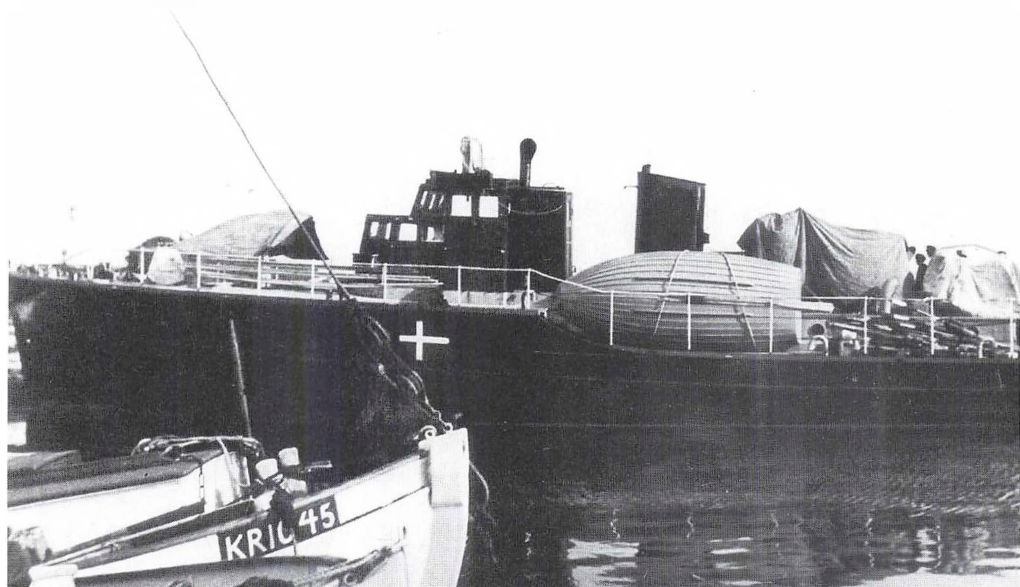
Ordren fra flådeledelsen blev opfattet og forstået af kaptajnerne rundt om på flådens fartøjer og efterlevet med snarrådighed og for manges vedkommende med livet som indsats, som de følgende beretninger baseret på skibenes logbøger vil vise.

I farvandene omkring Lolland-Falster bestod flådens fartøjer i perioden fra 28. til 30. august af: 2 minestrygere: MS. 1 og Havørnen og 7 kuttere: K. 10, K. 16, P. 8, P. 13, P. 20, P. 25, P. 28.

Ministrygerne havde lige siden besættelsen været i funktion i et samarbejde mellem Danmark og Tyskland. For begge lande var det en fordel, at de danske farvande var sejlbare for danske færger og dansk skibsfart. Tyskernes interesse i at have en risikofri udfaldsvej gennem de danske bæltter for den tyske Østersøflåde som adgangsvejen til Atlanten var indlysende. Tyskerne ønskede derfor at sikre sig de danske minestrygere til fortsat minerydning.

Ministrygeren MS. 1

MS. 1 var den 28. august 1943, på vej fra Køge til Korsør. Da fartøjet efter at have passeret Agersø Sund kom ud i Storebælt, bestemte chefen sig for at anløbe Skelskør på grund af høj sø i bæltet. Den 29. august om morgenen ca. kl. 6 lykkedes det politiet

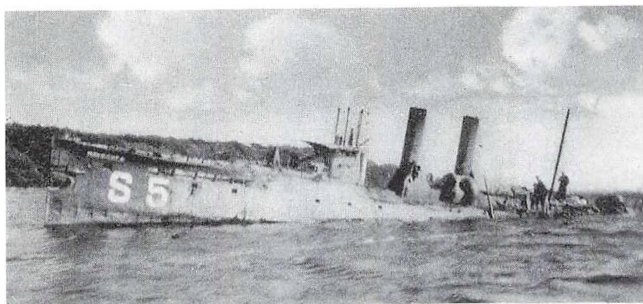
Ministrygeren MS. I. Foto: Orlogsmuseets Arkiv

at fortælle kaptajnen, at de danske tropper overalt havde kapituleret. Kaptajnen besluttede øjeblikkeligt at lette og sejlede over til Agersø havn. I løbet af dagen blev skibets udseende ændret ved tjæring af skibssider og skorsten, fjernelse af masten og overdækning af 20 mm. kanonen og rekylgeværet. Om eftermiddagen hørtes skydning ude fra Storebælt, og fra et højt punkt på Agersø observerede man sænkningen af Hvidbjørnen, et inspektionsskib, samt Ingolf, også et inspektionsskib, liggende med slagside, som senere blev bordet af tyske fartøjer og slæbt ind til Korsør under tysk flag. Om aftenen, da mørket var ved at sænke sig, listede den fra Agersø med slukkede lanterner syd om Lolland-Falster og sneg sig ind i Hesnæs havn tidligt om morgenen den 30. august uden at blive observeret af en tysk torpedobåd, som opererede i disse farvande. Her lå den hele da-

gen og stak så af ved midnatstid med kurs mod Sverige, hvor den om morgenen den 31. august af et svensk vagtskib fik lov til at lægge til ved kajen i Trelleborg.

Ministrygeren Havørnen

Havørnen lå om morgenen den 29. august i Stubbekøbing havn. Den forsøgte forgæves at få kontakt med efterretningssektionen og ministrygningscentralen, men fik langt om længe telefonisk kontakt med Søværnets kaserne som blot svarede "Vi er besat". Ministrygeren afgik straks derefter fra Stubbekøbing med klart skib etableret. Torpedoen klargjordes, men kunne på grund af en teknisk fejl på trykluftpumpen kun oppumpes til et tryk på 120 kg/cm³ mod normalt 160. Havørnen gik med 18 knobs fart øst på i Grønsund. Kaptajnen valgte at gå ud gennem Hestehoveddyb, fordi det lå længst borte fra formodede ty-

*Ministrygeren Havørnen sprængt og sat på grund.
Foto: Orlogsmuseets Arkiv.*

Torpedobåden HAVØRNEN sprængt og sat paa Grund.

ske stillinger på Møn, og fordi skoven ved Hestehoved skønnedes at give bedste baggrund for ikke at blive set. Da farvandet udfor Grønsund kunne overses fra ministrygeren, observerede man en tysk torpedobåd udfor Tolkedyb. Torpedobåden, som var på 500-700 t, og som kunne skyde en fart på ca. 35 knob, vendte straks efter og stod på sydlig kurs ned mod Hestehoveddyb for at spærre for Havørnens udsej-

ling. Havørnens chef var helt klar over, at han ikke havde en chance i frit farvand mod denne torpedobåd, så han vendte og stod tilbage mod Grønsund. I det snævrere farvand skønnede han, at han lettere kunne få skudt sin torpedo af mod torpedobåden, men besluttede ikke at åbne ild, førend han selv var blevet beskudt. Havørnen stod vest over til Trekosten vest for Farø og derpå øst over. Torpedobåden signalerede med

blinklys "Stop", som fra Havørnen blev besvaret med "Deres lysgiver er dårligt indstillet". Havørnen fortsatte østover indtil torpedobåden kl. 7.45 affyrede et skud, som rigtig indskudt i siden lå ca. 150 meter tværs om styrbord for Havørnen. Kaptajnen drejede nu over til sydlig kurs med det formål at passere det læge farvand på Farø Jord, for herfra at angribe det tyske skib med torpedoen. Da torpedobåden straks igen ophørte skydningen og samtidig drejede noget af, gik Havørnen atter på østlig kurs og fik snart Bogø mellem sig og tyskerne. Et udkik i mastetoppen over øen kunne holde det tyske skib under observation. Da dette ikke syntes at ville optage forfølgelsen, ankrede Havørnen op ca. kl. 9.00 vest for broen ved Kalvehave, og fra Havørnen kunne man se en betydelig trafik af tyske motoriserede afdelinger på broen og regnede med at tyskerne var i færd med at opstille batterier på land. Kaptajnen afventede situationen og håbede på mulig hjælp fra det danske inspektionsskib "Hvidbjørnen", men forgæves. (Kaptajnen kunne ikke vide, at "Hvidbjørnen" allerede var blevet sænket, forfatterens anmærkning). Ca. kl. 13.30 kom den danske kutter P. 8 med tysk flag og med tysk besætning om bord i et forsøg på at borde Havørnen. Kutteren havde ligget i Bogø havn, hvor den var blevet besat af tysk mandskab fra motortorpedobåden om morgenen kl. 9.30. Kutterens tyske kaptajn prajede Havørnen og forlangte, at Havørnen overgav sig. Chefen på Havørnen kunne have sænket kutteren, men afstod herfra, da han opfattede, at kutteren kom som "*parlamentærfartøj*." Chefen for Havørnen var nu klar over, at spillet var ude og besluttede at ødelægge sit skib. Først ødelagde man alt skytset, derefter affyredes torpedoen, og alle fortrolige papirer blev brændt. Kl. 14.00 grundsatte kaptajnen for fuld kraft Havørnen på stenrevet Stammenakke. Den

tyskbemandede kutter begyndte at beskyde Havørnen, og granater fra den tyske torpedobåd begyndte at regne ned over Havørnen. Kaptajnen satte en tidsindstillet bombe i gang kl. 14.03, og efter et "*marinen leve*" sprang hele besætningen over bord og nåede alle i land uskadede trods fortsat beskydning. Kl. 14.15 indtraf eksplosionen fra sprængbomben, og hele agterenden blev fuldstændig ødelagt. Medens besætningen løb op mod skoven, så de det flammende skib med Dannebrog vajende foroven synke i havet.

Kutterne

Kutternes skæbne var heller ikke uden dramatik. P. 28 befandt sig alene i Nakskov og gjorde klar til at gå ud af havnen den 29. august om morgenen kl. 08.30, men netop som motoren blev startet, indfandt den tyske havnekaptajn sig med nogle bevæbnede soldater og opfordrede føreren til at aflevere fartøjets våben. Da modstand skønnedes unyttig, erklærede den tyske kaptajn, at besætningen var at betragte som fanger om bord.

I Nykøbing Falster lå to kuttere P. 13 og P. 20. At landet var sat i undtagelsestilstand erfarede de først gennem Pressens Radioavis om morgenen 29. august. De blev tilbageholdt af den tyske havnekaptajn, og om aftenen, efter at det var lykkedes af brænde fortrolige papirer på P. 13, blev besætningerne transporteret væk og interneret på soldaterhjemmet i Vordingborg.

P. 25 lå i Bandholm og havde ligeledes hørt om begivenhederne i radioen d. 29. om morgenen. Alle fortrolige sager blev tilintetgjort. Hen på eftermiddagen d. 31. august ankom 10-12 tyske soldater, og kutteren og mandskabet overgav sig uden modstand. Kl. 15.05 sænkedes flaget under honnør af besætningen og de tyske soldater. Besætningen blev interneret på Berritsgaard.

Kutteren P. 30 af samme type som de i artiklen omtalte. Foto: Orlogsmuseets Arkiv.

Om morgenen d. 29. august stod marinekutteren K. 16 ind i Stubbekøbing havn. Her lå i forvejen marinekutteren K 10. Skipperen fra K. 16 fortalte sin kollega, hvad der var sket i løbet af natten, bl.a. om sænkningen af flåden på Holmen. De to skibe gjorde klar til afgang for at søge svensk havn. Lige inden de stod ud af havnen, observerede de den danske minestryger Havørnen, der forsøgte at løbe ud af Grønsund, og så dens manøvre med at vende, fordi en tysk torpedobåd havde optaget jagten på den. Da de to kuttere stod ud, havde de sammen aftalt, at de i løbet af dagen ville forsøge at holde sig usete og først forsøge at nå over til Sverige i løbet af den kommende nat efter at have camoufleret skibene. K. 16 fortøjrede ved Skansepynt færgebros, medens K. 10 gik ind i

Hesnæs havn. Her overmalede besætningen skibet og sejlede så ud igen ved 11 tiden om formiddagen og ankrede op ud for kysten, da skipperen frygtede, at landgangsstyrker fra den tyske torpedobåd, som havde jagtet Havørnen, ville komme og undersøge havnen.

I løbet af dagen passerede 2 tyske minefartøjer i 3-4 sømils afstand uden tilsyneladende at have observeret K. 10. Kl. 20.30 lettede kutteren og anløb på ny Hesnæs havn bl.a. for at se, hvordan det stod til med K. 16. Da de var kommet ind i havnen, meddelte den værnepligtige besætning kaptajnen, at de havde besluttet at gå i land, da de ikke ønskede at blive interneret i Sverige. Kaptajnen accepterede dette, og fik herefter fat i en cykel og kørte op til Skansepynt for at se, hvordan det stod til

Marinekutteren K. 1 af samme type som K. 10 og K. 16. Foto: Orlogsmuseets Arkiv.

med K. 16. Her var situationen den, at den tyske torpedobåd var ankret op ud for pynnten og således umuliggjorde enhver chance for, at K. 16 kunne stikke af sted. Medens skipperne talte sammen, ankom en tysk bådbesætning og besatte broen samt K. 16. Føreren af K. 10 stak af og cyklede tilbage til Hesnæs. Her lettede K. 10 med det samme anker og stod over mod Sverige med kaptajnen og næstkommanderede som de eneste tilbageblevne. Ved 8-tiden den 30. august om morgenen blev den opbragt af et svensk orlogsfartøj, som satte en kontrolofficer om bord, hvorefter den blev bragt til Malmø.

Således endte den 29. august 1943 på og omkring Lolland-Falster. Spørgsmålet om samarbejdspolitikken rejser fortsat heftig debat i historikerkredse. Forsøger man at sætte sig ind i begivenhederne som foregik, medens man selv var ganske lille, forekommer både regeringens, folketingets og befolkningens reaktioner forståelige. Danmark var besat af en stormagt, og den førte politik var om ikke den mest heroiske så dog nok hensigtsmæssig. Diskussionen drejer sig i dag i virkeligheden om nuancer. Gik vi for længe med? Skulle vi have sagt fra tidligere? Klogere folk end jeg har ytret sig herom, så mine personlige hold-

ninger herom er ikke synderlig interessante. Men et kan i hvert fald slås fast. De allierede kunne efter den 29. august 1943 ikke længere være i tvivl om, at Danmark og danskerne inderligt længtes efter at slippe af med den tyske besættelsesmagt, hvad begivenhederne resten af krigen eller besættelsen jo heldigvis klart signalerede til omverdenen.

Helge Hagemann er født 1941, cand.jur. 1968, exam.art. i historie 1994. Har været ansat i den offentlige forvaltning i stat og kommune og som lektor ved Socialpædagogisk Højskole. Har i 1996, 1997 og 2002 skrevet artikler til Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog, og er forfatter til bogen "Under tvang – minerydning ved den jyske vestkyst 1945", Akademisk Forlag 1998.

Litteratur

Den parlamentariske kommission, Bilag til beretning VI, (dette er hovedkilden til ovenstående artikel).

Niels Alkil: Besættelsestidens fakta, 1945-46.

Vilhelm la Cour: Danmark under besættelsen, 1945-47.

J. Hæstrup: Til Landets bedste, 1966.

Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943, 1979.

Politikens Danmarkshistorie, bind 14.

Palle Roslyng-Jensen: Værnenes politik - politikernes værn, 1980.

Møntfund og dateringen af aktiviteten på Albuen ved Nakskov

af Jens Christian Moesgaard

Albuen er navnet på en lang smal landtange, der aflukker den sydlige del af Nakskov Fjord ud mod Langelandsbælt. På den nordlige del af tangen har der ved flere lejligheder i løbet af middelalderen været menneskelig aktivitet. Formålet med denne artikel er at give en oversigt over de møntfund, der er gjort på stedet, samt at diskutere, hvad disse fund kan oplyse om dateringen af aktiviteterne på stedet. For en nærmere beskrivelse af disse aktiviteter henvises til Ole Munksgaards artikel andetsteds i dette bind.

Der er ved to lejligheder fundet mønter på Albuen. Første gang var under Marius Hansens udgravning i sommeren 1949. Fire bodetomter og en større tomt kaldet ”Magasinet” blev udgravet. Herved fandtes fem mønter, hvoraf tre blev indleveret til Den kongelige Mønt- og Medaillesamling (KMMS). En ”smuldrede ved den mindste berøring”, mens de to andre stadig findes på KMMS. De to sidste mønter er kun kendt fra Marius Hansens beskrivelser af dem.

I ”tomt 2” fandtes tre mønter i ”gulvlaget”: (1) Valdemar II (1202-41) og biskop Niels Stigsen (1225-49), Roskilde, Hbg. 28 (KMMS fundprotokol (FP) nr. 2280), (2)

en ikke nærmere bestemt hanseatisk hulpenning fra tiden omkring 1400 (KMMS FP 2280), (3) ubestemmelig (Hansen 1953, s. 79). Fra ”tomt 3” stammer ”en sølv mønt – rex – på den ene side (ubestemt)” (Hansen 1953, s. 80). I Magasinet påvistes flere gulvlag med mange fund, heriblandt en ”medalje, der har vist sig at være en Søren Nordby Gotlands mønt fra 1523-25, der har været anvendt som hængesmykke. Søren Nordby forsynede sine private mønter med Gotlands mærke: Agnus Dei” (Hansen 1953, s. 81). Denne beskrivelse kan passe både til skillingen (12 penning) uden år (Galster nr. 144), der formodes præget 1523, og til hviden (4 penning) uden år (Galster nr. 145).

Hansen anså disse mønter som bevis på, at tomterne havde været i brug uafbrudt fra 1200-tallet og mindst op i 1400-tallet, vel at mærke på nøjagtigt samme sted år efter år (Hansen 1953, s. 80). Umiddelbart synes denne tolkning logisk. Valdemar II-mønten har næppe været i omløb efter ca. 1260 (Grinder-Hansen 1997). Den hanseatiske hulpenning kan desværre ikke bestemmes præcist, men kan have været i omløb det meste af 1400-tallet, muligvis også i slutningen af 1300-tallet. Begge

mønter stammer fra en og samme bod. Hansens tolkning står og falder med, hvor bogstaveligt man kan tage hans udsagn om, at mønterne var fra gulvlaget. Hvis de virkelig er herfra, er deres udsagnskraft stærk, da man må formode de er tabt under bodens brug. Man har dog svært ved at forestille sig samme bodestade benyttet på præcis samme sted år efter år i flere århundreder. Hvis mønterne derimod ikke er fra et egentligt gulvlag, kan de bare være tilfældige tab. Imidlertid er to mønter under ingen omstændigheder nok til at konkludere et højt og kontinuerligt aktivitetsniveau på lokaliteten.

Hansen konkludere på grundlag af keramikfund og ovenomtalte Gotlandsmønt, at "Magasinet" skulle have været i brug gennem middelalderen og op i renæssancen (Hansen 1953, s. 81). Søren Nordbys mønter forsvandt ud af omløbet relativt hurtigt, men det fundne eksemplar er monteret som hængesmykke og har derfor kunnet være i brug lang tid efter mønttypen var forsvundet fra almindeligt omløb. Også denne mønt stammer efter sigende fra et gulvlag. Indtil moderne udgravninger foreligger, må denne tolkning stå til troende.

Det bør nævnes, at Marius Hansens udgravning i 1947 af fire grave, "kirkepladsen" og et par boder ikke gav en eneste mønt (Hansen 1953, s. 72-76).

Anden gang, der blev fundet mønter, var ved Lolland-Falster Stiftsmuseums rekognosceringer med metaldetektor i juli 2001 og september 2002 (LFS journalnr. 56). Herved fremkom 23 mønter (KMMS FP 6634-6635). Rekognosceringen foregik på stranden et lille stykke nordvest for den strækning, hvor bodetomterne stadig er synlige. Det bør derfor understreges, at de nyfundne mønter ikke kommer fra samme sammenhæng som Hansens fund, og at de to bebyggelser ikke nødvendigvis er samtidige.

Erosionen havde fået en del af brinken til at skride, hvilket havde blotlagt et kulturlag i brinken over en strækning på 100 m. Mønterne blev fundet i den nedskredne jord og stammer sandsynligvis for hovedpartens vedkommende fra kulturlaget. De kan stort set deles i 3 grupper: for det første Erik af Pommerns (1396-1439) mønter, dernæst korshvide (4 penning) fra Christoffer af Bayern (1439-48) og Christian I (1448-81) og endeligt diverse udenlandske og senere mønter.

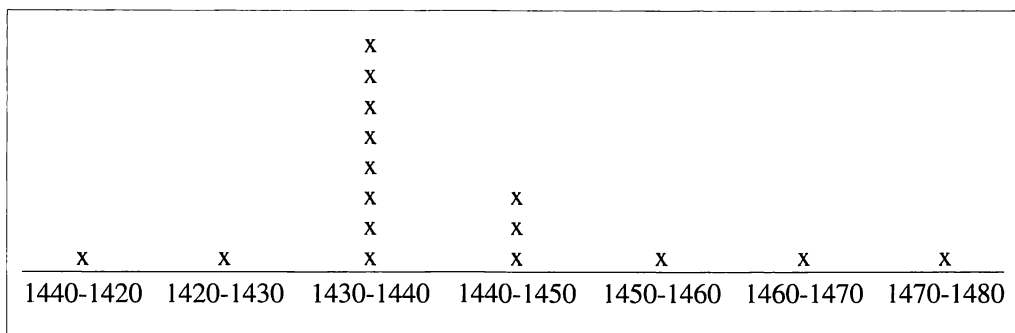

Fig. 1. Kronologisk fordeling af 1400-talsmønterne efter prægetidspunkt. De gotlandske gøter er placeret i 1440'erne. De tre hvide fra Christian I (1448-81) er fordelt med én pr. årti. Den ubestemte hvid og Wismar-mønten er udeladt, da de ikke kan tidsfæstes præcist.

Fire af de bedst bevarede mønter: 1. Erik af Pommern, gros, 2. Christoffer af Bayern, hvid, 3. Wismar, schilling, 4. Norge, 2 skilling 1661. Foto: Nationalmuseet. Forstørret gengivelse.

Fundene fra Albuen tæller hele ti Erik af Pommern-mønter. Det store andel af grosser springer i øjnene: otte stykker fordelt på fire præget på møntværkstedet i Lund i Skåne, tre fra borgen Gurre i Nordsjælland et eksemplar, hvor møntstedets navn ikke kan læses. Grossen blev præget sidst i Eriks regeringstid, 1430'erne - det nøjagtige årstal på indførelsen af typen kendes ikke. Derudover er der en enkelt kronehulpenning, præget c. 1400-c. 1420 og en kobbersterling, præget i Næstved ca. 1420-c. 1430/35.¹

Materialet omfatter ligeledes en gruppe på fem korshvide, hvoraf en er præget under Christoffer af Bayern (1439-48) og tre under Christian I (1448-81), mens det desværre ikke kan bestemmes fra hvilken af disse to konger, den sidste stammer. Der var ingen eksemplarer fra kong Hans (1481-1513). Alle de fundne korshvide er præget i Malmø, der var det eneste aktive danske møntsted i perioden.

To goter fra Østersø-øen Gotland og en schilling fra byen Wismar i Mecklenborg falder kronologisk mellem Erik af Pommern mønterne og korshvidene. Goterne er af en variant, der blev præget ca. 1420-ca. 1450. De ser meget kobberholdige ud, hvilket nok vil sige, at de stammer fra 1440'erne (Lagerqvist XXXV:C). Skillingsudmøntningen i Wismar påbegyndtes i 1433, men det umuligt at findatere den variant, der optræder her (Jesse nr. 516, Kunzel nr. 16). Endeligt er der en række senere mønter: en dansk 2-skillling fra 1564, en norsk 2-skillling 1661, en 4-skillling fra Christian VIII (1839-48) og en 1-øre og en 25-øre fra Christian X (1912-47).

Denne sammensætning af fundene er meget usædvanlig. Den kan kun forklares ved, at aktiviteten på stedet var forholdsvis kortvarig (Fig. 1). Normalt er en samling fundmønter nemlig langt mere spredt kro-

nologisk set. Faktisk leder de to koncentrationer af hhv. grosser og korshvide tanken hen på to små skattefund.² Det forholder sig imidlertid sådan, at mønterne er fundet spredt ud over en lang strækning af stranden (inf. Henrik Schilling, Lolland-Falsters Stiftsmuseum). Skønt erosionen har gjort, at mønterne ved fundtidspunktet ikke længere befandt sig nøjagtigt dér, hvor de i sin tid blev nedlagt eller tabt, er spredningen dog så stor, at det står klart, at mønterne ikke kan være tabt eller nedlagt samlet, men faktisk er tabt enkeltvis.

Tilstedeværelsen af en samling enkeltfundne mønter forklares som regel bedst som resultatet af en række tilfældige tab. Tabene finder sted i den periode, hvor fundpladsen har været brugt til aktiviteter, der krævede møntbrug. Fundenes kronologiske spredning viser så, at aktiviteten på Albuen har været kort men intens. Starten på aktiviteten kan dateres meget præcist til 1430'erne, nemlig den periode, hvor Erik af Pommerns gros blev præget og benyttet. Hvis pladsen havde været i brug i 1420'erne, ville der have været mange flere kobbersterlinge, som faktisk er den allermest almindelige danske middelaldermønt blandt enkeltfundene. Den dukker op i stort tal på samtlige middelalderpladser, der bliver undersøgt med metaldetektor. Samtidigt viser sammensætningen af de i Danmark registrerede skattefund tydeligt, at kobbersterlingen forsvandt fra møntmassen meget hurtigt efter indførelsen af grossen. Faktisk kendes der ikke ét eneste fund, hvor de to typer optræder sammen (tab. 1). Derfor er kobbersterlingens fravær på Albuen meget påfaldende og et fuldstændigt sikkert tegn på, at der ikke kan have været megen aktivitet med møntbrug her i 1420'erne. Det enlige fund af en kobbersterling på Albuen kan enten afspejle et enkelt tab af en mønt lidt tidligere end pladsens hovedaktivitets-

fase. Men den kan også have været en enlig svale, der har overlevet ind i grossens periode og dermed være tabt samtidigt med de øvrige mønter. Det samme kan gøre sig gældende for hulpenningen præget ca. 1400-20. Den kan være tabt allerede i århundredets første årtier, men vi kender faktisk eksempler på, at enkelte eksemplarer overlevede i aktivt omløb helt op i anden halvdel af århundredet (tab. 1).

Grossen var en dårlig inflationsmønt, der var meget upopulær. Den nævnes blandt klagepunkterne, der ledte til, at Erik af Pommern blev afsat som konge i 1439. Derefter blev dens kurs nedsat fra 9 til 2 penninge (Galster 1972). Skattefundene viser, at den må være forsvundet fra omløbet snart herefter. Faktisk kendes kun en enkelt eksemplar i en skat nedlagt efter Eriks regeringstid (tab. 1). Et så massivt tab som det, man har konstateret på Albuen, er derfor helt utænkeligt senere end omkring 1440 - eller til nød 1445. Vi må derfor konkludere, at den heftige aktivitet på stedet må have fundet sted i 1430'erne.

Det forholdsvis store antal korshvide fra Christoffer af Bayern og Christian I viser, at aktiviteten fortsatte i flere årtier. Desværre er det ikke muligt at findatere hvidene indenfor Christian I's 33-årige regeringstid. Vi ved således ikke om mønterne er præget i 1450'erne, 1460'erne eller 1470'erne. Det kan det også være svært at datere disse mønters tabstidspunkt, da de kunne være i omløb i lang tid. Korshviden blev indført ca. 1444, og den var indtil udgangen af århundredet den eneste møntenhed, der blev præget i Danmark. Selv efter kong Hans (1481-1513) og hans efterfølgere indførte andre møntenheder, fortsatte korshviden med at blive præget og brugt. Korshvide fra Christoffer og Christian I var stadigt uhyre almindelige i møntom-

løbet i 1500-tallets første årtier (tab. 2). Det er derfor umuligt at afgøre om de korshvide, der er fundet på Albuen er blevet tabt i midten eller i slutningen af 1400-tallet eller sågar i starten af det følgende århundrede. Der er dog et indicium, der peger i retning af, at vi er nærmere midten end slutningen af 1400-tallet. Det er fraværet af kong Hans' korshvide. De er nemlig sædvanligvis endnu almindeligere end hans forgængeres blandt enkeltfundene. Nu skal man selvfølgelig være forsigtig med at drage for bastante konklusioner ud fra en enkelt mønttypes fravær i et så lille materiale. Men alligevel.

Disse mønter er fundet ved kun to dages detektorafsøgning. Senere undersøgelser vil sikkert afsløre flere fund. Det tyder på

et meget højt aktivitetsniveau fra ca. 1430 til mindst 1460/80 i den bebyggelse, der har medført aflejringen af kulturlaget i brinken. De senere mønter fra 1500-tallet op til vore dage er så få, at det er rimeligt at antage, at de udgør en serie tilfældige tab, der ikke nødvendigvis skyldes stor aktivitet på stedet.

Hvordan kan det være, at to dages detektorafsøgning i 2001 og 2002 med to-tre personer gav mange flere mønter end en weekends udgravning i 1947 og 40-50 gymnasie-elevs udgravning i en uge i 1949? Det skyldes netop – metaldetektoren. Dette redskab blev indført i arkæologien i 1970'erne og har medført en markant forøgelse i antallet af møntfund. Faktisk gøres der ofte en del fund på arkæologens jordbunker efter udgravningen, hvil-

DMS	Nedlagt	Antal sølvmønter	Hulpenning	Kobbersterling	Gros
248	ca. 1405-1410	184	35	-	-
249	ca. 1405	35	1	-	-
255	ca. 1420-1430	66	-	1	-
257	ca. 1420-1440	31	-	30	-
268	ca. 1420-1440	16	-	16	-
269	ca. 1420-1440	204	-	203	-
270	ca. 1420-1440	34	?	33	-
271	ca. 1420-1440	90	35?	55	-
272	ca. 1420-1440	45	5	39	-
273	ca. 1420-1440	53	2	50	-
274	ca. 1420-1440	?	-	alle?	-
275	ca. 1420-1440	14	-	14	-
276	ca. 1420-1440?	?	-	alle?	-
262	ca. 1430-1440	86	30	-	46
263	ca. 1430-1440	9	-	-	9
264	ca. 1430-1440	27	-	-	21
280	ca. 1465-1480	ca. 1250+	2	-	1
281	ca. 1450-1480	531	1	-	-

Tabel 1. Udvalgte Erik af Pommern-mønters optræden i skattefund i Danmark (nuværende grænser). DMS: Jensen 1992.

ket viser, at normal udgravningsteknik nok er egnet til at gøre mange observationer af forskellig art, men ikke til at ivaretage alle metalgenstandene. Det skal understreges, at de fleste af de mønter, man finder med metaldetektor, er så tærede af deres ophold i jorden, at de ingen værdi har for møntsamlere. Men med deres præcise fundsted bliver de en vigtig historisk kilde. Så ved vi nemlig, at de har været benyttet på det

sted, hvor de er fundet. Herved kan vi opnå ny viden om møntomløb og pengestrømme. Derfor er det vigtigt at notere fundstedet, når man finder en mønt i jorden. Gamle mønter fundne i jorden er Danefæ og skal afleveres til museumsvesenet til registrering, således at de kan blive til gavn for udforskningen af vor fortid. Fundene fra Albuen er et godt eksempel på, hvad møntfundene kan fortælle.

DMS	Nedlagt	Antal sølvmonter	Christoffer af Bayern	Christian I
278	efter ca. 1444	30-40	x?	x?
279	ca. 1450-1460	44	-	5
280	ca. 1465-1480	ca. 1250+	ca. 1/4	ca. 1/2
281	ca. 1450-1480	531	38	53
283	ca. 1465-1481	34	3	31
284	1448-1481	5	1	4
285	ca. 1483-1490	481	14	181
286	efter 1498	19	1	3
287	efter 1483	72 (15)	2?	4
288	efter 1487	241 (44)	-	2
290	efter ca. 1498	68	1	21
291	efter ca. 1498	3041 (51)	6	13
292	efter ca. 1498	116	4	23
293	efter ca. 1498	74	2	12
299	ca. 1444-1513	?	x?	x?
300	efter 1515	16	-	5
305	ca. 1529-1532	238	2	66
306	efter 1525	154	-	50
307	efter 1526	789	52	19
308	efter 1526	1551	17	469
309	efter 1526	1603	9	513
310	efter 1526	67	1	18
319	ca. 1541-1545	218	1	73
320	ca. 1541-1545	69	-	6

Tabel 2. Christoffer af Bayerns og Christian Is korshvides optræden i skattefund i Danmark (nuværende grænser). DMS: Jensen 1992.

Forkortelser:

DMS: Danmarks Middelalderlige Skattefund (se Jensen 1992).

FP: Fundprotokol.

KMMS: Den kongelige Mønt- og Medallesamling, Nationalmuseet, København.

LFS: Lolland Falsters Stiftsmuseum, Maribo.

Jens Christian Moesgaard, født 1963, cand. phil. i historie fra Københavns Universitet 1992, siden 1997 museumsinspektør ved Den kongelige Mønt- og Medallesamling, Nationalmuseet. Har skrevet adskillige artikler om mønter, møntfund og møntomløb i Danmark, England og Frankrig i vikingetiden og middelalderen.

Litteratur:

Georg Galster, Unionstidens udmøntninger, København 1972.

Keld Grønder-Hansen, "Møntfornyelse (renovatio monetæ) i Danmark fra 1200 til Christopher II's død i 1332", Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad, 1997, s. 130-36.

Marius Hansen, "Ellenbogen – Lollands Albue – en middelalderlig sildemarkedsplads", Handels- og Søfartsmuseets årbog 1953

Jørgen Steen Jensen og andre, Danmarks Middelalderlige Skattefund, 2 bind, København 1992.

Wilhelm Jesse, Der Wendische Münzverein, Lübeck 1928.

Michael Kunzel, Die Münzen der Hansestadt Wismar, Berlin 1998.

Lars O. Lagerqvist, Svenska Mynt, Stockholm 1970.

¹ Kobbersterlingen dateres traditionelt til "ca. 1422" (se f. eks. Galster nr. 7, 10, 14, 15). P. g. a. de uhyre mængder af enkeltfund, der er dukket op de sidste par årtier, antager man nu med rette, at produktionen må have foregået over en længere årrække, og at den må have været genoptaget efter den midlertidige møntforbedring i 1424. En dateringsramme på ca. 1420-40 er blevet foreslået (Jensen 1992, bd. 1 s. 98, bd. 2, s. 237). Da imidlertid kobbersterlingen og grossen ikke cirkulerer samtidigt (tab. 1), må det være rimeligt at antage, at kobbersterlingens produktion er ophørt engang i 1430'erne, før eller i forbindelse med indførelsen af grossen. Sammensætningen af fundene fra Albuen peger i samme retning.

² Et skattefund defineres blandt numismatikere som to eller flere mønter fundet i en arkæologisk sammenhæng, der viser, at de er blevet tabt eller nedlagt sammen. Modsætningen til et skattefund er et enkeltfund, hvor den arkæologiske sammenhæng viser, at stykket er tabt eller nedlagt alene.

Møntfundene på Lollands Albue set i relation til tidligere historieforskning

Af Ole Munksgaard

I årene 2001 og 2002 foretog Lolland-Falsters Stiftsmuseums arkæolog Henrik Schilling nogle detektorafsøgninger på Lollands Albue. Under disse afsøgninger dukkede der blandt meget andet en del mønter op til overfladen. Efter en første bearbejdning af fundene på Stiftsmuseet blev mønterne videresendt til Nationalmuseet for en nærmere bestemmelse og datering, hvilket er resulteret i Jens Chr. Moesgaards artiklen, der er bragt andetsteds i denne årbog.

På baggrund af Jens Christian Moesgaards artikel og hans dateringer af mønterne er jeg blevet bedt om at perspektivere Moesgaards resultater i forhold til tidligere historieforskning vedrørende Lollands Albue.

I henholdsvis 1994 og 1995 publicerede Lolland-Falsters Historiske Samfund i dets årbøger to artikler af undertegnede om Lollands Albue omhandlende perioden fra 1416 og frem til 1648¹. I specielt artiklen fra 1995, der omhandler tiden fra 1416 og frem til 1532, og som læseren derfor henvises til med henblik på en mere detaljeret gennemgang af Albuens historiske betyd-

ning og funktion i nævnte periode, foretog jeg et opgør med de indtil 1995 fremherskende tanker og synspunkter om førnævnte lokalitets betydning og funktion. Undersøgelserne, der byggede på et betydeligt større og bredere kildemateriale, viste, at de teser og resultater, som C.C. Haugner bl.a. i 1940'erne med Nakskov Købstads Historie I – II² og Marius Hansen³, efter udgravningerne i slutningen af 1940'erne, havde fremført om et stort sildemarked med paralleller til Skånemarkedet strækkende sig i en ubrudt linie fra ca. 1200-tallet og frem til 1600-tallet, ikke var holdbare. At deres forskningsresultater efter min bedste mening måtte revideres og modificeres hang desuden også sammen med, at de begge havde behandlet deres kilder på en i metodisk-kildekritisk forstand ofte angribeligt måde.

I min artikel fra 1995 kunne jeg i min sammenfatning konkludere, at der som ovenfor nævnt hverken i Haugners eller Hansens arbejder vedrørende Lollands Albue var belæg for tesen om et sildemarked på lokaliteten gennem en periode på cirka 400 år. Derimod var jeg af den opfattelse, at

*Luftfoto af Albuena hvor tomterne efter senmiddelalderens handels- og fiskeplads aftegner sig i vegetationen.
Foto: Rudbjerg Lokalthistoriske Arkiv.*

man først fra senmiddelalderen under Erik af Pommerns regeringsperiode (1396/1412 – 1439) kunne udtale sig med en vis sikkerhed om stedets funktion, idet den første overleverede skriftlige kilde omtalende Lollands Albue stammer fra 1416.

Det overleverede skriftlige kildematerialet fra 1416 og frem mod året 1450, der både er af dansk og hanseatisk oprindelse, viste entydigt, at stedet i denne periode havde fungeret som flådebase, nødhavn og forhandlingssted for Erik af Pommern og de militære styrker i forbindelse med kampen om hertugdømmet Slesvig, hvilket selvfølgelig ikke udelukker, at der kan have fundet andre aktiviteter sted samtidigt.

Men fra 1450 og ind i 1500-tallet skete der et skifte. Indholdet af det overleverede skriftlige kildematerialet ændrede karakter, idet der nu hovedsagelig var tale om handels- og fiskeriaktiviteter på Lollands Albue, uden at der dog på nogen måde var tale om aktiviteter, der i omfang kunne sammenlignes med aktiviteterne på Skåne-markedet. Min konklusion vedrørende stedets funktion i dette tidsrum var derfor, at der derimod med stor sandsynlighed måtte være tale om et af de mange og mindre høstfiskemarkeder, som er kendt fra andre steder langs Danmarks kyster i senmiddelalderen. Disse høstfiskemarkeder var netop karakteriseret ved, at man på disse steder langs kysterne forenede fiskeri og handel med hinanden, idet bønder i efterårsmånederne her fungerede som sæsonfiskere samtidig med, at de drev handel med tilrejsende borgere og købmænd⁴. – At fiskeriaktiviteterne fortsatte op i 1500-tallet havde jeg allerede påvist i min artikel fra 1994, hvor det bl.a. ligeledes kunne konstateres, at fra omkring 1530 var der tale om et permanent fiskerleje med en fastboende befolkning.

De arkæologiske fund i 2001 og 2002

Møntfundene fra 2001 og 2002 på Albuen giver os derfor mulighed for endnu en gang at tage problematikken om lokaliteten op, idet mønterne – suppleret med de øvrige fund i forbindelse med detektorafsøgningerne - kan tilføre os ny viden om Albuens betydning og funktion, specielt hvad angår tidsrummet mellem ca. 1420 og ca. 1500. Desuden indebærer fundene måske, at jeg må tage mine tidligere synspunkter op til revision, eller at jeg på den anden side måske vil blive endnu mere bekræftet i, at mine analyser fra 1994 og 1995 er mere sandsynlige end de resultater, som Haugner og Hansen er nået frem til. – Et endegyldigt svar, vil man dog først få den dag, der foretages en gennemgribende og forsvarlig udgravning af lokaliteten.

De nærmere omstændigheder i forbindelse med fundene kan man stifte bekendtskab med i Stiftsmuseets notater om undersøgelserne på Albuen i henholdsvis 2001 og 2002⁵. Nævnes bør det dog, at fundene fandt sted spredt over en strækning på omkring 100 meter langs brinken ind mod noret, dvs. tilsyneladende uden for området med bodetomterne, hvor Marius Hansen i 1940'erne også gjorde nogle få møntfund.

Fundmaterialet fra detektorafsøgningen i 2001⁶ bestod hovedsagelig af diverse mønter, nemlig 16 stykker, hvoraf de 12 af arkæolog Henrik Schilling foreløbig dateres til perioden mellem 1430'erne og begyndelsen af 1500-tallet. Desuden fandt han stykker af rødgodskeramik med indvendig, grøn glasur, som ligeledes dateres til førnævnte tidsrum, et fragment af en saltglaceret stentøjskande, et par klumper smeltet hvidmetal, et kvadratisk toldmærke med et latinsk P samt diverse andre materialer.

De resterende 4 mønter af de 16 dateres til perioden fra 1600-tallet og frem til Chr.X (1912 – 47), som er repræsenteret ved en 25 øre, der dog ikke er dateret.

Materialet fra 2002-undersøgelsen er ikke så omfangsrigt som fundmaterialet fra det foregående år, men det bragte dog ligeledes mønter eller fragmenter af mønter frem i dagens lys. Visse af mønterne var på grund af deres forholdsvis ringe tilstand vanskelige at datere for museets arkæolog, men alle menes i notatet fra september 2002⁷ at stamme fra 1400-tallet. Desuden blev der fundet diverse former for keramik og stentøj, genstande af jern, bly og bronze, som hovedsageligt synes anvendt til spænder, beslag, plomber eller toldmærker samt forskellige former for redskaber herunder knive.

På baggrund af Henrik Schillings 2 notater kan man – på trods af vanskelighederne med at datere visse af mønterne – konkludere, at hovedparten af fundmaterialet, herunder keramikfundene, med stor sandsynlighed har sin oprindelse i tidsrummet mellem ca. 1430 og 1500-tallets begyndelse, hvilket umiddelbart peger i retning af en forholdsvis intens aktivitet på Albuen i denne periode. Karakteren af denne aktivitet er det derimod vanskeligere at udtale sig om, hvis ikke man direkte konfronterer fundmaterialet med det overleverede skriftlige kildemateriale, som er bearbejdet af mig i mine tidligere nævnte artikler. Samspillet mellem i dette tilfælde arkæologien og historieforskningen vil, som allerede påpeget af mig i mine tidligere artikler, give eftertiden et bedre og mere fyldestgørende indblik i fortiden. Parres dette med en numismatikers specialviden om fortidens mønter, møntfund og møntcirkulation, er vi endnu bedre stillet, så lad os se på, hvad Jens Chr. Moesgaard er nået frem til, efter at mønterne fra Albuen har været

en tur omkring Nationalmuseet for en endnu nærmere detailanalyse og datering⁸.

Moesgaards møntanalyser set i relation til tidligere historieforskning

Ser vi nærmere på Moesgaards undersøgelse af mønterne, viser det sig, at hovedparten af mønterne er af dansk oprindelse, idet de nemlig er præget i henholdsvis Lund, Gurre, Næstved og Malmø. De resterende 3 mønter har derimod deres oprindelse på Gotland og i Wismar. Desuden dateres de danske mønter, med den usikkerhed der kan være forbundet med dette, til tidsrummet mellem ca. 1400 og ca. 1480, altså regeringstiden for kongerne Erik af Pommern, Christoffer af Bayern og Christian I. En yderligere tidsmæssig indsnævring af dette tidsrum med henblik på aktivitetsniveauet er det dog ifølge Moesgaard muligt at foretage, idet han mener at kunne konstatere, at ”tabene finder sted i den periode, hvor fundpladsen har været brugt til aktiviteter, der krævede møntbrug (...) (og) at vi derfor må konkludere, at den heftige aktivitet på stedet må have fundet sted i 1430’erne.” Ser vi nærmere på denne konstatering og sammenligner med mine tidligere resultater, viser det sig, at den påviste høje aktivitet på Albuen ligger inden for det tidsrum, som jeg tidligere påpegede i mine resultater fra 1995. Men samtidig er det væsentligt at påpege, at der i det overleverede skriftlige danske og hanseatiske kildemateriale kun findes en kilde, der nævner Lollands Albue i 1430’erne⁹. I denne tyske kilde - et brev til Riga - advares alle livlandske og lybske skibe mod at søge i retning af Travflodens munding, da Erik af Pommerns flåde er set ved Gedser og sandsynligvis vil bevæge sig i retning af ”Lalandes Elbogh”, altså Lollands Albue. At der i begyndelsen af 1430’erne har fundet flådeaktiviteter sted på Albuen harmonerer ganske godt med det billede, som

tegner sig for perioden mellem 1416 og 1426, hvor vi ved, at Erik af Pommern er til stede med sin flåde i henholdsvis 1416, 1418, 1420 og 1426. Spørgsmålet, der melder sig nu, er så blot, om det er flådeaktiviteten i 1431, der afstedkommer de af Moesgaard nævnte aktiviteter på Albuen. Et entydigt svar vedrørende karakteren af disse aktiviteter kan desværre ikke gives ud fra møntfundene, og det mangelfulde kildemateriale kan heller ikke hjælpe os frem til et direkte svar, men muligheden foreligger dog.

Møntfundene peger altså i retning af et forholdsvis højt aktivitetsniveau i 1430'erne, men som Moesgaard skriver, fortsatte aktiviteten "i flere årtier", hvilket mønterne fra Christoffer af Bayerns (1439 - 48) og Christian I's (1448 - 81) regeringsperiode dokumenterer. Fra 1450 har vi via det hanseatiske kildemateriale kendskab til nordtysk tilstedeværelse på Albuen¹⁰ og i 1455 griber Christian I ind over for handelen på bl.a. Albuen. Dette sker på baggrund af en klage fra borgerne i Nakskov over, at tyske og udenlandske, dvs. folk uden for Smålandene, omkring høsttid ved bl.a. Albuen og andre af kongens temporære fiskelejer på Lolland sælger deres varer til skade for købmændene i Nakskov og andetsteds på Lolland¹¹. At handels- og fiskeriaktiviteterne på Albuen er gået i gang senest 1450 står hermed fast, og at de fortsætter frem gennem hele 1400-tallet og ind i 1500-tallet er allerede tidligere påvist i min artikel fra 1995. Mønterne fra førnævnte kongers regeringsperiode kan derfor med stor sandsynlighed være en del af de af Moesgaard påpegede senere aktiviteter, der netop krævede møntbrug. Og mon ikke også skillingmønten fra Wismar, hvor udmøntningen af denne blev påbegyndt i 1433, passer ind i dette mønster med stigende handels- og fiskeriaktiviteter på Albuen?

Konklusion

Min tese var og er derfor fortsat, at der ikke - som påstået af både Haugner og Hansen i de ovennævnte værker - har eksisteret et omfangsrigt sildemarked på Lollands Albue i ubrudt linie fra ca. 1200 og frem til ca. 1600, og deres sammenligninger med Skånemarkedet og påstandene om tilrejsende købmænd fra det sydlige Europa er ren fantasi, idet der ikke findes belæg for dette hverken i det overleverede skriftlige kildemateriale eller de arkæologiske fund. At der har fundet fiskeri- og handelsaktiviteter sted på lokaliteten, kan der derimod ikke herske tvivl om. Tidsrummet for disse aktiviteter skal dog indsnævres til tidsrummet ca. 1450 - ca. 1530, hvor de sæsonbetonede høstfiskemarkedsaktiviteter tilsyneladende ophører, idet stedet nu synes at have udviklet sig til et fiskerleje med en permanent bosiddende fiskerbefolkning. Dele af møntfundene på Albuen indgår i dette mønster, men der kan herske usikkerhed omkring karakteren af aktiviteterne i den af Moesgaard påpegede "højaktivitetsperiode" i 1430'erne. Om der er tale om flådeaktivitet eller handels- og fiskeriaktiviteter, er det vanskeligt at udtale sig entydigt om, men er der tale om det sidste, skal der altså korrigeres lidt på tidspunktet for disse aktiviteters begyndelse i forhold til, hvad jeg i 1995 nåede frem til, idet jeg på dette tidspunkt påpegede, at fra 1450 kunne man under alle omstændigheder tale om disse aktiviteter.

At Lollands Albue på et eller andet tidspunkt i første halvdel af 1400-tallet udvikler sig til et sted for vareomsætning, passer ganske fint ind i det overordnede billede, som historikerne har tegnet af de såkaldte "vilde" fiskelejer; en noget tvetydig hanseatisk betegnelse for steder, der ikke var underlagt stædernes kvalitetskontrol eller nogen form for markedslovgivning. Disse le-

jer var først og fremmest steder, som op-søgte af bl.a. enkeltstående hanseatiske købmænd eller grupper af samme, idet disse på lejerne kunne erhverve sig både fisk og flæsk til gunstige priser samt afsætte deres egne produkter uden at være underlagt markedstvung og -afgifter, idet handelen foregik direkte mellem producent og konsument. Opkomsten af disse "vilde" lejer begyndte allerede efter 1370'erne, da Skanørs og Falsterbos betydning som international handelsplads langsomt begyndte at stilne af, men accelererede kraftigt i første halvdel af 1400-tallet, selv om hanseaterne forsøgte at forhindre denne handel, idet sildene fra disse lejer ikke kunne leve op til standardkravene fra Skånemarkedet. Handelen på lejerne blev dog frigivet af bl.a. Lübeck og Rostock ved midten

af 1400-tallet, hvorefter disse markeder i de efterfølgende ca. 100 år oplevede en blomstringstid¹². Efter denne blomstringstid ændrede de ofte status, således at de fra midten af 1500-tallet blev til permanente fiskerlejer beboet af en stationær fiskerbefolkning. - Det mønster aftegner sig til forveksling også for Lollands Albues vedkommende¹³ (13).

Ole Munksgaard, cand. mag i dansk og historie, og områdeforstander ved VUC Storstrøm. Har bl.a. skrevet artikler om Lollands Albue til Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog i 1994 og 1995 samt været medforfatter til »Nakskov Amtssygehus 1912 - 1987.

Kilder:

¹ Ole Munksgaard: "Lollands Albue 1416 – 1532. Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje" og "Lollands Albue – fiske(r)leje, udskibningshavn og krigshavn i tiden 1524 – 1648" in Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbøger 1995 og 1994.

² C.C. Haugner: Nakskov Købstads Historie I (1944).

³ M. Hansen: "Ellenbogen – Lollands Albue – en middelalderlig sildemarkedsplads" i Handels- og Søfartsmuseets årbog (1953).

⁴ Bjarne Stoklund: Bondefiskere og strandsiddere. Studier over de store sæsonfiskerier 1350 – 1600 (2000).

⁵ Henrik Schilling: Notat vedrørende detektorafsøgning foran kulturlag, samt dokumentation af erosionsskader på Albuen Kappel sogn, Lollands Søndre herred, Maribo amt, LFS 56 (07.05.07) (712) af 23 juli 2001 og samme: Notat vedrørende detektorafsøgning foran kulturlag på Albuen Kappel sogn sb.20, Lollands Søndre herred, Maribo amt, LFS 56 (07.05.07) (712) af 24 september 2002.

⁶ Se kilde 5.

⁷ Se kilde 5.

⁸ Se Jens Chr. Moesgaards artikel her i årbogen.

⁹ Hanserecesse II. 1. nr. 58 (1881).

¹⁰ Ole Munksgaard: "Lollands Albue 1416 – 1532. Fra flådehavn over sildemarkedsplads til fiskerleje". Lolland Falsters Historiske Samfunds Årbog s. 88 – 89. (1995).

¹¹ ibidem. s. 89 – 90.

¹² Carsten Jahnke: Das Silber des Nordens. Fang und Vertrieb von Ostseehering zwischen Norwegen und Italien (12. – 16. Jahrhundert). Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, Neue Folge Bd. XLIX. (Köln Weimar Wien 2000). – Jahnke berører kort i sin disputats også forholdene på Albuen (s. 173 – 75), men synes kun at kende Marius Hansens artikel fra 1953, idet han baserer sin gennemgang på resultaterne i denne. Samtidig gør han opmærksom på, at udgravningerne, som Marius Hansen foretog i 1947 sammen med en gruppe gymnasieelever, ødelagde den samlede markedsstratigrafi og ikke levede op til datidens udgravningstekniske krav.

¹³ Se kilde 10.

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen

(1909-2001) - en kunstnerinde, der blev falstring

Af Liselotte Mygh

I et halvt sekel fik det østfalsterske landskab sin egen helt specielle, indlevede fortolker i kunstnerinden Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, der valgte at bosætte sig midt i den særegne, til tider barske natur. For den unge kunstnerinde var Frederiksbergs stenbro blevet for trang og uinspirerende, efter at hun fra 1942 og i årene fremover sammen med sin moder havde stiftet bekendtskab med det charmerende østfalsterske landskab fra et lejet sommerlogi, Bødkerhuset ved Karleby på Falster. Det skulle blive en livslang kærlighedserklæring til egnen og naturen, en erklæring som hun i 1951 - nogle år efter moderens død - lod udmønte i købet af et mindre hus i Tunderup. Det blev navngivet "Lille Fuglsang" som udtryk for hendes beundring for den daværende frue på Fuglsang, Bodil Neergaard, og hendes gøremål.

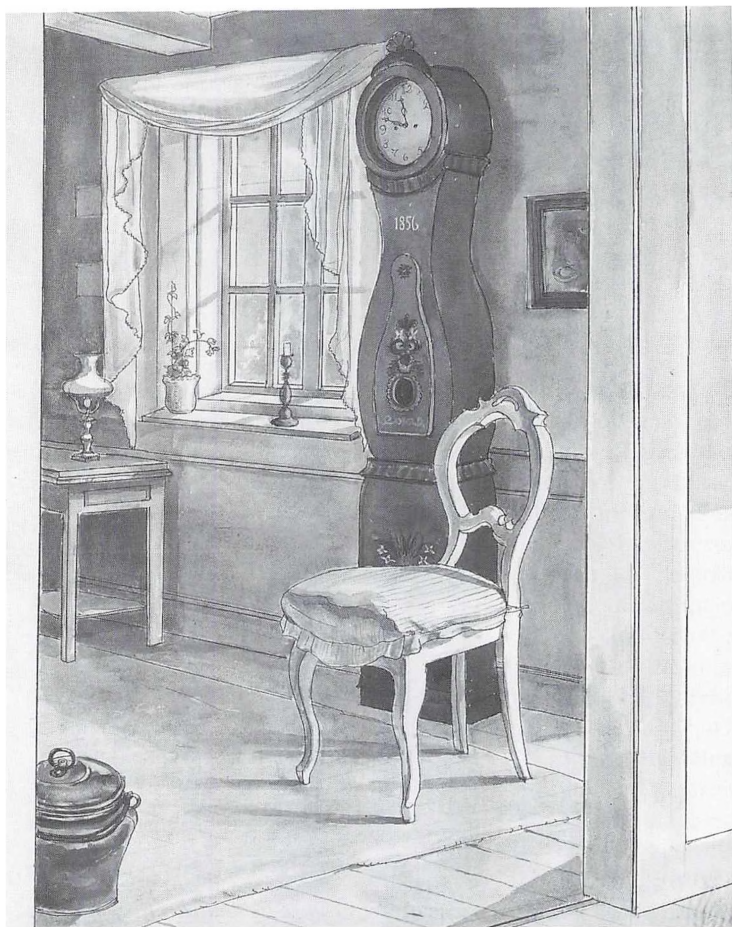
Foto 1978

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen i færd med at klippe sine så karakteristiske "Hverdags-Engle".

"Hverdags-Englen" hører til i Reuter-Lorenzens Julestue: Den håndklippede engel, bestående af ca. 15 dele, havde hun stiftet bekendtskab med hos dr. Malings datter, Dorrit, i Stubbekøbing. Trods svær ledeligt klippede hun i flere år englene til Julestuen, herefter måtte Reuter-Lorenzen selv tage over. Det blev til mange hundrede i tidens løb, da det blev mode at samle på disse små flittige husmødre med vinger og glorie. Snart fandt de også vej i konvolutter til oversøiske julehilsener så langt væk som til både Amerika og Australien.

I de første år blev det kun til sommerophold, vintrene måtte tilbringes i lejligheden på Frederiksberg, fordi huset var i dårlig stand. Men det skræmte ikke kunstnerinden. Sammen med lokale håndværkere tog

*Anna-Lisa Reuter-Lorenzen,
akvarel, u.å.*

*Et eksempel på en yndefuld
og naturalistisk skildring af
interiør i "Lille Fuglsang"
med et af arvestykkerne fra
den mødrene side, rokokko
Dalar-klokken.*

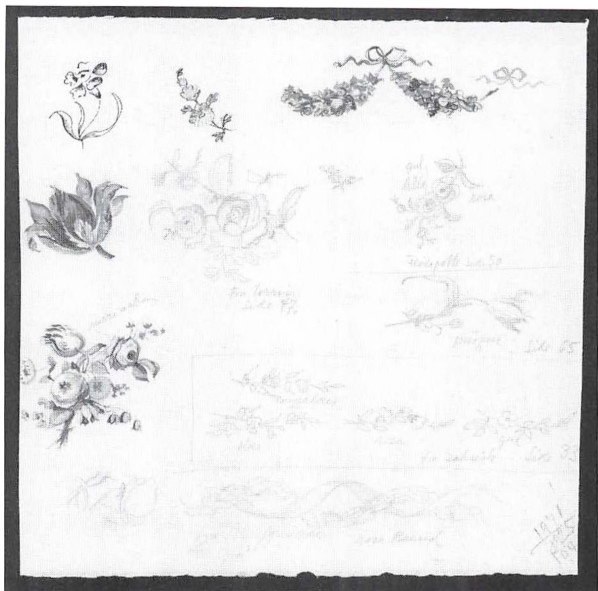
hun sagen i egen hånd, og år for år blev hus og have bragt forbilledligt på fode. Den skabte idyl skulle komme til at danne ramme om en kunstnerisk produktion med udfoldelse af særdeles alsidig og afvekslende karakter. Her fandt kunstnerinden inspiration til - følsomt og nuanceret - at skildre Østersøens voldsomme indhug på den nordøstfalsterske kyst på lærred og især som akvarel, men også på porcelæn.

At Reuter-Lorenzen skulle blive en lokalpatriotisk falstring kom måske til at

bero på den tilfældighed, at Falster lå i en bekvem togtransport-afstand til København, selv under den af 2. Verdenskrig begrænsede bevægelsesfrihed. Hendes baggrund var nemlig følgende:

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen var født på Frederiksberg i 1909, og der opvokset som datter af en svensk moder og en sønderjysk fader. Den internationale alliance var Reuter-Lorenzen sig meget bevidst. Forældrenes smukke hjem var møbleret med

Skitser og udkast til porcelænsmaleri. Inden Reuter-Lorenzen udførte sine smagfulde dekorationer på porcelæn, havde hun udarbejdet grundige arbejds-skitser.

indbo fra begge familier, et indbo som hun skattede og værnede om, da det gik i arv til hende.

Fra sin tidlige barndom havde hun vist stort talent og interesse for at tegne, hvorfor forældrene støttede hende i at gå kunstens vej. Efter endt skolegang modtog hun som 16-årig undervisning på G. Vermehrens malerskole i København. Herefter fortsatte hun som elev på École des Beaux

Arts i Paris, vel at mærke med bopæl i Versailles. Det blev en spændende og udbytterig tid med mange indtryk - ud over den kunstneriske skoling - som kom til at præge den unge kunstnerinde resten af livet. Efter hjemkomsten blev uddannelsen fortsat på Rostrup Bojesens malerskole. Hun var fast besluttet på at vie sit liv til kunsten og at gøre den til sin levevej.

Den kreative kunstner

Reuter-Lorenzens værker, fortrinsvis olie-billeder, var allerede efterspurgt inden hun permanent slog sig ned på Falster. I 1940 præsenteredes hendes værker på en udstilling hos Jørgen Haslund i København. I en årrække forhandlede hendes billeder i Kunstsalen, ligeledes København, og der blev solgt billeder til Svenska-Amerika Linien.

Men mon ikke hun satte den nære anerkendelse højest, der kontant kom til udtryk på de lokale udstillinger i hendes eget hjem, på Refugiet Fuglsang, i Galleri An-

*Foto 1950'erne.
Kunstnerindens hjem i næsten 30 år: "Lille Fuglsang" i Tunderup.*

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, akvarel 1952. I de nære omgivelser fandt Reuter-Lorenzen ofte sine dejlige akvarel-motiver. Her bænken ved hendes hus "Lille Fuglsang" i Tunderup.

tik Nykøbing F., i Amsrådhusets Kunstforening og gentagne gange på landsdelens biblioteker, bl.a. i Stubbekøbing, hvor bil lederne mindst talt blev revet væk.

Det kunstneriske talent udfoldede sig i mange facetter. Oliemaleriet blev delvis lagt på hylden, og akvarellen blev den foretrukne udtryksform, ofte med motiver fundet i den nærmeste omegn, men helst fra den falsterske østkyst. En ganske særlig genre skulle hun komme til at beherske i

utallige versioner: barneportrætter udført i rødkridt.

Katten spillede også en central rolle som figur i mange af de vidunderlige naturskildringer, som Reuter-Lorenzen udviklede sig til en sand mester i at udføre. De mange skitser fra hendes hånd vidner om det grundige studie, hun har gjort i denne skikkelse. Angorakatten Gamle Musepeter var hendes første tro følgesvend, og den blev efterfulgt af andre - ofte hjemløse katte,

som hos Reuter-Lorenzen fandt et kærligt hjem - men kun én kat ad gangen.

At Reuter-Lorenzens arbejder nyder stor anerkendelse blev demonstreret med al tydelighed på hendes sidste fernisering i 1998 på Stubbekøbing Bibliotek, hvor samtlige værker blev solgt inden for den første halve time!

På den retrospektive udstilling i 1995, ligeledes på Stubbekøbing Bibliotek, var der mulighed for at stifte bekendtskab med en anden side af hendes mangfoldige produktion, nemlig portrætterne. En ganske særlig præference nød børneportrætterne, som blev skabt under forældrenes oplæsning af Emil fra Lønneberg! Portrættemaleriet indtog således en central placering i hendes produktion livet igennem. Det var således hende, Storstrøms Amt i 1973 anmodede om at portrættere dets første borgmester, Søren Trolborg. En særlig specialitet, et "lejligheds-blad", f.eks. som Fødselsminde eller Velkomst udviklede hun med sine akvarelfarver til perfektion; genren var inspireret af den lollandske Chr. Bredahls 100 år ældre produktion.

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, tusch, 1972.
En studie af katten. (Privateje).

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, akvarel 1988.
Fødselsminde. Kunstnerinden lod sig inspirere af den lollandske maler Chr. Bredahls arbejde i 1800-tallet, men Reuter-Lorenzen tilførte disse lejlighedsblade sit helt eget kunstneriske præg.

Til udstillingen i 1995 havde kunstnerinden skrevet en kort men meget sigende indledning til kataloget:

"Det maa synes storagtigt naar jeg i min høje Alder indbyder til en retrospektiv Udstilling af en Del Portrætter fra de sidste 50 Aar.

Den Slags plejer at være forbeholdt af-døde og berømte Malere.

Derfor vil jeg gerne paa denne Maade takke alle de mange Voksne og alle de søde Børn som taalmodigt har siddet Model. Disse Opgaver har været med til at give mig det daglige Brød og Tag over Hovedet; også Tak fordi alle saa beredvilligt har udlaant Billederne og ikke mindst Bibliotekets Gæstfrihed.

(Sign.) Anna-Lisa Reuter-Lorenzen"

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, rødkridt 1992. Utallige børn har siddet model til Reuter-Lorenzens meget følsomt skildrede børneportrætter. Dette er et af de sidste, hun har tegnet.

Kunstnerinden og julen

Julestuen

Det var på "Lille Fuglsang", at falstringerne første gang i 1957 kunne besøge en Julestue. I december slog hun dørene op til sit hyggelige hjem, som nu var pyntet op med hendes kunsthåndværk spændende over det traditionelle til nye former for julepynt, f.eks. en lystrappe eller en adventskrans fremstillet af cykelhjul! En anden nyskabelse var hendes Corselitze-svaner til juletræet, tegnede på og klippede af hvidt karton. Der var også hendes dejlige akvareller og andre ideer til gaver, alt sammen frembringelser skabt i løbet af året. Det blev en sådan succes, at hun de kommende år ikke kunne fremstille tilstrækkelige produkter alene, men måtte inddrage andre kreative personer på egnen. Således blev

den udklippede "Hverdags-Engel" næsten synonym med julestuen, disse små, travle, bevingede husmødre i gang med julens forberedelser og lige til at hænge op til pynt. Ideen til englene havde hun fået fra Dorrit Malling i Stubbekøbing.

Den sidste julestue blev åbnet i 1978, men engleproduktionen fortsatte, efterspørgslen var ubegrænset, da det ligefrem var blevet mode at samle på disse forskellige engle, der også fandt vej i julehilsener så langt væk som USA og Australien.

Også nisser spillede en "levende" rolle i kunstnerindens liv. Hun var overbevist om, at der i hendes bolig også holdt en nisse til, og om ham har hun selv berettet:

"Børnene fra nabolaget kommer dagligt og besøger mig. Sagen er nemlig den, at jeg har en nisse, som ingen nogensinde har

set, men alle på egnen ved, at den er her, for år efter år hænger den sin hue i min entré, og vil man være rigtig populær hos den, skal man blot lægge en god-bid i den hue. Det gør en lille sød pige troligt hver dag, og til hendes store glæde påskønner nissen det og spiser lækkerierne hver aften." Det må stå hen, om hun selv har set denne nisse; men da Reuter-Lorenzen ved en senere lejlighed blev spurgt om, hvorfor nissen så sådan ud på hendes billeder, lød svaret prompte: "Sådan så nisser ud i min barndom!"

Den private jul

Personlig betød julen noget ganske særligt for Reuter-Lorenzen. Efter forældrenes død var hun uden nær familie, da en ældre broder havde bosat sig i USA. Søsteren havde hun mistet, da hun som passager på Amerikadampere "Lusitania" gik ned med skibet i 1915 som følge af et tysk ubådsangreb.

Men Reuter-Lorenzen havde en evne til at knytte varme og varige venskaber hele livet igennem. På Falster udviklede hun derfor sin egen særlige juletradition: "Juleaften" festligholdt hun den 23. december sammen med sine nære venner, hvor aftenen blev indledt med, at deres tre drenge blev inviteret ind for at høre hendes version af Juleevangeliet. Kulminationen blev nået, når hun åbnede lågerne på det svenske skab, hvor hele fortællingen blev anskueliggjort ved hendes hjemmegjorte hærskere af himlens engle til forkyndelse af det glædelige budskab om Jesu fødsel for de ligeledes hjemmegjorte Hellige tre Konger, alt oplyst af lutter stearinlys. Juleaften tilbragte hun derimod efter eget ønske alene, hellegit minderne om sin familie. Julemenuen stod på klipfisk og stegt hanekylling, hvorefter hun fordybede sig i minderne om slægt og venner, støttet af fotografier, billeder samt gamle breve og postkort.

*Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, akvarel 1975.
Katten var den sande herre i huset og tillod sig alt, også at tage en lur i madmoders seng. (Privateje.)*

Selv blev Reuter-Lorenzen skaber af en serie julekort til Museet Falsters Minder omhandlende hendes nisse og kats skærmydsler, baggrunden er følgende:

Episoderne med "Katten og Nissen" - der blev til julekort

De første fire afbildninger af Katten og Nissens intermezzi havde Reuter-Lorenzen fremstillet i 1951 i Tunderup. De var indrammede og flyttede med til huset i Moseby, hvortil hun var flyttet i 1982. Her blev undertegnede opmærksom på dem i 1985 og fascineret af den fortælling, episoderne rummede, og så fandt de sted i hendes nære omgivelser møbleret med hendes

Anna-Lisa Reuter-Lorenzen, akvarel, 1951. Et af de fire motiver, der i 1985 blev trykt som julekort med Kattens og Nissens skærmysler. Her træder "Lille Fuglsangs" Nisse ind i både Reuter-Lorenzens og hendes gamle halvvangorakat, Muse-Peters fremtidige tilværelse på Falster.

eget indbo. Ideen kom af sig selv at foreslå dem trykt som Museet Falsters Minders julekort. Det accepterede hun generøst på stedet. Julekortene blev meget populære og så efterspurgt, at Reuter-Lorenzen i perioden indtil 1998 skabte andre 15 episoder med Katten og Nissen som aktører, og de er alle blevet udgivet som julekort.

Samarbejdet med Museet Falsters Minder

Kontakten til Museet Falsters Minder knyttede Reuter-Lorenzen omkring 1960, hvor hun hurtigt fandt såvel åndsfæller som arbejdskammerater blandt "Nabenisterne", den frivillige arbejdsgruppe etableret af den daværende museumsleder Fr. Nabe-Nielsen. Her fik hun som særligt ansvarsområde overdraget legetøjssamlingen. Adskillige er de dukker i alle aldre med tilhørende garderobe, som i tidens løb er gået gennem hendes hænder, er blevet forsynet med museumsnummer og en tilhørende beskrivelse. Udstillingen af legetøj satte

hun sit personlige præg på gennem næsten 40 år. Men også ideer til særudstillinger samt vignetter til publikationer bidrog den flittige og kreative kunstnerinde med. Museumsarbejdet inspirerede til gengæld hende til endnu en nyskabelse: små yndefulde dukker iklædt korrekte, falsterske egnsdragter.

Det blev et mangeårigt, fasttømret og venskabeligt samarbejde, der fungerede næsten til det sidste. Reuter-Lorenzen frivillige bidrag til museumsarbejdet, fremhæver blot hendes filantropiske indstilling, samt kærlighed til og respekt for vor kulturhistorie.

Fra Tunderup til Moseby

Reuter-Lorenzen var fyldt 70, da hun fandt ønskehuset i Moseby. Måltrettet og systematisk gik hun nu i gang med at underkaste det en grundig og tiltrængt renovering. Og endnu en gang lykkedes det at skabe charmerende og særprægede rammer om hendes smukke arvestykker, og gæstfriheden

Foto 1993.

Reuter-Lorenzen i sin hyggelige dagligstue i huset i Moseby. T.v. på væggen et portræt af hendes far, udført i olie på lærred.

var velkendt. Også haven blev taget under kyndig behandling af hendes grønne fingre, bl.a. omskabte hun forhaven til et gammeldags parterre-bed med buksbom og roser.

Reuter-Lorenzen var kreativ og produktiv til det sidste. Som nævnt holdt hun sin sidste salgsudstilling i 1998, hvori også indgik nye værker. Og leverancen af Hverdags-Engle til museets kiosk svigtede ikke, de faste kunder var jo for længst skrevet op til deres kvote!

Reuter-Lorenzen var aktiv og åndsfrisk til det sidste og sov ind en smuk augustdag i 2001. Hun ligger begravet på Åstrup kirkegård.

Reuter-Lorenzen havde testamentarisk betænkt Museet med adskillige genstande,

og da julen for hende altid havde betydet noget ganske særligt, besluttedes det, at juleudstillingen i 2002 skulle forsøge at portrættere sider af denne alsidige, energiske kunstnerinde. Det blev til udstillingen "Katten og Nissen - Anna-Lisa Reuter-Lorenzens streg og univers".

Liselotte Mygh er leder af Museet Falsters Minder

Årets gang på Falsters Minder 2002

Af Anna-Elisabeth Jensen & Anne Elmer

Årets første udstilling "Vinterens Sang, - fra skumringstime til ulvetime" satte fokus på timerne lige inden aftenmaden for ca. 150 år siden og i dag. Genstande fra dengang og nu gik i dialog med hinanden og det var op til museets gæster at bedømme, om der er noget, vi har mistet.

Nordbyen

Stud.mag. Bo Gyldenkerne dirigerer rendegraver i forbindelse med en arkæologisk forundersøgelse forud for byggemodningen af Nordbyen, et ca. 40 ha. stort lokalplanområde. Falsters Minder foretog de arkæologiske forundersøgelser efter aftale med Nykøbing F. kommune for at vurdere, om kommende bygge- og anlægsarbejder ville berøre jordfaste fortidsminder. I den nordlige ende af lokalplanområdet fremkom et udsnit af den sene stenalder, hvor den tilhørende bebyggelse har ligget på et plateau nord for.

*Kraghave
I forbindelse med Nykøbing F. kommunes ledningsarbejder i Kraghave blev der frilagt ikke mindre end tre vejkitter. Vejkitterne har ledt vandløb under vejen til Gåbense fra Nykøbing. De er formodentlig anlagt i forbindelse med etableringen af chausséen gennem Kraghave i slutningen af 1700-tallet eller begyndelsen af 1800-tallet. Kisten er bygget som tømur af kløvet granit med store kløvede dæksten.*

Amtsforvalterboligen under genopførelse.

2002 blev året hvor fundamentet til Amtsforvalterboligen blev etableret. Bygningen med den 34,5 m lange facade blev nedrevet i 1978. Nu genopfører Falsters Minder Amtsforvalterboligen på det oprindelige sted i Frisegade og med hjælp fra Industri- og Håndværkerskolens lærlinge.

Grunden til Amtsforvalterboligen udgraves.

Forud for genetableringen af fundamentet til Amtsforvalterboligen undersøgtes 164 m², 2 meter rykke bebyggelseslag fra middelalderen med tre brandhorisonter. I bebyggelseslagene fandtes forskellige gulvlag, en syldstensrække, en dyb lergrav og affaldsgruber. I middelalderlagene blev der fundet kobbermønter, langtandskamme, dobbeltkamme af ben, hvæssesten, bæltespænder o.a. Helt specielt var fundet af en lille forsolvet løve med adeligt våbenskjold, beregnet til påsnyning.

Museernes dag

Liselotte Mygh afrunder "Museernes dag" på Møllebanken. I 2002 var det Falsters Minders tur til at være værtsinstitution for den årligt tilbagevendende begivenhed, der trækker omkring 150 medarbejdere og bestyrelsesmedlemmer fra de statsanerkendte museer i Storstrøms Amt. Efter besøg i museets særudstilling gik turen i bus rundt i landskabet på Falster med stop blandt andet ved skovbrugsmagasinet på Corselitze.

Seniorklubben

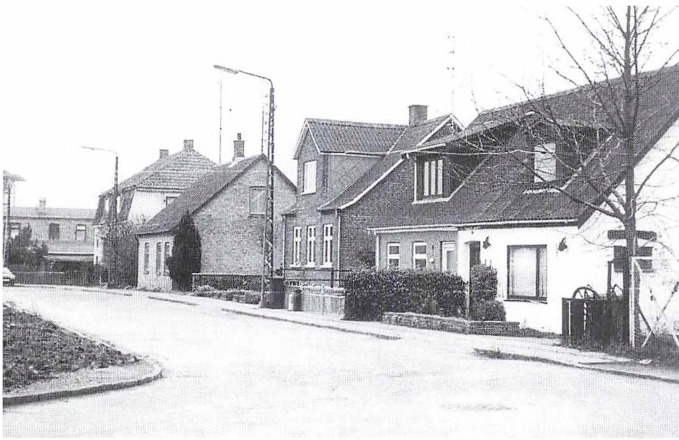
Introduktionsmøde i seniorklubben. I efteråret 2002 tog Falsters Minder initiativ til etableringen af en seniorklub for et antal frivillige, der i årets løb hjælper museet med en lang række opgaver: lige fra registrering af arkivalier på Falsters Egnshistoriske Arkiv, over videooptagelser og videodokumentation af museets undersøgelser og aktiviteter til afløsning af kustos og fremstilling af salgsgenstande til museumsbutikken.

Æggeudstilling

I foråret 2002 kunne museumsformidler Anne Elmer åbne den velbesøgte særudstilling: "Det hele i en æggeskal". Udstillingen viste de utroligt mange aspekter, der kan knyttes til æg: Natur, kunstig befrugtning, ægget i myter, eventyr, som inspiration for kunst, kunsthåndværk og design, det industrialiserede æg, påskeæg og meget mere. I forbindelse med udstillingen fik museet indleveret en speciel æggeosteform fra Nordfalster til museets samling.

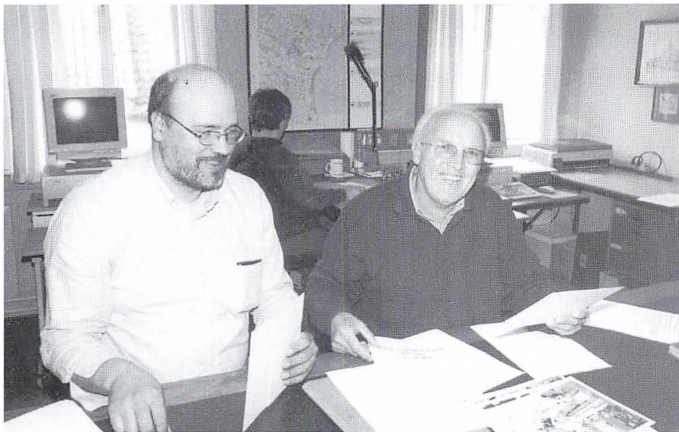
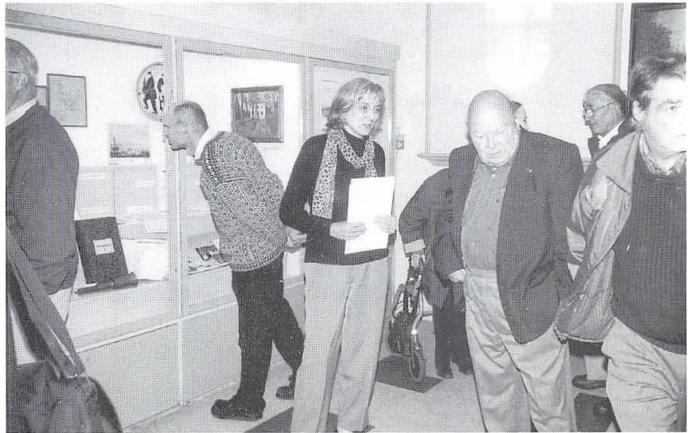

Østerbro

I samarbejde med Nykøbing F. kommune havde Kulturmindeforeningen og museet besluttet at udgive en bog om bydelen Østerbro som led i projektet "Helhedsorienteret byfornyelse på Østerbro". Denne bog indgik i den traditionelle årbogsserie. Østerbro-borgere blev opfordret til at videregive deres historie, oplysninger og fotos om Østerbro. Godt 30 personer bidrog aktivt. Dette materiale blev indsamlet for museet af stud.mag. Peter Thor Andersen.

Østerbro – en by i byen

Sommerens indsamling af erindringer, arkivalier og genstande blandt nuværende og tidligere beboere på Østerbro, blev præsenteret i en plancheudstilling, der i tekst og billeder fortalte om livet på Østerbro fra ca. 1900 til i dag. Udstillingen blev åbnet i museets særudstillingslokale og blev derefter sendt på vandring til Nykøbing F. kommunes dagcentre.

Arkivets medarbejdere Thomas Bogtoft Møller og Leif Clausen i gang med undersøgelser på Falsters Egnshistoriske Arkiv. Der er fortsat mange henvendelser fra både ind- og udland, specielt hvad angår slægtshistorie. Denne korrespondance har med ildhu været varetaget af Verner Grendel. Traditionen tro har arkivets trofaste daglige medarbejder Liliana Ciszewska igen i 2002 præsteret et flot arbejde ikke mindst med at finde og samle materiale til Kulturmindeforeningen og museets fælles bog om Østerbro.

Årets store særudstilling "Flugtrute Østersø" blev besøgt af et meget stort antal gæster fra både Danmark, Norge og Sverige og ikke mindst Tyskland. Her er det museets børneklub Lindormeklanen, der i forbindelse med deres månedlige møde besøgte udstillingen i september 2002. Udstillingen, der var kommet i stand som et samarbejde mellem museet, den lokale Kaj Dreijer og den tyske forening "Über die Ostsee in die Freiheit", viste den uhyre grundige og store research, som er foretaget af den tyske journalist Christine Vogt-Müller, en research, der gjorde det muligt at fortælle den meget lidt kendte historie om de mindst 7000 østtyskere, som lagde deres flugtrute ud mod friheden over Østersøen, enten mod Vesttyskland eller mod Danmark.

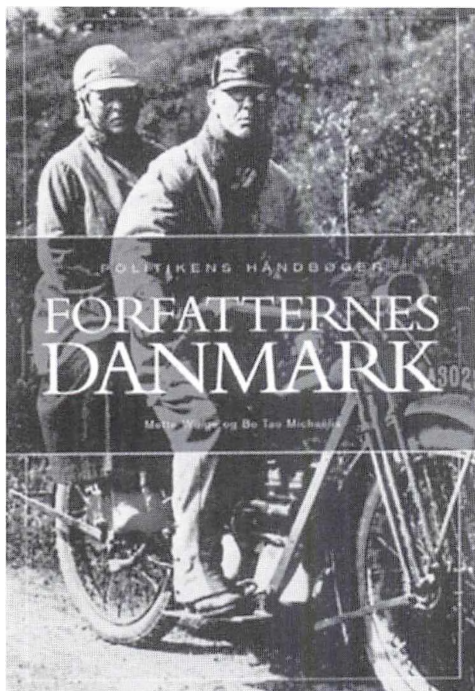
Særudstillingen "Katten og Nissen – Anna-Lisa Reuter-Lorenzens streg og univers" var årets sidste. Denne udstilling fortalte i ord, billeder og genstande om kunstnerinden Anna-Lisa Reuter-Lorenzens virke, dels som kunstner dels som mangeårig frivillig medarbejder på museet.

Billedet viser montren med eksempler på hendes karakteristiske akvareller og porcelænen med motiver fra Falsters østkyst.

Lolland-Falster i bogverdenen

Af K. E. Watz

Omslaget til "Forfatternes Danmark", den lokalhistoriske guide til steder, der har inspireret danske digtere.

Litterær danmarksbeskrivelse

Bo Tao Michaëlis og Mette Winge: »Forfatternes Danmark«, beskrivelse af ca. 245 danske lokaliteter og landskaber (blandt andre Korselitze, Borrehuset, Halskov Væn-

ge, Købelev, Maribo, Nysted og Torkilstrup), der har spillet en særlig rolle for de omkring 200 danske forfattere, som bogen omhandler.

Bogen er rigt illustreret med landskabs- og interieurfotos samt mange forfatterfotos, 234 sider, 269 kr., Politikens Forlag.

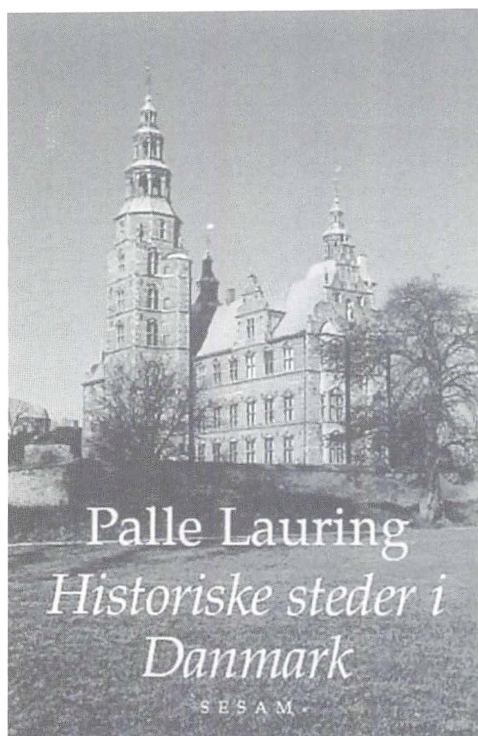
En lollandsk oprører

Morten Petersen: »Oplysningens gale hund«, biografi om en af Danmarks glemte revolutionære skikkelser, forfatteren Niels Ditlev Riegels (1755-1802), der i sin samtid var en berømt og berygtet satiriker, fritænder og kongeskænder, der ville vælte den oplyste enevælde. Riegels var godsejersøn fra Lolland, født på herregården Søllestedgård på Vestlolland opvokset på den nærliggende Øllingesøegård, 272 sider, Aschehougs Forlag.

Knuthenborg-historie

Henning Steen Christensen: »Grevskabet Knuthenborgs gårde og huse«. Lokalhistorisk værk om brugere, forpagtere og ejere på godsets matrikler i perioden 1750-2000, 264 sider, 230 kr., Forlaget Hensch, Åmo-sevej 27, 2610 Rødovre. (www.hensch.dk)

Henrik Wojcik: »Røgterens søn fra Knuthenborg«, erindringer fra en barndom på Lolland i 1930'erne og -40'erne, pris 99 kr., Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo.

Palle Laurings klassiske danmarks- og lokalhistorie, trebindsværket "Her skete det" foreligger nu i en samlet, ajourført udgave.

Slotøshistorie

Palle Lauring & Henning Dehn-Nielsen: »Historiske steder i Danmark«, ny samlet og ajourført udgave af historikeren Palle Laurings trebindsværk »Her skete det«. Slotø i Nakskov Fjord beskrives side 238-42, 392 sider, illustreret, 299 kr., Aschehoug Forlag.

ØK-skibe fra Nakskov

Ole Stig Johannesen: »ØK's skibe«, beskrivelse af de i alt 60 skibe, der i sin tid blev bygget til ØK på Nakskov Skibsværft, 320 sider, illustreret, 465 kr., Forlaget Nautilus.

Apotekshistorie

Hans-Otto Loldrup: »Løve Apoteket«, historien om 26 nuværende (blandt andre Løve Apoteket i Nykøbing F.) og 5 nedlagte Løve Apoteker i Danmark, 336 sider, 700 illustrationer, 495 kr., Loldrups Forlag, Julius Thomsens Gade 18, 1632 København V.

Barndom på Sydlolland

Elle-Sofie Schuldt-Larsen: »Bisonokse og krokodiller«, barndomserindringer fra egen omkring Rødbyhavn, 398 sider, illustreret af Claus Gress, 300 kr., Forlaget Ul-leren, Spurvevej 22, 4943 Torrig L.

Barndom i Torkilstrup

Marianne Hesselholt: »Landsbybarnet«, roman om salmedigteren B. S. Ingemanns falsterske barndom i Torkilstrup præstegård og hans første turbulente ungdomsår i København, 161 sider, 197 kr., www.net-bog-klubben.dk

Mammutter m. m.

Peter Vang Petersen: »Mammutter, mose- lig og mønter«, andet bind i trebindsværket om Sakskebings historie, udgivet af »Fonden til Sakskebings Historie«, 160 sider, illustreret, 200 kroner.

Julekalender-bog

Anne Elmer: »En rigtig velbehagelig cool jul - eller Anna-Lisas Julekalender«, 24 af- snits oplæsningsbog, illustreret med den falsterske billedkunstner Anna-Lisa Reuter-Lorenzens (1909-2001) akvareller, 32 sider, illustreret, udgivet af Museet Falsters Minder, Nykøbing F., december 2002 i til- knytning til museets juleudstilling »Katten og Nissen - Anna-Lisa Reuter-Lorenzens strek og univers«.

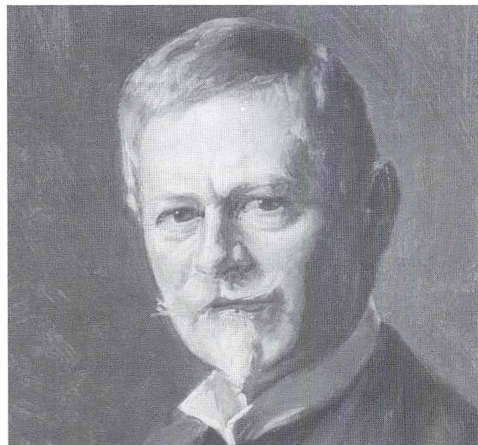
Ø-guide

Claus Jacobsen: »Kort og godt om 27 dan- ske småøer«, blandt andre Askø, Fejø og

Femø, 71 sider, illustreret med farvefotos og kort, 199 kr., Aschehous Forlag.

På to hjul

John de Summer-Brason: »Motorcyklisten - fra Johannes V. Jensen til Biker-Jens«. Biker-Jens, alias Jens Romundstad fortæller om sine første oplevelser med tunede knallerter på Kettinge Skole, sin skolegang på Nykøbing Katedralskole og sine viderekarriere som motorcyklist. Desuden afsnit om globetrotteren, kantor-sønnen fra Bandholm Jørgen Bitsch, 288 sider, illustreret, 269 kr., Aschehous Forlag.

Gustav Wied – illustration fra omslaget til biografien "Wied Jul".

Ny Wied-biografi

Bo Nygaard Larsen: »Wied Jul«, en ny, omfattende biografi om den lollandske sатыr, 400 sider, illustreret, 298 kr., udgivet af Gustav Wied Selskabet på Forlaget Habengut november 2002.

Bydelshistorie

Palle Brandt: »Uden for voldene«, en beretning om og fra bydelen Østerbro i Nykøbing F., 80 sider, illustreret, udgivet af

Østerbro – før Højbroen blev anlagt. Illustration fra bogen "Udenfor voldene".

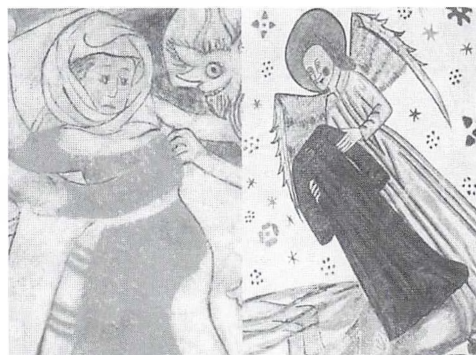
Kulturmindeforeningen Nykøbing F. og Museet Falsters Minder november 2002.

Skillingsviser

Thomas Thomsen: »De slemme drenge i Silkeborg«, optryk af en snes skillingsviser, blandt andet om henrettelsen af Anders Sjællænder på Vestlolland i 1882, 144 sider, 175 kr., Forlaget Hovedland.

Kalkmalerier

Axel Bolvig: »Politikens bog om Danmarks Kalkmalerier«, gennemgang af samtlige kalkmalerier i Danmark og Skåne, stift for stift, 360 sider, 299 kr., Politikens Forlag.

Kalkmalerierne fortæller bibelhistorie. Illustration fra Axel Bolvigs "Den ny billedbibel".

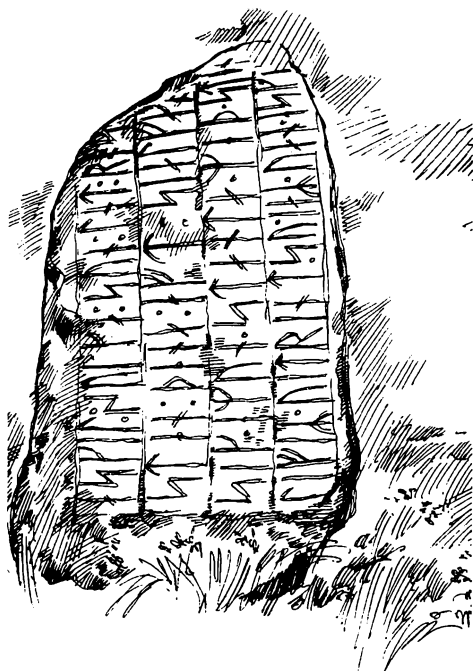
Axel Bolvig: »Den ny billedbibel«, Bibelen historier fortalt ud fra kalkmalerierne i kirkerne på bl.a. Lolland, Falster og Møn, 312 sider, illustreret med 250 farvefotografier af kalkmalerier, 299 kr., Politikens Forlag.

En gammel historie

Charles Jones: »Von Ravenstein Manuskriptet«, historien om ridderen Francisk von Ravenstein og hans bedrifter i det middelalderlige Sundkøbing, fortalt efter et påstået 600 år gammelt manuskript, 24 sider, udgivet af Middelaldercentret i Sundby L.

Runesten på Lolland

Aina Krumins: »De lollandske runesten«, genoptryk af et 18 år gammelt hæfte om runestenene i Bregninge, Skovlænge, Sædinge, Tillitse, Tirsted og Tågerup, 42 sider, illustreret af Claus Gress, 75 kr., udgivet af Forlaget Kulturelt v. Claus Gress, tlf. 54 93 70 20.

Claus Gress' tegning af runesten i Tillitse.

Det skete i 2003

Lolland-Falsters Historiske Samfunds ture og temadag

St. Bededagsturen til Skåne og øen Hven - en personlig beretning

af Birgit Sten Jensen

I 1995 blev der udgivet to frimærker i Danmark i anledning af 450-året for astronomen Tycho Brahes fødsel, og jeg har lige siden ønsket at se åstedet for hans observationer af stjernehimlen. Da St. Bededagsturen i år så indbefattede dette sted, meldte jeg mig omgående som deltager. I alt var vi 39 af sted på denne 3-dages tur fra 16.-18. maj.

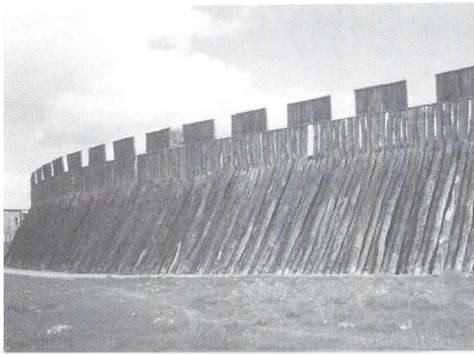
En fuldstændig idealiseret opfattelse af Tycho Brahe (1546-1601), som den ædle videnskabsmand med stjernestatus, var med i min åndelige bagage før vor tur til hans Uranienborg på øen Hven, som i hans tid tilhørte Danmarks Rige sammen med Skåne, Halland og Blekinge, men jeg blev sandelig belært om noget andet. Adelsmand var han godt nok, men ædel? - Nej! Han var 30 år gammel, da han fik øen i len af Frederik 2., men i de 21 år fra 1576-1597 hvor han i bogstaveligste forstand regerede øen, gjorde han sig så upopulær, at øens beboere jævned al hans ejendom med jorden efter hans afrejse. Hans tjenestefolk havde f.eks. bolig i jordhuler, gravet ned under et hjørne af haven, nedgangen findes endnu. Men, at han var og stadig er en verdensberømt videnskabsmand og astronom, står uimodsagt. Da rumfor-

skere fra USA's Spacecenter (Center for udforskning af rummet) første gang besøgte det i 2002 nyåbnede museum og underjordiske »observatorium« (et lys-, lyd- og billedshow), udtalte en af dem: "Here it all began!", - en erkendelse af, at Tycho Brahes præcise målinger af stjernernes positioner dannede grundlaget for den senere erobring af verdensrummet.

Dette var for mig turens højdepunkt. Jeg har planer om at tage en tur derover igen alene, der er nemlig direkte forbindelse fra Nyhavn i København om sommeren en gang om dagen med mulig hjemtur samme dag, sejltiden er kun 1 time 40 min. Jeg kunne godt tænke mig at se lidt mere af øen, end vi nåede, - og vi nåede ellers meget, bl.a. Sct. Ibbs gamle kirke med altertavlen, malet af Tobias Gemberlin 1578, skænket af Tycho Brahe.

Før lørdagens tur til Hven havde vi om fredagen set og oplevet meget bemærkelsesværdigt. Vi forlod Falster ved 9-tiden om morgenen og kørte i dejligt vejr gennem Sjælland, Amager og Øresundsbroen til Malmø, hvor vi fortsatte til Vikingereservatet Fodevig Museum. Næste stop var rigtigt interessant; Skanør og Falsterbo ligger på en halvø så sydvestligt, man overhovedet kan komme i Skåne. I middelalderen, mens Skåne var under dansk kongedømme, blev de store sildefangster fra de om-

Forsiden af Trelleborg. Foto: Birgit Sten Jensen.

liggende havområder landet her og handlet på Nordeuropas største sildemarked, med store skatteindtægter til Kronen til følge.

Til gengæld var skuffelsen stor, da vi lidt senere kom til Trelleborg, der viste sig at være en lille del af en cirkel af palisader med intet foran og intet bagved, andet end græs.

Så gik turen nordover mod Landskrona, hvor vi skulle overnatte de næste to nætter på det udmærkede Hotel Øresund. Det var en anderledes opløftende oplevelse med mange besøg ved kirker, slotte og herregårde, som havde været i Braheslægtes og andre danske adelslægters besiddelse engang, og vi havde også et længere ophold ved Lund Domkirke.

Næste dag, lørdag, efter sejlturen tilbage fra Hven, tog bussen os på den mest vidunderlige tur op i bjergene, hvor gran og fyr herskede, og hvor det stadig var sent forår med anemoner i skovbunden, og gennem skønne dale med floder og vandløb rundt om endnu flere slotte og herregårde, end vi så dagen før. Ifølge vor gode turleder, Johannes Nørgaard Petersen, findes der på biblioteket en tyk bog, som omhandler alle de skånske slotte og herregårde. Jeg lagde mest mærke til navne som Bille, Brahe og Trolle. Det var et stort tab for Danmark at miste Skåne.

Om søndagen, på turen fra Landskrona til Malmø, gjorde vi ophold på halvvejen ved Borreby, et af de meget få bygningsværker fra tidlig middelalder er bevaret og restaureret uden skæmmende "forbedringer" af senere arkitekter med rokokkotiøjeligheder, som vi ellers så en del af. I Malmø bragte en byvandring os, via mange spændende, historiske bygninger, til Malmø Museer, der absolut er et genbesøg værd. Afgang hjem over samme vej vi kom; mange fik sig en lur undervejs, trætte og glade efter en vellykket tur, takket være Johannes Nørgaard Petersen og chaufføren Otto Olsen. På forhåbentlig gensyn næste St.Bededagsferie til et nyt og spændende sted.

Kirketur til Møn

Af Elisabeth Schjerning

D. 14. juni mødte Møns kulturguide Anni Jæger os ved Fanefjord kirke, hvor vi startede kl. 14.00. Vi fik historierne bag nogle af kalkmalerierne og fik at vide, at det var et tilfælde de blev opdaget: Nogle børn spillede bold i kirken, boldten ramte loftet og derved kom malerierne frem. Efter Fanefjord kirke tog vi til Fanefjord skov, hvor vi drak vores medbragte kaffe hos en akvarelmaler.

Dernæst så vi på Damsholte kirke, der er en helt anderledes kirke, og indeni nærmest fremstår som et teater med prædikestolen ovenover alteret. Sidste kirke var Stege kirke, hvor vi udover at få historien om Møn og silden så, hvordan kirken var blevet bygget og udvidet hele 3 gange. En stor tak til Anni Jæger for en lærerig og interessant eftermiddag

Temadagen 2003

Af Else-Marie Wollesen

Formanden Johannes Nørgaard Petersen bød velkommen til temadagen, og derefter holdt museumsleder Liselotte Mygh et lysbilledforedrag om porten til Guldborgsund

Besøg på Hasselø med Nykøbing F. i baggrunden. Foto: Else-Marie Wollesen.

og Nykøbings historie. Hun fortalte bl.a., at Motel Guldborg i Guldborg, som tema-dagen blev afholdt på, var bygget i 1885 og havde fungeret som realskole og senere husholdningsskole og kvindehøjskole. I 1930 blev det omskabt til en gæstgivergård. Om Guldborg kunne Liselotte Mygh fortælle, at stedet første gang blev omtalt som færgested i 1569, hvor man krydsede Guldborgsund med joller og både. I 1867 kom der en trækfærge til overfarten mellem Falster og Lolland, i 1904 afløstes den af en motorfærge, og i 1934 blev Guldborgbroen bygget af jern. Til de rejsende blev der i 1860 bygget en færgekro på Falstersiden, hvor man kunne spise og overnatte. Til færgekroen var der også hestestald til de rejsendes heste.

Der er gjort mange stenalderfund i Guldborgsund, bl.a. kanoner fra Middelalderen og Østersøkeramik. Øerne Lolland og Falster var før hen forskellige, for det var adelen der ejede Lolland, mens Kronen ejede Falster. Slottet i Nykøbing blev bygget i 1590 til enkedronning Sofie, og det

blev nedrevet i 1767. Da Christian d. 3 boede på slottet, blev der afholdt svanejagt i Guldborgsund.

Efter Liselotte Myghs foredrag fortalte Arne Heyn om sin barndom ved Guldborgsund. Derefter kørte alle i biler til udvalgte steder, hvor Arne Heyn fortalte videre om historien ved Guldborgsund. Første stop var Alstrup strand, hvor vi så hvor svenskerne med Karl d. X. Gustav gik i land i 1659, ved Vennerslund stoppede vi op, hvor der havde været en anløbsbro til at læsse roer på slæbebåde til Sukkerfabrikken. Ved Pandebjerg Gods var selskabet ligeledes ude på en "sukkerbro", den sidste der er tilbage efter at der har været sejlet roer til sukkerfabrikken i Nykøbing, sidste gang i 1954. Turens sidste stop var ved Hasselø, hvorfra man kan se over til Flatø, Kalveø og Kejlsø. Det var på dette sted, at Peter den Store i 1716 var sejlet ind til Nykøbing med sine skibe, og havde spist på Czarens Hus, før han næste dag sejlede videre til København.

Årsberetning 2003

Til årsmødet 20. april 2004 på Sakskøbing Vandrerhjem

Af Johannes Nørgaard Petersen

Årsmødet blev i 2003 afholdt på Hotel Falster i Nykøbing F. Desværre må det konstateres, at tendensen fra de foregående år med et pænt antal deltagere ikke helt kunne holdes, det er en skam, for det er vigtigt, at medlemmene giver deres mening til kende om bestyrelsens arbejde, især når det gælder de forskellige arrangementer.

Aftenen blev indledt af Knud Oldin med causeriet "Historien er den løgn, vi alle er blevet enige om". Et indlæg der nok kunne give anledning til overvejelser om forskellige måder at se og behandle historien på!

Efter kaffen afholdtes generalforsamling, der som det efterhånden er blevet tradition, blev ganske udramatisk. Beretning og regnskab blev vedtaget uden større kommentarer, og det samme gjaldt bestyrelsens forslag om en mindre kontingentforhøjelse. Også valgene forløb "planmæssigt":

Heidi Pfeffer og Hans Christian Bentsen genvalgtes, og Frank V. Nielsen blev valgt til afløser for Rainer Rübenach, der ikke ønskede at genopstille på grund af svigtende helbred. Tak til Rainer for hans mangeårige arbejde i bestyrelsen. Som ny suppleant valgtes Else-Marie Wollesen, og Hans Larsen og Gerda Hansen genvalgtes til hhv. revisor og revisorsuppleant.

Årets arrangementer omtales som sædvanligt andet steds, men det skal nævnes, at der i år har været et arrangement mindre, end det har været almindeligt. Det skyldes de betænkeligheder med hensyn til temadagen, som allerede blev nævnt sidste år. Som et forsøg blev der i stedet gjort et forsøg på at kombinere efterårets to arrangementer,

temadagen og en udflugtsagtig tur. Beklageligvis var deltagerantallet heller ikke her så stort, som det kunne være ønskeligt. Spørgsmålet om arrangementernes indhold og form er noget, som bestyrelsen må arbejde videre med, og i denne forbindelse efterlyses forslag og kommentarer fra medlemmene fortsat.

Ovenstående er en beretning, der ikke adskiller sig væsentligt fra de nærmeste tidligere års, men på given foranledning skal der fremføres et par andre ting: Den lille vignet om Erik Mandrup-Poulsen efter hans artikel om Ravnsborg i årbogen 2002 har givet anledning til uklarhed om arbejdsfordelingen ved udgravningen af Hejrede Vold. Det præciseres derfor, at Erik Mandrup-Poulsen var leder af "Lollands Projektet", der stillede arbejdskraft til rådighed for udgravningerne. Det arkæologiske ansvar og ledelsen af selve udgravningerne lå hos Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Til sidst en mere personlig bemærkning: Omstændighederne har maget det så, at jeg inden for en overskuelig fremtid skal forlade regionen. Derfor har jeg valgt at træde tilbage fra formandsposten og bestyrelsen i efteråret 2003, så bliver det den nye bestyrelse og den nye formand, der kommer til at forestå arbejdet med arrangementerne i 2004. Den mangeårige suppleant, Bjarne Madsen, Fejø, indtræder i bestyrelsen i mit sted.

Tak til nuværende og tidligere medlemmer af bestyrelsen for godt samarbejde. Tiden i Lolland-Falsters Historiske Samfunds bestyrelse har givet mange gode og interessante oplevelser.

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Phv. redaktør Verner Hansen, Maribo.

BESTYRELSEN

Formand: Ole Munksgaard, Mågevej 8,
Langø, 4900 Nakskov, tlf. 54 94 81 43.
oam@c.dk

Næstformand: Palle Sørensen, Skolevej 1,
Frejlev, 4892 Kettinge, tlf. 54 87 36 40.
Skolevej1@mail.tele.dk

Sekretær: Bjarne A. Madsen, Storemosevej
109, 4944 Fejø, tlf. 54 71 31 00.
bam@km.dk

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kir-
keby, 4863 Eskilstrup, tlf. 54 43 64 28.
inboge@mail.tele.dk

Hans Christian Bendtsen, Kløvervænget 3,
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.

Heidi Pfeffer, Dronningensgade 27 A,
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 80 35.
post@lasa.dk

Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade
51, 4840 Nørre Alslev, tlf. 54 43 56 92.

Kasserer (udpeget uden for bestyrelsen):
Elisabeth Schjerning, Lupinvej 64,
4873 Væggerløse, tlf. 54 13 63 53.
erik.schjerning@mail.dk

Bestyrelsessuppleant:

Else-Marie Wollesen,
Bøgevej 12, 4970 Rødby

Revisorer

Henning Bjørn, Degneallé 14,
4990 Sakskøbing.

Hans Larsen, Sakskøbingevej 97,
St. Musse, 4880 Nysted.

Revisorsuppleant

Gerda Hansen, Vigvej 102,
Vålse, 4840 Nørre Alslev

2. revisorsuppleant

Sonja Linder, Stolt Henriksvej 24,
4873 Væggerløse.

Redaktionsudvalg

Heidi Pfeffer, Ole Munksgaard,
Bjarne A. Madsen.

Arrangementsudvalg

Ole Munksgaard, Palle Sørensen,
Ina Antonsen, Frank V. Nielsen,
Hans Chr. Bendtsen.

PR-udvalg

Hans Christian Bentsen, Ina Antonsen,
Frank V. Nielsen.

Tilsyn med mindesten

Frank V. Nielsen, Palle Sørensen

Repræsentantskabet for Institutionen
Statsminister C. D. F. Reventlows Minde
Ina Antonsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters
Stiftsmuseum
Ole Munksgaard.

Se også Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside:

www.lollandfalstershistorie.dk

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelse af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 indgår de lige årstal og 3 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvor 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Bestyrel-

sen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægger bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes den skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

— — —

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj, den 2. juni 1986 og senest den 22. april 1993.

Person- og stednavneregister

- A**
Agersø, ... 113
Alaska, ... 102
Albuen, ... 119 ff., 126 ff
Amundsen, Roald, ... 102
Andersen, H. N., ... 102
Anthonisen, Chresten, ... 72, 76
Anthonisen, Ida, ... 69
Askø 148
- B**
Bandholm Havn, ... 58
Bandholm, ... 115
Berlin, ... 5 ff.
Berritsgaard, ... 110 ff.
Birket, ... 57
Bitsch, Jørgen, ... 149
Bjersjöholm, ... 51
Blekinge, ... 51
Bogø, ... 115
Bojesen, forstassistent, ... 42
Borch, Martin, ... 50
Bornholm, ... 13, 25
Borreby, ... 152
Borrehuset, ... 147
Brahe, Tycho, ... 151
Brahetrolleborg, ... 36, 37, 45, 50, 53, 61
Brandt, Peter, ... 38 ff.
BRD, ... 8 ff.
Bredahl, Chr., ... 137
Bregninge, ... 150
Brydensholt, Jørgen, ... 28
Buus, Verner, ... 54
Bækkeskov, ... 51
Bødker, Benni, ... 101
Böttger, Bernd, ... 26
- C**
Canada, ... 102
Chemnitz, ... 12
Christian I, ... 120 ff.
Christian III, ... 153
Christian VIII, ... 121
Christian X, ... 121, 130
Christianssæde, ... 35 ff., 67, 72
Christoffer af Bayern, ... 120 ff.
Ciszewska, Liliana, ... 145
Clausen, Leif, ... 145
Claussen, Sophus, ... 104
Corselitze, ... 144, 147
CSSR, ... 14
- D**
Dahl, Viggo, ... 45, 50
Dalbygaard, ... 58
Damsholte, ... 152
Danielsen, Henry, ... 26
Danmark, ... 5, 14, 107 ff., 146, 149
Dannevirke, ... 71
Dansted, ... 36
Darss, ... 22
DDR, ... 7 ff., 19
Ditlevslyst, ... 50, 51
Drejjer, Kaj, ... 5, 6, 146
Dresden, ... 38
- E**
Elmer, Anne, ... 5, 18
Enehøje, ... 101 ff.
Erichsen, John, ... 35
Erik af Pommern, ... 120 ff., 128 ff.
Erzgebirge, ... 12
Esbjerg, ... 107
- F**
Falster, ... 20, 54, 133, 135, 139, 150, 153
Falsterbo, ... 132, 151
Fanefjord, ... 152
Farø, ... 114
Fehmarn, ... 6
Fejø, ... 148
Femø, ... 149
Flatø, ... 153
Frederik 2., ... 151
Frederiksberg, ... 133, 134
Freuchen, Peter, ... 101 ff.
Frijsenborg, ... 43
Frugård, ... 42
Fuglsang, ... 133, 135
Fyn, ... 36, 51, 58 ff.
- G**
Gartig, Niels, ... 22
Gedser Rev Fyrskib, ... 22 ff.
Gedser, ... 7, 9, 18 ff., 130
Gelskov, ... 51
Gelsted, Otto, ... 101 ff.
Gemberlin, Thomas, ... 151
Gotland, ... 119 ff., 130
Greifswald, ... 11, 13
Grendel, Verner, ... 145
Grønland, ... 102
Grønsund, ... 113 ff.
Guldborg, ... 153

Guldborgsund, ...	153
Gurre, ...	121, 130
Gørlev, ...	58
Gåbense, ...	143

H

Hagemann, Helge, ...	107
Halland, ...	151
Halskov Vænge, ...	147
Halsted Kloster, ...	45
Hammershøi, Svend, ...	53
Hansen, Hans Christian, ...	80
Hansen, Marius, ...	119 ff., 126 ff.
Hasselø, ...	153
Haugner, C. C., ...	126 ff.
Hejringe, ...	57
Helsingør, ...	107
Henningsen, Poul, ...	104
Hesnæs, ...	113, 116, 117
Heyn, Arne, ...	153
Hoheneck, ...	12
Holle, ...	58, 63 ff.
Holm, Olaf Georg Taarning, ...	45, 51 ff.
Holsten, ...	51
Hven, ...	151
Hverringe, ...	51
Hvid, Carl, ...	86
Hvid, Else Marthe Larsen, ...	62 ff.
Hvid, Jørgen, ...	83 ff.
Hvid, Karoline, ...	57, 83 ff.
Höffer, Volker, ...	7
Højgaard, Knud, ...	54
Højrebylund, ...	54
Håred, ...	83

I

Ingemann, B. S., ...	148
------------------------	-----

J

Jensen, Birgit Sten, ...	151
Jensen, Johannes V., ...	101
Jensen, Mogens, ...	31
Jensen, Helmer, ...	15
Juul, Birger O., ...	18, 20
Jylland, ...	51, 110
Jæger, Anni, ...	152
Jørgensen, Bodil Johanne, ...	80
Jørgensen, Peder Errebro, ...	80

K

Kalvehave, ...	115
Kalvø, ...	153
Karl X Gustav, ...	153
Karleby, ...	133
Katterød, ...	62
Kejlsø, ...	153
Kiel, ...	29

Kirk, Hans, ...	104
Kirstein, L. P. H. G., ...	110
Knuthenborg, ...	147
Konradsen, Otto Glud, ...	53
Korselitze, ...	35
Korsør, ...	112
Krabbesholm, ...	51
Kraghave, ...	143
Kramnitze, ...	78, 79
Kristensen, William, ...	7
Købelev, ...	147
København, ...	9, 107, 135, 148
Køge, ...	112

L

Langeland, ...	59
Langermann, Gerd, ...	26
Laplund, ...	102
Larsen, J. H., ...	39
Larsen, Jens, ...	9
Larsen, Marie, ...	9, 10
Leipzig, ...	11
Lindelse, ...	101
Lindholm, ...	51
Lolland, ...	20, 35, 54, 60, 101, 131, 147, 150, 153
Lolland-Falster, ...	107 ff.
Lorentzen, Dortha, ...	80
Lorentzen, Hans, ...	80
Lund, ...	121, 130
Lungholm, ...	36

M

Malling, Dorrit, ...	133, 138
Malmø, ...	117, 121, 151
Maribo, ...	85, 109, 147
Markgraf, Udo, ...	28
Mejlgaard, ...	51
Meldahl, Ferdinand, ...	50
Moesgaard, Jens Christian, ...	119, 126
Møseby, ...	139
Munk, Kaj, ...	83
Munksgaard, Ole, ...	119, 126 ff.
Mygh, Liselotte, ...	133, 152
Mylius-Erichsen, ...	102
München, ...	12
Møllebanken, ...	144
Møller, Thomas Bogtoft, ...	145
Møn, ...	20, 114, 150, 152

N

Nabe-Nielsen, Fr., ...	140
Nakskov Fjord, ...	119, 148
Nakskov, ...	59, 102, 104, 106, 115, 131
Neergaard, Bodil, ...	133
Neustadt, ...	21
New York, ...	106
Nielsen, Anthon, ...	52

Nielsen, Christine, ... 64 ff.
Nielsen, Egon J., ... 20, 21
Nielsen, Holger, ... 58 ff.
Nielsen, kaptajn, ... 110
Nielsen, Karen, ... 69
Nielsen, Malvine, ... 65, 69
Nielsen, Niels Peter, ... 62 ff.
Nielsen, Rasmus, ... 63 ff.
Nielsen, Svend Aage, ... 58 ff.
Nielsen, T. P. E., ... 111
Nordby, Søren, ... 119 ff.
Nordbyen, ... 142
Nordpolen, ... 102
Nordtyskland, ... 7
Nordøstgrønland, ... 102
Nykøbing F., ... 7, 102, 108, 111, 115, 136,
. . . . . 142 ff., 148
Nysted, ... 12, 111, 147
Næstved, ... 110 ff., 120, 130

O

Odense, ... 107
Olesen, Ellen, ... 6
Olesen, Sten, ... 6
Opager, ... 52
Orupgaard, ... 54

P

Pandebjerg, ... 153
Paris, ... 135
Pedersen, Christian, ... 73
Pedersen, Dortha, ... 64 ff.
Pedersen, Ida, ... 73
Pederstrup, ... 36 ff.
Peter den Store, ... 153
Petersen, Johannes Nørgaard, ... 152, 152
Petersen, Ove, ... 50
Petersgaard, ... 51
Pilegård, ... 61
Polen, ... 7
Pugerup, ... 42, 45

Q

Quistgaard, Jørgen, ... 10, 11

R

Rasmussen, Emma, ... 90
Rasmussen, John, ... 21
Rasmussen, Knud, ... 102
Rasmussen, Peder, ... 90
Reuter-Lorenzen, Anna-Lisa, ... 133 ff., 146, 148
Reventlow, ... 36
Reventlow, C. E., ... 50
Reventlow, Christian Ditlev Frederik, ... 42, 52
Reventlow, Lucie-Marie, ... 54
Riegels, Niels Ditlev, ... 147
Rohde, Peter, ... 38

Rohrbach, Carmen, ... 11
Romundstad, Jens, ... 149
Rosenfeldt, ... 51
Rosningen, ... 38, 40
Rostock, ... 6, 19, 29, 132
Ruckrad, Jens, ... 38
Ruckrad, Theophilus, ... 38
Ryde Savværk, ... 58
Ryde, ... 63, 85
Rødby Fjord, ... 78 ff.
Rødby Færgehavn, ... 12
Rødby, ... 81, 94
Rødbyhavn, ... 148
Rønne, ... 13

S

Sakskøbing, ... 110 ff.
Sandbjerg, ... 36
Schilling, Henrik, ... 122, 126 ff.
Schjerning, Elisabeth, ... 152
Schuldt-Larsen, Elle-Sofie, ... 148
Schwerin, ... 12
Selsø, ... 51
Sibirien, ... 102
Sierhagen, ... 51
Sjælland, ... 51, 58, 151
Sjællænder, Anders, ... 149
Skanør, ... 132, 151
Skeltofte, ... 36 ff.
Skovlænge, ... 150
Skrædder, Anna, ... 73
Skrædder, Marie, ... 81
Skrædder, Niels, ... 73
Skrædder, Søren, ... 80
Skrædder, Trine, ... 80, 81
Skælskør, ... 112
Skåne, ... 36, 42, 51, 149, 151
Slesvig, ... 128
Slotø, ... 148
Sofie, enkedronning, ... 153
Spanien, ... 26
Stege, ... 152
Stenskov, ritmester, ... 111
Stigsen, Niels, ... 119
Storch, H. B., ... 50
Storebælt, ... 113
Stubbekøbing, ... 113, 116, 133, 138
Svendborg, ... 59
Sverige, ... 11, 113, 116
Sydfalster, ... 18
Sædinge, ... 150
Søgaard, ... 38 ff.
Søllestedgaard, ... 53, 147
Sønderjylland, ... 36

T

Theophili skov, ... 38, 39

Thomsen, Ellen Margrethe, ...	57
Thule, ...	102
Tillitse, ...	150
Tirsted, ...	81, 150
Torkilstrup, ...	147, 148
Travemünde, ...	20 ff.
Trelleborg, ...	11, 113, 152
Trolborg, Søren, ...	137
Tunderup, ...	133, 139, 140
Tyskland, ...	9, 107 ff.
Tågerup, ...	150

U

USA, ...	106
----------------	-----

V

Valdemar II, ...	119
Vallø, ...	35
Vejleby, ...	52, 66, 82
Vemmetofte, ...	35
Vennerslund, ...	153
Vester Skerninge, ...	61
Vester Åby, ...	59 ff.
Vesterborg Sø, ...	38, 54
Vesterborg, ...	38
Vestlolland, ...	147, 149
Vesttyskland, ...	5 ff., 146
Vilhelmshøj, ...	54
Vogt Müller, Christine, ...	5 ff., 146
von Hanniken, ...	110
von Oertzen, Baron, ...	111
Vordingborg, ...	115
Västergötland, ...	36, 42
Vøls, Fritz, ...	52

W

Warnemünde, ...	9 ff., 19, 22
Watz, K. E., ...	147
Wegge, ...	35
Wegge, C. D. F. V., ...	41 ff.
Wegge, Ole, ...	41, 42
Wegge, Paul, ...	41 ff.
Weiss, Herbert, ...	32
Weiss, Ute, ...	32
Wenberga, ...	45, 51
Wenersnäs, ...	42
Wested, ...	76, 89 ff.
Wied, Gustav, ...	149
Winge, skovrider, ...	43
Wismar, ...	130
Wollesen, Else-Marie, ...	152

Æ

Ærøbo, Mads, ...	59 ff.
------------------------	--------

Ø

Øllingesøegård, ...	147
Østerbro, ...	145, 149
Østersøen, ...	5 ff., 18 ff., 79, 134
Østofte-Langet, ...	58
Østtyskland, ...	5 ff.

Å

Ålborg, ...	107
Ålholm, ...	110 ff.
Aalstrup, ...	36
Åstrup, ...	141

